OPERA ACADEMIAE SCIENTIARUM ET ARTIUM
SLAVORUM MERIDIONALIUM.

DJELA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA XV.

U ZAGREBU
TISAK DIONIČKE TISKARE
1895.

Dr. Fr. Rački

ŽIVOT I DJELA

D^{RA.} FRANJE RAČKOGA.

NAPISAO

TADE SMIČIKLAS

PRAVI ČLAN JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE.

IZDALA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

(Sav prihod namienjen za arkadu i spomenik.)

U ZAGREBU 1895.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

PREDGOVOR.

Akademija mi je povjerila, da napišem biografiju našega prvoga predsjednika u prvom četvrt stoljeću njezina opstanka — dra. Franje Račkoga. Odlučila ga je štampati u 4000 otisaka, a sav prihod da bude za arkadu i spomenik nezaboravnomu pokojniku. Ovaj zaključak nametnuo mi je dužnost, da ovaj lijepi predmet obradim što prijatnije za inteligentna čovjeka, a opet da zadovoljim i stroga stručnjaka.

O političkom njegovom djelovanju unesao sam njegove izjave koliko moguće doslovno. Iz njih će biti svakomu sasvim jasno političko vjerovanje R-ga. Da sam slikao i političke prilike, morao bih bio taknuti i u stranački život i u sijevajuće i danas strasti. To upravo nisam smio učiniti u jednoj akademijskoj publikaciji. Ako to već nisam smio učiniti, bio bih upravo smrtno pogriješio, da sam sasvim propustio barem njegovim riječima oslikati njegov politički rad. Tekar sa političkom vjerom svojom prikazuje se on uz ogromni književni rad kao cijeli, potpuni, znameniti Hrvat, Slaven i čovjek.

Pomogli su me mnogi pismima Račkoga. Na prvom mjestu neka bude preuzvišeni naš biskup pokrovitelj

Josip Juraj Štrosmajer, koji je podjedno sva pisma darovao akademiji. Zatim mi se molbi odazvaše: dr. V. Jagić, dr. Iv. Crnčić, Luka Zore, o. E. Fermendžin, Stojan Novaković, Sime Ljubić, Nik. Dučić, Ilarion Ruvarac, L. Leger, Fr. Bulić. Svima budi hvala u ime akademije i u ime moje.

Gosp. Božidar Kukuljević poslao mi je pisma, što ih je Rački pisao njegovu ocu iz Senja i Rima. Lijepa mu za to hvala. Ova pisma idu u dobu prvih početaka R-ga snažnoga rada, idu u dobu njegove priprave za veliki kasniji rad. U njima slika R-i sama sebe i podaje lijepu pouku svakomu mladomu čovjeku. Zato sam ih u „Prilogu“ naštampao. Njegov život u Senju i Rimu oslikao sam samo toliko, da čitalac upravo poželi pročitati i ova pisma. Veoma žalim što ne mogoh na vrijeme dobiti pisma R-ga g. dru. Bogišiću, koja je ovaj pokojnikov velecijenjeni prijatelj sačuvao, ali ih nije mogao poslati, jer je on boravio u Cetinju, a pisma su u Parizu. Nadamo se, da ćemo ih još dobiti u našu akademijsku zbirku.

U Zagrebu dne 13. februara 1895.

T. S.

KAZALO.

I.

Iz mladosti — 1855.

Nije mi lasno bilo pisati životopis miloga starijega prijatelja dra. Franje Račkoga, premda mi je poznata bila svaka nit njegova života. Čuvstvo poštovanja, kojim sam ga pratio svega života, iza smrti raslo je sve više, čim sam više progledao sve pomisli i nastojanja njegova. Sve sam više vidio u svakom njegovom djelu čistu i jasnu misao samo za narodnim dobrom, sve više mi je bivala slika njegova života jasnija i sjajnija tako, kako mi nije bila, kada sam ga svojim očima gledao. Morao sam upravo paziti, da ushitom svojim čitatelja ne utrudim, da ne probudim u njemu misao, kao da sam hvalom prevršio. Ovo ne smjedoh učiniti u životu Račkoga, koji u tom pogledu u tolikim biografijama slavnih ljudi po mojem mnijenju nikad prevršio nije.

Rodio se je Franjo Rački 25. novembra 1828. od oca Grge i majke Margarete rodjene Padavić u Fužinama čarobnom mjestu gorskoga kotara hrvatskoga primorja. Otac mu je u mladje dane posjedovao kućicu s nješto zemlje. Nije bio pismen, a majka tek nješto znala i pisati. Oštroumni i neumorni Grga stvori si dobar krčmarski zanat, osnuje trgovinu mješovitom robom, a napokon stane trgovati i lijesom. Sreća mu posluži, sagradi dvije kuće i kupi treću, a zemlje nakupova do sto jutara. Grga bude ugledan čovjek i dugo vremena mjesni sudac jedan od najuglednijih svega svoga kraja tako, da su mu višje oblasti i plemstvo bile ponudile, ali on ga odbio. Procvao Grga, a rasla mu i obitelj i narasla mu na tri sina i

tri kćeri. Sva je tri sina školovao, ali najviše je trošio na Franju, koji je bio najveća radost ocu i majci. Vele, da je ocu po svem biću svome od rane mladosti bio najspodobniji. Grga je bio neumoran u radu, brižan za svoju obitelj, čist u životu kao pravi narodni uglednik. Grga, pobožan i bogobojan svaki bi dan iza teškoga dnevnoga rada sa svojom djecom odmolio pozdrav gospi bogorodici. Nije štedio nijedne žrtve za svoju djecu, a mrzio svaku neumjerenost u jelu i pilu i svaku raskoš u odijelu.

Uz ovakovoga oca u ovakovoj obitelji cvali su mladi dani našega Franje. Svršivši pučku školu i prvi gimnazijalni razred na Rijeci prodje na gimnaziju u Varaždin, gdje je dovršio šest razreda tadanje gimnazijalne obuke — uvijek kao prvi djak. Mudri otac metnuo ga na stan u kuću, gdje se samo njemački govorilo, jamačno za to, da što prije taj jezik nauči. U kakovoj je atmosferi živio, vidi se po tom, što g. 1844. u svojoj petnaestoj godini piše kući, da bi ga „do godine dali u Magjarsku radi jezika“. Otac ga ipak nije poslao. Duh narodni izvan ove kuće probudi brzo i Franju. Slijedeće godine 1845. već se potpisuje u pismima „Ilir iz Hrvatske“. Na koncu šestoga razreda ispjeva već lijepu latinsku pjesmu, u kojoj se i ovaj novi duh javlja.[1]

Ovako probudjen nije bio zadovoljan, što ga otac kani do godine poslati u Senj. Dokazuje ocu, da su u Senju nauke slabe, zato da je tamo djaka tako malo. Bolje je u Zagrebu, gdje ima boljih učitelja, a u filozofiji da ima do sto pedeset djaka. U ovo jato htio bi i on poletjeti, ali mu otac ne da. Iz Senja javlja do skora veselu vijest, da će ga njegov biskup poslati u Peštu ili u Beč na sveučilište. Tomu se u velike raduje, jer da *„želi učen postati“*. Roditelje uznemiruje za novce, da si nabavi što više knjiga.

Godina 1848. nadje ga u drugoj godini filozofije u samotnom ali veoma nemirnom Senju. Ne prija mu taj nemir. Ne bi mu

[1] Pjesmu sam dobio od preč. gosp. kanonika Josipa Lehpamera. Hvala mu budi na daru.

žao bilo, da raspuste sjemenište, jer bi se kod kuće mogao bolje posvetiti nauci. Došao bio klerik iz Pešte, koji mu je svega božjega dobra napripovjedio, kakve se sve nauke predavaju u Pešti, Beču i Pragu. Sada on pripominje svojim priprostim roditeljima, kako im je on već prije pisao i dokazivao, da za njega Senj nije, da ga šalju dalje u svijet. Presretan je opet, kada im može javiti, da će ga ipak do godine biskup poslati na peštansko ili bečko sveučilište u teologiju. Moli ih, neka mu u Senj ne šalju novaca, već sve neka ostave za do godine, da si kupi što više knjiga, da „postane učen“.

Mjeseca oktobra 1848. marširali su sa svojim vojskama i Jelačić i Windischgrätz na pobunjeni Beč. Burna ona godina i u Beču i u Pešti stisnula je i mladoga klerika Račkoga i nadalje za godinu dana u Senj, da ne poleti za najvećom željom svojom u veći svijet. I u zabitnom Senju on napreduje. Pred nama je knjižica pod naslovom: *„Zapisnik knjiga narodne knjižnice Franje Račkia bogoslova g. 1848./9. u Senju“*. Ovaj kataložić ima u prvom dijelu „slavjanske“ a u drugom „neslavjanske“ knjige. Slavjanskih knjiga ima na broju 68, najviše hrvatskih. Od slavenskih češku gramatiku od Ziaka i rječnik Konečnoga. Već ima i znamenite knjige: Šafařikov narodopis i Hanuševu dušovědu, Šafařikove starožitnosti, Palackoga dějini tri sveska, Časopis českého Muzeum i Hanuševu logiku. Upravo lijepe i izabrane stvari. Češki je dakle najprije učio i čitao od slavenskih jezika. Nije bio u tom samac. Tako su u „ilirsko“ doba radili svi budniji hrvatski mladići. Samo je značajno, kojih se je knjiga najprije hvatao, kada je proučio češku gramatiku. „Neslavjanska“ njegova knjižnica na latinskom, njemačkom i talijanskom jeziku imala je u Senju tek trideset i sedam djela, a poslije vidi se, da je narasla na 86 teologijskih i crkveno-istorijskih djela.

Dvadesetgodišnji posjednik male „narodne knjižnice“ osjeti pobudu, da štampom objelodani njeke svoje mile misli. Lijepo mu pristaje, da je pjesmicom započeo i zapjevao veličanstvu

crkve Hristove. „*Cèrkvi*“[1] pjeva i slavi ju, kako „svaki kamen gorostasne zgrade omašten je krvlju mučenikah“. Dijete iz čiste kršćanske hrvatske obitelji zanosom se posvećuje crkvi majci svojoj, službenici Isusovoj. Uz pjesmu prilaže odmah članak „*Razum i vjera*“[2] spretno složen po nauci dogmatike, koju je one godine učio. Svoju posvetu crkvi još ljepše izreče odmah u slijedećoj pjesmici: „*Budi volja tvoja*“.[3]

Energična mlada duša probudila se evo brzo i u malom Senju nadom pitana, da će za koji tjedan poletjeti u veliki svijet na bečko sveučilište. Na jesen godine 1849. pošalje ga vrijedni biskup Ožegović u Beč, da nastavi u Pazmaneju nauke. Od biskupa dobije i preporučno pismo na dra. Josipa Jurja Štrosmajera, tada dvorskoga kapelana i ravnatelja svećeničkoga doma Augustinea. Kada se prvi put nadjoše, bio je Štrosmajer već predložen i imenovan biskupom djakovačkim, samo mu je manjkala potvrda. Rački toga nije znao. „Mali sitni klerićić čedan, razborit i oštrouman, omili mi odmah“, kaza biskup poslije četrdeset godina prigodom proslave četrdesetgodišnjice svoga biskupovanja. Milo mu je bilo sjetiti se toga sretnoga časa, kao prvoga cvijeta prijateljstva, a poslije bratimske ljubavi prema Račkomu.

Ne treba niti spominjati, da je mladi bogoslov svom dušom prionuo oko svojih teologijskih nauka, to svjedoče sve odlične svjedočbe fakulteta. A kako mu gori duša za uzvišenim svećeničkim zvanjem, to nam sam kazuje u dvije pjesmice pod naslovom: „Svećenik“. Na visokoj hridi uzraslo granato drvo puno divna blagoslovna ploda, vrhom tiče se samih nebesa. Na drvo se uzapeo čovjek, da dijeli darove božje. Ona je hrid crkva Isusova, drvo je oltar božji, na koji se uzapeo svećenik, da svojom nekrvnom žrtvom spoji nebo sa zemljom.

Voće neprestanih čuj! milosti,
Te podava vèrnim — u radosti

[1] Katolički list g. 1849. br. 25.
[2] Ibidem.
[3] Ibidem br. 26.

Dà studenac živi
Jest u njegovoj moći —
U kog' božji janjac
Vèk kèrv svoju toči.[1]

Oblik ne odaje pjesnika. Rački niti ne pokuša nikada više niti jednom pjesmom svoju pjesničku sreću. Za nas je mnogo znamenitije, da iz njegovih ovo njekoliko stihova upravo sjaje njegova živa i sveta želja, da bude pravi, čisti svećenik i božji ugodnik.

Pored teologijskih nauka nastavljao je izučavanje jezika. Doskora nauči poljski i ruski. Sada je naučio i franceski.[2] Osim teologije prione već sada i uz istoriju. Dozvolom ministarstva učini na filozofijskom fakultetu ispit iz istorije austrijske starije dobe („österreichische Staatengeschichte älterer Zeit“) odličnim uspjehom.[3] Nije u tim predavanjima profesor njegov Jos. Kaiser mogao proći, a da ne oslika dobu Svatoplukovu i da se ne dotakne blagoslovnih djela svete braće Cirila i Metoda. Pred mladim bogoslovom jamačno prvi put odkrivala se slika slavenskih zemalja u velikom prostoru njihovu i u sukobu sa Njemstvom i Magjarstvom. Iz ove prve slike rodi se poslije prvo njegovo djelo o Cirilu i Metodu. Užgao se za istorijsku nauku. Pokazuju to njegovi dopisi u „Kat. listu“, a osobito veća radnja: „*Sredotočje povjestnice*“ u cijelom nizu članaka. Vjera i crkva središte su svih najplemenitijih i najuzvišenijih nastojanja naroda i država. Doista lijep pokus za mladu energičnu dušu.[4]

Svršivši bogoslovje bude zaredjen za svećenika 15. augusta 1852. u Senju. Dobri njegov biskup Mirko Ožegović

[1] Kat. list 1850. br. 40.
[2] „Zapisnik narodne knjižnice“ Fr. R. započet 1848. nastavljen u Beču.
[3] Dozvolom ministarstva od 25. januara 1850. učini za prvo i drugo polugodište u prof. Jos. Kaisera ispit, na što dobije svjedočbu „auf die österreichische Staatengeschichte älterer Zeit erste Classe mit Vorzug“. Svjedočba medju spisima pokojnikovim.
[4] Kat. list 1851. br. 14. 15. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26.

namijeni mu lijep zadatak, da bude profesorom na gimnaziji za matematiku i fiziku. Biskup Mirko našao bio u Senju čudan običaj još od starih glagoljaških vremena. Župnici u svojim župnim kućama podučavali bi mladiće i pripravljali do bogoslovja. Slabo su na taj način pripravljeni mladići dolazili u bogoslovje. Da ovoj nevolji doskoči, osnuje gimnaziju u Senju, na kojoj su podučavali darovitiji njegovi mladji svećenici. Da gimnazija dobije pravo javnosti, dade im priliku, da učine u Beču ispite. Rački se je imao u to ime pripraviti iz matematike i fizike i usposobiti na bečkom univerzitetu.

Po svemu svome dosadanjem nauku i smjeru naučnom vidjeste već, da nije imao za to nikakve priprave. To je naravno znao i njegov biskup, ali se je uzdao u njegove duševne darove, koji da mogu sve prevladati. Rački se vrati u Beč na nauke. Odavle dade glasove o svojim naukama i u knjizi hrvatskoj. Sav je u filozofiji i u prirodnim naukama. Filozofijske rasprave u „Kat. listu": „*Okostnica sadašnje špekulacije*", gdje govori o modernim strujama u filozofiji,[1] a zatim: „*Poganska špekulacija*"[2] pokazuju, da se je intenzivno bavio filozofijom. Njegov opet članak: „*Pokus narodno-lučbenog nazivlja*" u „Kolu"[3] stekao je pohvalu tadanjega urednika Mirka Bogovića. „S najvećom radostju primih — piše mu — nedavno Vaš pokus narodnoga nazivlja lučbenoga, pa zato mi se neda na ino, već srdačno vam zahvaliti za trud Vaš, kojim nastojite, da obradite tu struku znanosti, o kojoj se punim pravom reći može, da do sad na ugaru ležaše. Zaslužujete za to hvalu cijelog naroda".[4]

Redaktorovu hvalu uzmite onako, kako ju je on razumjevao. Htio tek obodriti mlada čovjeka, da dalje radi.

Vrijedno je čuti dvije tri riječi iz kratkoga piščeva predgovora. „Narod nam je nadaren blagim, poučljivim duhom,

[1] Kat. list 1852. br. 16. 17. 18.
[2] Kat. list i. g. br. 30. 31.
[3] Kolo IX. str. 105. i dalje. Štampana je prva pola.
[4] Pisma Bogoviću od 8 febr. 1853.

a zemlja naša mogla bi biti rajem evropskim. Široke i plodne poljane, romantične doline grle potoci i prostrano more. A ni ćelave i kršne primorske planine u mnogom pogledu nisu bez važnosti. Koliko blago nesakrivaju naše gore? Sve badava! — narod nam je neuk pak zato siromašan". Govori dalje, kakva su nam polja, kakvo li gospodarstvo. Puno se nada od praktične uporabe lučbe. „Ona će nas medju prosviećene narode uvrstiti, ona od tudjeg upliva — koji se samo u neukom i siromašnom narodu ugniezditi može — jamačno osloboditi. Svaki je početak težak, ali ga ipak prevladati valja. Krika i vika jošte nijedan narod spasile nisu".

Vidite li već ovdje pozitivni duh? A onda dalje: „U ovom pokusu upotrebio sam česku i poljsku terminologiju — rado bi bio i rusku, ali mi žalibože ne bijaše moguće radi kinezkoga zida, koji glede književnoga sporazumka medju nama i Rusi do danas obstoji. Meksiko nam je mnogo bliži nego li Petrograd, Moskva ili Kiev; pa ipak samo u uzajamnosti slavenskoj leži naše spasenje".

Rački pored svega napora nije radi svoje preslabe priprave uspjevao, zato još prije svršetka godine ostavi zlovoljno matematiku i fiziku. Vratio se u roditeljsku kuću na Fužine i stoji ondje koji mjesec. Kada ga biskup hoće da šalje na dalnje nauke u Beč, da se pripravi za doktorat bogoslovja, duže vremena ne odgovara. Napokon odgovori. Prodje u Beč u zavod za pripravnike bogoslovja mjeseca augusta 1853., a 12. jula 1855. bude promoviran za doktora bogoslovja sa sjajnim svjedočbama o svojem vladanju u tom zavodu. Opet je sretan i opet kano novim životom prione uz omiljele sebi nauke. Nastavlja svoja razmatranja *o filozofiji*[1] i *teologiji*.[2]

[1] U godini 1853. Kat. lista ima dvije „poslanice" o razvoju filozofije, a u god. 1854. br. 18. poslanica III.
[2] Kat. l. br. 26—32. „*Zapad istok s obzirom na djelce: Slovo katoličeskago pravoslavija rimskom katoličestvu. Moskva 1852.*" brani katoličku crkvu, br. 42. 43. „*Crkva i umstvovanje*" razlaže odnošaj teologije prema filozofiji.

Prvi put javlja nam se sada i pobožnim ushitom, koliko štuje uspomenu *slavenskih apoštola Cirila i Metoda*[1] i člankom popularnim: *Prvi dolazak Rusa u Carigrad*,[2] a veća mu je radnja: *Slavi slavenskih apoštola*,[3] koju ovako uvodi: „Mi ne spadamo ni u vrst narodnih zanešenjaka niti u vrst beznarodnih crkvenjaka, već želimo nasljedovati naše slavne apoštole, u koju svrhu *naumismo ih na kratko pomnjivo pratiti na putovanju ove vremenitosti*". Tražismo trag prvomu zametku njegove odlučne volje za nauku istorijsku. Eto nam se javi prvi tračak. Treba da se ponješto umislimo u onu dobu. Što je slušao i činio ispit iz „starije istorije austrijskih država", to je još malo. To još nije istorijska škola. Više je vrijedno spomenuti, da je u ono doba cvao Ivan Kukuljević, o kojem izreče u potonje vrijeme sam Rački, da je svojim snažnim i uspješnim radom najviše djelovao na njega: da se posveti domaćoj povjesti. Pomislite si još u ono doba cvatućega Šafařika, koji tako rado priklanja svoju divnu glavu, da sluša zanosna mlada čovjeka. Već se sada svjetuje Rački s tim idealnim slavenskim velikanom. Onda ćete razumjeti njegovo pismo Ivanu Kukuljeviću kratko vrijeme iza svoga povratka kao profesor bogoslovja u Senju:

„Odkada se oprostih školskoga praha, kô što mi od negda vruća želja bijaše: posvetit se izključivo povjestnici, i to na koliko mi moguće — narodno-crkvenoj. Ko što znate, *sastavih u Beču životopis naših apoštolah*. On bijaše namienjen dnevničnoj porabi. Od nekojih stranah nukan, da ga objelodanim, stadoh ga izpravljati i umnožavati — nu preko misli i nakane moje uzraste na poveće djelo, koje bi odviše prostrano bilo za „arkiv", za kog vam ga bjeh obećao. U drugoj strani rečenoga životopisa bit će nacrtana povjestnica slavenske liturgije. Za tu stranu sakupih još u Beču a nešto ovdje podosta

[1] Nabožne misli o sv. Cirilu i Metodu. Kat. l. 1854. br. 12.
[2] Neven 1855. br. 1. 8—10.
[3] Katolički list 1855. br. 10—24. 26.

datah i medjutim želio bi, da bi izvolili upozorit me na poznata vam djela, koja o tom predmetu rade".

„Što bi želio za vaš Arkiv prirediti jest: *povjestnica o Patarenih*. Pitanje ovo od negda me jako zanimalo, osobito njegova filozofičko-dogmatička stranka, koja zasieca u dobu predkršćansku, te svojim dualizmom vrlo je srodna slavenskom bajoslovju. Tegoba, koju su osjećali vrstni ljudi kod rješitbe ovoga za nas toli važnoga pitanja, mislim nebi nas smjela prestrašiti".

„Obične latinske oli grčke izvore imadem pri ruci, kano takodjer listine, koje ste naveli u Arkivu iz Farlata, Fejera, Katone itd. Jedino što bi vas molio, jest: da ako bi imali kakve rukopise, koji se na to pitanje protežu, da bi mi ih blagoizvolili poslati. Razumieva se, da ću ih neoštećene sa zahvalnošću vratiti. U obće u tom važnom al težkom poslu posavjetujte me, kako najbolje znate".[1]

Rački se evo vraća u domovinu iza dvije godine svoga boravka u Beču, ne samo sa lovorikom doktora bogoslovja, već i sa gotovim djelom o slavenskim apoštolima Cirilu i Metodu i osnovom radnje o Bogomilima tek zamišljenom, ali jošte negotovom. Doista sjajan svršetak naukâ i lijep početak ozbiljnoga naučnoga rada.

[1] Gl. Prilog br. 1. Svi izvodi iz pisama u Senju i Rimu jesu iz „Priloga".

II.

U Senju i Rimu 1855—1860.

Pun znanja, volje i snage vrati se mladi doktor bogoslovja u domovinu u svoju biskupiju ravno na katedru bogoslovnu, gdje je imao da predaje crkvenu povijest i kanoničko pravo. Iz velikoga Beča dospije u mali Senj. Ostavi bogata pomagala književna prijestolnice i mnoge uglednike, s kojima se mogao svjetovati. Što je sa sobom donio knjiga i bilježaka, to mu je sada sve. Oko njega više tmine, nego li svjetla, jer je on sam odmah u prvi mah glavna zvijezda u Senju. Domovina mu je pritisnuta njemačkim jezikom, koji je zauzeo prvo mjesto u školi i u svim javnim poslovima. Ne bi bio Rački niti prvi niti posljednji, da je klonuo duhom. Mnogoga mladoga zanosnoga čovjeka nakrcana znanjem sa sveučilišta pokopalo je ovakovo pusto malo mjesto. Rački se ipak i u Senju osjeća veoma ugodno. Onako mlad, pa već sjeda na katedru, da predaje odraslim mladićima predmete, sebi mile i drage. Nije samo profesor, već i nadstojnik u seminariji. Ima odmah od početka cijelu obskrbu u sjemeništu i preko devet stotina for. godišnje plaće, kao da bi danas imao u Senju dvije hiljade forinata. Na koncu prve godine mogao već misliti i na putovanje. „Čuo sam — piše Ivanu Kukuljeviću — da namjeravate u Dalmaciju. Ali kada? i kako dugo ćete ondje baviti? — to neznam. Meni nastaju sada praznici, koje bi doduše imao na oporavljenje obratiti; nù najmilija bi mi bila zabava, ako bi se mogô vam pridružiti, te u književnu svrhu Dalmaciju posjetiti. Ja bi dakako morao saznati vašu nakanu, mnienje i želju. Ja bi do konca rujna morao biti u Senju. Inače ako bog da sliedećih praznikah posjetit

ću Mletke ili koji ini grad po savjetu iskusnih za nas važan". Na knjige i časopise mogao trošiti koju stotinu for., kao što je zbilja činio. Bio je opet blizu svojih roditelja, koji su bili upravo u cvijetu blagostanja. Nisu oni od njega iskali, već bi njemu mogli dati, da je trebao. Ugledan je medju svojim drugovima, a iznad svih njih stoji u milosti svoga biskupa baruna Mirka Ožegovića. Rački ga obožava, kao da mu je rodjeni otac, a biskup njega ljubi, kao da mu je rodjeni sin. Starac će eno platiti sve troškove za njegovo djelo o Cirilu i Metodu, pa ma koliki bili. A kada se radilo o tom, da biskupi hrvatski osiguraju bolju dotaciju kanonicima kod sv. Jerolima, obeća Ožegović u tu namjeru hiljadu for., a ako Rački tamo podje, dati će i tri hiljade forinti.

Sve je ovo moglo ogrijavati mladi zanosni duh. Najviše ga rasvijetli, što se je u senjskoj biskupiji sastajao s posljedcima rada svetih slavenskih apoštola — sa glagolskim spomenicima. Šafařik je tada proučavao pitanje glagolice. Već je bio izrekao onu znamenitu riječ, da je glagolica starija od cirilice. Sada je htio to pitanje do kraja ispitati. Zato mu treba spomenika hrvatske glagolice. Ivan Kukuljević dvori Šafařika, a Rački njih obadvojicu. Obraća se na sve strane i služi s veseljem, *„jer se ovdje radi"* — kako piša Kukuljeviću — *„o sudu, koga će izreći o tih slavenskih hieroglifih najveći slavista;* kano i o tom, *da se stari naši spomenici uzčuvuju od vandalizma il narodne nemarnosti"*.

Svi prijatelji svećenici pomažu ga i preko stotinu listina šalje Kukuljeviću. Na koncu prve godine svoga profesorovanja može mu i ovo javiti: „I sada po obližnjih otocih raztrkavši se naši klerici po mojoj preporuci potražit će po sukromnih rukuh, jeda li nebi našli kakovih listinah". Prolazi i sam na otok Krk u Bašku glasovitomu spomeniku sv. Lucije, da ga snimi od pismena do pismena, da skine koprenu s toga spomenika, o kojem je Šafařik još mislio, da je pisan njekom kryptografijom.

„Četiri sata — veli sam — ležao sam na ploči kod sv. Lucije“ i raskriva dosta, ali opet ne sve. Bilježi svako pisme koliko se dade. „Pismena su“, veli on, posvema glagolska, samo njeka imadu osebujan, do sada neobičan oblik. Kada vrijeme dopusti, pokušat ću opet junačku sreću“. Tako traži natpise oko stolne crkve, koji služiše za sjedala, pak su gotovo propali. Polazi i u grobnicu biskupsku, da otkrije koju starinu. On se trudi, da steče Kukuljeviću odgovorâ na njegova „pitanja“ o starinama i narodnom životu. „Buduć da od našieh stran neprimiste odgovora na pitanja, predložena po historičkom družtvu, naumih vam ga ja što prije sastaviti, i to od ciele biskupije. U tu svrhu obratih se već na njeke mladje znance po raznieh predjelih biskupije, da bi bar ono, na što sam puk odgovoriti može, pokupili, te mi amo poslali. Ako me prijatelji neiznevjere, tad ću jamačno obećanje izpuniti“.

Rački hoće da probudi osobito braću svećenike, da ih zainteresuje za crkvenu istoriju. U to ime napisa: „*Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige*“.[1] „Sami žalibože opaziti ćete, na koliko zavlada njeka trulost u većini našega svećenstva, inače „cui honor, honor!“ Mi imademo svoj organ „Kat. list“. Njegov urednik revnuje, da što bolje svojoj svrsi odgovara; nu slabo ga podupiru. I ono što obično pišu, slabo zasieca u naše potrebe; a na našu crkvenu povjestnicu baš nimalo se neobaziru. Uzrok će dakako najbliži biti, što ju riedki njeguju“. Da tomu doskoči, veli: „naumih kratke sastavke ove struke u „Kat. listu“ objelodanjivati, da se možebit koja domoljubna duša pobudi. Tamo je takodjer smierala kratka povjestnica naše glagoljske književnosti, da se s njome naše svećenstvo bar ponješto upozna. Sastavljajuć istu poslužih se skoro svimi pisci, koji o istoj štogod pisaše; na više mjestih i sam sravnjivah navlaš časoslove i misale glagoljske, koji su mi pri

---

[1] Kat. l. 1856. br. 34. 35.

ruci; kano i glagoljski prievod s grčkim ili latinskim izvorom. S toga samo gledišta one crtice sudite“.

On svoju riječ i drži i postaje najmarljiviji i najznatniji suradnik „Kat. lista“. Njegovi članci: „*Crtice iz domaće crkvene povjestnice*“ teku kroz cijelu godinu 1857. Najprije uzimlje da raspravlja: „*Prabiskupi dalmatinsko-hrvatski*“.[1] Zatim: „*O premještenju biskupske stolice iz Krbave u Modrušu*“;[2] „*Još nješto o prabiskupih dalmatinsko-hrvatskih*“;[3] „*Katarina Zrinjska pobožna spisateljica hrvatska*“;[4] „*Njekoje primjetbe na legendu: Paššio St. Quatuor Coronatorum*“.[5] Uz ovu znamenitu legendu donosi doslovni prijevod hrvatskoga glagoljaša iz XV. vijeka. Napokon „*Krištof biskup modruški*“.[6] Sve ove rasprave radjene su naučnim načinom, kao učena istraživanja. Svaka od njih donosi koji novi izvor, kojim je Rački bio pobudjen, da o tom predmetu piše. Sve su vrijedne, da ih istorik hrvatski niti danas ne zanemari. Sve su pisane tako, da „pobudi koju dušu“ — kako reče — izmed braće svećenika hrvatskih, da se crkvenom povjesti počme baviti.

Sve su ovo tek krijesnice duha i truda Račkoga, a sve su se rodile, jer je on iskao posljedke djelovanju apoštola naših sv. Cirila i Metoda u narodu hrvatskom. Sada dovrši svoje prvo veće djelo: „*Viek i djelovanje sv. Cirylla i Methoda slovjenskih apoštolov*“. U Zagrebu 1857. I. svezak.[7] Mimogred moramo spomenuti ovo: „Sveslovjenski“ duh pronikao dušom njegovom tečajem ove radnje i prihvati genitiv plurala stari.

---

[1] Kat. l. br. 1. 2. 3.
[2] Kat. l. br. 8.
[3] Kat. l. br. 20.
[4] Kat. l. br. 28.
[5] Kat. l. br. 29. 30. 31.
[6] Kat. l. br. 46. 47.
[7] Od ovoga sveska I. dio izašao u Kukuljevićevom Arkivu knj. IV. str. 237—280. pod naslovom: „*Nacrt jugoslavenskih povjestij do IX. vieka*“. Uz ovu raspravu dodaje veoma oštroumnu manju radnju: „*Jeli podmetnuta poslanica Hadriana II. na Rastislava i Kocelja što se nalazi u panonskoj legendi?*“ Ibidem str. 281—297.

„Genitiv plur. nije Kurelčev — piše K-ću — već sveslovjenski, s toga poprimih ga. S njim će se prije sloga učvrstiti no porušiti; a na vikače nesmiemo paziti“.

Osnova djelu je velika. „Jedro i središte istoga jesu slovjenski apoštoli, veli on[1] — nu — o čem se do sada malo mislilo — za upoznati se posvema s njimi, za uvažiti njihovo djelovanje, trud i težnju, trebalo je čitatelju kratkiem nacrtom narisati narod, med kojim življahu i djelovahu, njegovu prošlost, odnošenje prema inostranstvu, prosvjetu i nabožni život, što sve izvedoh u prvom svezku“. „U drugom sliedi istieh život, trud, nepogoda; a da se vidi, na koliko djelovanje njihovo stezahu ili podupirahu razne okolnosti, pod kojijeh uplivom poslovahu, imalo se bodrim okom obazrieti na njihov viek, koga osobito Jugoslovjenstvo vjekovaše“.

„U trećem odsjeku (svezku) vidit će se, kako trud njihov u crkvi i književnosti postade svojinom ne samo slovjenske grane, oko koje radiše, već čitavoga Slovjenstva; a navlaš kroz to postadoše „slovjenski apoštoli“. Ovdje bi bila i povjestnica slovjenske liturgije“.

Prvi svezak dijeli se u dvije glave. U prvoj glavi jesu: „Državne povjesti“, a u drugoj „Nabožno-crkvene povjesti“. Sve idu do devetoga vijeka ili do dobe djelovanja svete braće. Djelo stoji na visini tadanje nauke. Bizantince istina bog upotrebljuje samo po Stritteru, ali za to izvore upotrebljuje veoma pomno, a u literaturi poznaje najznatnije stvari. Onaj dio o naseobi balkanskoga poluotoka još se i danas može donekle upotrebiti. U drugom dijelu o bogoštovju stoji na pozitivnom temelju istorijskih svjedoka. Divnom marljivošću morao je tečajem svojih nauka u Beču iscrpljivati velike zbornike, jer ih u Senju dakako imao nije. Koliko se mogu sjećati riječi starijih ljudi: medju mladjim svijetom probudio je pojav Račkoga senzaciju i ulijevao mladjim i starijim nade u veliku budućnost mladoga pisca.

---

[1] U predgovoru djela str. VIII.

Već sada javljaju se u ovom djelu njeke karakteristične crte, koje su njegove osebujne u cijelom mnogostručnom i plodnom radu slavnoga mu života. Osnovao je djelo, koje rasvjetljuje prilike političke i kulturne slavenskoga svijeta od českih gora do egejskoga mora i od crnoga do jadranskoga. Sam jošte Slaven vlada na cijelom tom prostoru. Ova velika, sjajna slika obasjava dušu njegovu kroz više najljepših mladih godina njegova života, a obuhvaća poslije vas njegov život. Na većoj i ljepšoj južnoj poli ove velike u IX. vijeku još samo slavenske domovine žive plemena jugoslavenska. On već sada drži samo „jugoslovjensku povjest“ kao jedinu znanošću opravdanu. Ovo naglasuje jošte poslije decenija „za višje stanovište“, za svoje stanovište.

Upravo u ovom prvom dijelu do IX. vijeka raskrivajući velike tmine mogao se zaletiti u tminu. Mogao ga je ovaj zanos zavesti. Sretan je bio, nije nastradao. Čuditi se je tomu, jer nije bio istorik školovan. On je vrlo oštrouman, i to ga je moglo zavesti, da traži osebujno nove stvari. Za čudo je već sada kritičan i opet nikada hiperkritičan. To dolazi odatle, što je njemu znanost sveta, njoj služi kao i crkvi božjoj. Svuda vidiš hermeneutiku naučenu pri ispitivanju svetih knjiga. A kako je ozbiljno naučio ispitivati vjerodostojnost svetih knjiga, istim duhom ispituje i istorijske izvore.

Tražeći samo i lih istinu i hrleći za njom, kao brz i dobar radnik zanemaruje vanjsku formu. Već u ovom djelu zanemaruje umjetničku kompoziciju. Te mane nije se ni poslije mogao riješiti. Jezika hrvatskoga nije učio u školi, a u navali za naukom i naučnim radom nije ga niti poslije dospio proučavati. U cvijetu mladenačke dobe upijao latinštinu, kojom prodiše sav njegov jezgroviti slog. Bez cvijeta i mirisa ljepote jezika hrvatskoga piše i ovo i kasnija svoja djela. Nije niti poslije pravo imao, kada je na prigovore radi jezika odgovarao: „Ne treba paziti na to, kako se piše, već što se piše“.

Rački nije bio dovršio svoga djela, kada mu se pruži prilika, *da prodje u Rim* u hrvatski kaptol svetoga Jerolima.

Najviše ga uspali za tu misao Ivan Kukuljević, kako mu sam priznaje. Pobudjivao ga i obožavani njegov biskup. Plašile su ga nevoljne prilike materijalne u onom kaptolu, ali ga bodrila misao, koliko bi mogao ondje raditi za svoj narod. „Mi smo kukavno zastupani“ — piše barunu Metelu Ožegoviću — toli kod državnoga, koli kod crkvenoga središta, zato nam toli slabo ide. U Rimu nije nijednoga Jugoslovjena, neću reći u visokoj časti, no u nikakovoj, koji bi ma rieč za taj zapušteni narod probesjedio. S druge strane navlaš od njekoliko godin književnost naša oto bilo duševne snage sasma izumire. Kada ne stane ovo njekoliko muževa, koje sviet za diletante na književnom pozorištu smatra, nestat će i posljednjeg cvieta, štono se bješe pomolio iza mnogoljetne ogare. Kolika stečevina nebi bila za nas s ovoga takodjer gledišta, znat će svaki uvažiti, znajući, da u Rimu leži zakopana prošlost sviuh naroda i svijuh stoljeća. Ini narodi običavaju tamo slati svoje povjestničare — mi bi tada imali ondje svoje stanovite iztražitelje povjestnice“. Moli ga, neka nastoji „kako bi se dala zaklada spomenutoga zavoda umnožiti i možebiti zavod preustrojiti za da ondašnji kanonici budu dostojni zastupnici naroda u vječnom gradu“.[1]

Radio je o tom biskup Štrosmajer, podupirao ga biskup Ožegović, a nadali se pomoći i od kardinala Haulika, zato mladi profesor nuka Metela Ožegovića, neka ih i on podupre. Rački je materijalno sjajno stajao u Senju, kako već spomenusmo. „Nu ako bi mogle“ — piše Ivanu Kukuljeviću — „u čem moje slabe sile narodu koristiti, a navlastito u književnosti, pripravan sam svoju udobnost ostaviti, te poći u daleki sviet. O tom nedvojim, da bi u Rimu više duševne hrane našô no igdje drugdje: ali — nebi opet rado doći u kakove neugodne okolnosti ili da se s materijalnom nevoljom borim“.

[1] Pismo M. Ožegoviću od 3. aprila 1856. U zbirci jugoslavenske akademije.

Ovo je bio vrlo temeljit strah. Rački bude imenovan kanonikom 2. augusta 1857. „Pošto vi ste jedan izmed glavnieh poticatelj“ — piše Kukuljeviću — „da se u Rim prosim, bit će vam drago čuti, da me zbor imenova. Ja se toj časti samo na toliko radujem, na koliko pruža mi priliku u sriedotočju staroga i novoga svieta više djelovati na korist domovine, no igdje drugdje“. Mora da bude u Rimu do 30. sept. na dan sv. Jerolima. Rado bi ipak prije vidio Kukuljevića. „Ako mi ikoliko bude možno, te ako bi mi oglasili što prije, da vas bude u Zagrebu početkom rujna, pohitio bi k vama najviše radi toga, da bar progledam, dopustite li, u vas sakupljeno gradivo za našu povjestnicu; te da se dogovorimo o daljnjem iztraživanju, pošto i tude potrebit nam je njeki sustav, bez koga nećemo nikada k žudjenoj svrsi doći“.

Rački dospje u Rim i naseli se kod Dubrovčanina Petra Mančuna, glasovita bakroresca — naravno tako skromno, kako se jedno djače naseljuje, imajući prihode djaka siromaha. „Biti će vam poznato — piše Metelu Ožegoviću — da naš kaptol veoma slabo stoji, dočim *svaki kanonik s misami dodje na 15 rimskih škudov (nješto preko 30 for.). Odavle ima plaćati konak, odavle hraniti se i ostale potrebe namirivati.*“[1]

„Meni kanonikatska plaća — veli Kukuljeviću (12. nov. 1858.) — nesluži ni pol mjeseca; a druga polovina? Za to ja znam i još njetko drugi“. Otac ga je podupirao, premda se starcu čudno činilo, da mora pomagati sina — kanonika pa još u samom Rimu. „Mi smo bogci — veli drugi put (25. V. 1858.) — a potrebe su velike. Osobito nebi smjeli nijednoga spisatelja (van da ima što od drugdje) amo poslati za kanonika. Što se mene tiče, kad svršim svoje književne radnje, ogledat ću se opet na Hrvatsku“. Medjutim za koji mjesec iza ovoga pisma stiže u Rim biskup Štrosmajer, da popravi dohotke kaptola sa darom od dvadeset hiljada forinti.

[1] Pismo M. Ožegoviću 18. novembra 1857. U zbirci jugoslavenske akademije.

Ne mislite, da je zato skučena srca dospio u Rim, da je nezadovoljan boravio u Rimu ili da se je sa nevoljom borio. „Čeznuće za Italijom i za Rimom — veli u prvom svom dopisu od 8. novembra — probudjuje se u meni već od malenih noguh. Za čim već davno čežnjah, meni se je hvala Bogu izpunilo — i to u onakovoj i onolikoj mjeri, u kakovoj i koliko se nikada nisam nadao“.

Sretan je, jer je puklo pred njim veliko polje djelatnosti. Ne smeta mu, što je dospio u kaptol, s kojim se u siromaštvu jedva mogao takmiti koji kaptol u Europi. Ali on će se boriti i za kaptol. Njega su dočekali stariji drugovi kao ozebli sunca. On je imao postati njihov posrednik kod hrvatskih biskupa i uglednika. Već u tom prvom dopisu vojuje za kaptol sv. Jerolima. „Šta nebi žrtvovali Francezi, Niemci ili koji drugi narod, da im se svećenstvo kod narodnih crkvâ — u Rimu — povisi na čast kaptola“. „Koliko blago u rimskih knjižnicah za nas leži, shvatit će onaj, koji zna, što je Rim od njegda za sviet savkoliki i za našu domovinu bio“.[1] On upravo sam i bez pomoći od drugova radi za kaptol. „*Pisarenje za naš kukavni kaptol — spalo jest na mene*“ tuži se jednom Kukuljeviću. Ali on je i doživio i dostigao prvi potrebni korak novomu životu kaptola. Prvi put vidjamo u krasnom skladu volju biskupa Štrosmajera, kako Račkomu ispunjuje vruću želju i molbu. „Podjoh u susret do Jakina — piše mj. maja 1859. K-ću — našemu predobromu biskupu Štrosmajeru, te za njegova bavljenja u Rimu bijah vazda uz njega — ja se s njegovimi misli posvema slagah“. Štrosmajer dade 20.000 for. za kaptol, a obeća još i više, da se mladi ljudi šalju u Rim, da uče umjetnosti, „na taj način postao bi naš zavod koristan narodu“. Ovo je prvi lijepi početak zajedničkoga blagoslovnoga rada ovih dioskura na nebu hrvatskoga naroda.

Čim dospje R-i u Rim i učini nužne službene posjete, potraži i znamenitije rimske književnike, „koji mi — kako veli —

---

[1] Kat. l. 1857. br. 48, 377—379.

ne samo svoju pomoć obećaše, nego takodjer me u svoje kolo počeše uvadjati — malo ne sviuh na čelu stoji ot. Theiner“.

Ali vratimo se glavnomu poslu, koji ga je kao na krilima donesao u Rim i pronosio po Rimu — njegovu književnomu radu. O. Theiner preporuči ga čuvaru vatikanske knjižnice nadbiskupu Sanmarcianu, da može upotrebljivati rukopise. „Ja dakako — veli on — koji se u Rimu namjestih, naumih u svojoj radnji sliediti njekakav red i sustav, nije mi bo od sile laćati se brže bolje sad ovoga sad onoga posla, kô što je prinužden svaki, koji amo dodje za koji tjedan. Najprije namjeravam, tako rekuć, rekognoscirati književno zemljište u Rimu, na koliko je za nas koristno. S toga proći imenike rukopisov po raznih javnih i sukromnih knjižnicah rimskih, biti će moja prva briga“.

Najprije počme bilježiti „u knjižnici kasanatskoj u dominikanskom manastiru S. Maria sopra Minerva rukopise od veće ili manje važnosti za jugoslovjensku povjestnicu“ počamši od 8. novembra 1857. Zabilježio je sedamdeset i devet rukopisa, ali ne samo za jugoslovjensku povjest, već i u opće za slavensku i za cijelu istočnu Evropu. Zatim predje u knjižnicu „korsiniansku“ u kojoj je zabilježio do pedeset rukopisa, radeći opet istim načinom, a vidi se, da mu je pred očima cijelo zemljište radnje svete braće Cirila i Metoda. Za vatikansku knjižnicu upotrebi krasno djelo kardinala Mai-a: Scriptorum vet. nova collectio Romae 1831. osobito tom V. u kojem su Codices slavici. Radio je i bilježio u „Bibliotheca Angelica PP. Augustinorum“, „Bibl. Cister. monast. S. Crucis Hierosol.“, „Bibl. princip. Ghigi“, „Bibl. Barberina“, „Bibl. Vallicelliana“. Iz svih tih biblioteka nalazimo popise rukopisa i bilješke, najviše dakako iz knjižnice vatikanske. Svuda se vidi, da najprije traži tragove vijestima o Cirilu i Metodu, zatim o Bogomilima, a onda za razne dobe i ogranke povjesti jugoslovjenske. Iz ovih popisa rukopisa imalo nastati djelo: „*Rim gledom na slovjensku književnost*“. Ono nije postalo, jer se je Rački morao prije vremena vratiti u domovinu. Ove njegove

bilješke nisu propale. Priopćio ih u „Radu“ poslije mnogo godina.[1]

Prva mu je sada književna radnja nastavak djela: „*Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolov*“.[2] Već u prvom pismu iz Rima javlja K-ću: „Svojeg djela produženje pripravljam za tisak, nadam se, da ću biti gotov do novog ljeta. Izaći će obširnije, nego si mislih — a pokratit mi se neda, jer bi dirnuo u osnovu; nadam se, da će čitatelj živo shvatiti naše učitelje i njihov položaj u svom vieku. Za historiju liturgije dobro će mi doći blago knjižnice vatikanske, kao što i za pitanje o glagoljici. Sada uprav o tom radim“. Kako reče, tako i budne. Malo iza nove godine otpravi prvu glavu ovoga djela u Zagreb. Neće ga štampati u Rimu, da mu se ne reče, da je pisao pod uplivom rimske cenzure. Znamenito je da znamo, da je djelo doista u Senju dovršio, a u Rimu ga tek dotjerao. Ipak se vidi, što je u kratko vrijeme u Rimu privrijedio. Bizantince ne upotrebljuje više po Stritteru, već po pariškom i bonnskom izdanju. Velike zbornike Mansia, Baronia i Pertza obilno rabi, a bilježe se već i rukopisi vatikanske biblioteke. Sve je ovo divnom brzinom i snagom svladao za pet mjeseci svoga boravka u Rimu, da uzmogne poslati prve dvije glave (25. febr. 1858. — do smrti svetoga Cirila) u Zagreb. Posla upravo cijelu prvu polovicu svoga djela — (do str. 236.) Za drugih pet mjeseci dovrši djelo sasvim.

Račkoga Ciril i Metod nije tek biografija naših apoštola. Oni su središte događjaja suvremenih u slavenskom svijetu i odnošaja Slavena prema Rimu, Carigradu i germanskom svijetu. Imao je da pod kraj oslika razlom Slavenstva dolaskom Magjara u Panoniju. Mnogo se je poslije toga pisalo o Cirilu i Metodu, ali ovako široke osnove ne ima nijedno djelo. Mnogo je u djelu zastarilo, ali je ipak i danas cijenjeno. Šafařik ga

[1] Rad XVIII. 239—258.

[2] Sv. II. Zagreb 1859. 8° str. 420.

doista nije prehvalio, kada mu pisa: „Spis vaš o sv. Apoštolech našich, pokud o něm z II. sv. souditi možna, velmi mi se líbi, vynikaje jak neunavenou pilnosti vaši ve sbiraní tak i obratností ve spořadaní látky“.

Nije manji trud ulagao Rački u treći svezak svoje radnje o Cirilu i Metodu, gdje se imao ocijeniti književni rad svete braće, ili „kako trud njihov u crkvi i književnosti postade svojinom ne samo slovjenske grane, oko koje su radili, već čitavoga Slavenstva“.[1] Malo prije toga mislio je, da će u ovaj treći dio unesti „povjestnicu liturgije glagoljske“.[2] Iza njekoliko mjeseci svoga boravka u Rimu veli: „dodati ću — trećem dijelu — komade iz staroslovjenske književnosti na ogled što glagoljicom, što cirilicom“. Vidi se, da osnovu mienja. Ovdje nam pada na pamet, što pripovijeda Adolf Tkalčević (Veber) pri svom dolasku u Rim. „Izadjosmo“ — veli on — „tražit g. Račkoga, kanonika jerolimskoga. Gazdarica njegova, gospodja Mančuna glasovitoga bakroresca, rodom Dalmatinca, reče nam učtivo, da se gosp. kanonik tek pod večer vraća kući iz svojih kolegija“. Veber ne razumije „kakove škole da polazi kanonik“.[3] A ipak je Rački polazio kolegija, da temeljito izuči paleografiju i istorijske pomoćne nauke. Škola mu je jošte bila, što je prijateljski mogao općiti s Theinerom, Martinuzziem, Tostiem, Gullelmottiem, Henzenom i drugima. Škola mu je bila u rimskoj akademiji „dei Quiriti“ i akademiji „della religione catholica“ i u njemačkom „arkeologičkom inštitutu“, koji ga zavodi učiniše članom. On je uza sve to upravo slušao predavanja, izučavao paleografiju i diplomatiku i skinuo sa sebe tegobu i nepriliku, da radi i nadalje kao autodidakt. Ovo je po mome mnijenju najznamenitiji uspjeh Račkova boravka u Rimu. „Bivši u Rimu, sam se učah mnogo“, piše jednom Crnčiću.[4]

[1] Viek i djelovanje. Sv. I. str. VIII.

[2] Arkiv za jugosl. povj. IV. str. 236.

[3] Tkalčević: Listovi o Italiji. Zagreb 1861. str. 72—73.

[4] Pismo Crnčiću 20. apr. 1873.

Kada je dovršio treći svezak ili bolje rekući prvi dio trećega svezka: *Slovjensko pismo*,[1] javlja ga evo ovako: „Ovaj III. svezak, prem sam imao gradivo zanj gotovo, neizmjerna truda me stajaše, a da nebih bio u Rimu, bio bi imao posvema ini rezultat. Osobito za prvu glavu u bogatoj knjižnici ovdašnjega pruskoga archeologičkoga zavoda mnogo toga nadjoh, za što nebih bio niti znao u Hrvatskoj“.

Rački počme iz daleka ispitivati o postanku pisma u opće, uzme da govori o runama, a zatim prodje na postanak glagolice. Konačni mu je rezultat, da je glagolica starija od ćirilice a da ju je izumio sv. Ciril. „Veoma se radujem — piše K-ću 24. marta 1858. — što Šafařik dodje na misao, koju već Hanuš dotaknù, da glagoljica polazi od Cyrilla; ja sam tu misao već odavna gojio, te nutrnjim nekakvim nagonom slutio. Historički razvitak — nadam se — dokazat će to većma“. Evo to je izveo sada u ovom svojem djelu.

Nije minula niti prva godina njegova boravka u Rimu, kada pisa: „Šafařik ne da mi mira“ da priredim za štampu: „*Assemanov evangjelistar*“[2] i on se odluči i prepisa ga. I poslije i Crnčiću i Jagiću stereotipno govori: „Šafařik mi nije dao mira“. Upravo i kaže, da nije rado primio ovaj posao u ruke. Ovaj znameniti zbornik nije mu uspjelo sasvim dobro obraditi. Ipak je i ovaj rad a osobito njegov znameniti predgovor o dobi ovoga evangjelistara lijepi prinos slavenskoj nauci.

Rački je prošao u Rim, „da sakupi gradivo za povjestnicu južnoslovjensku“. To i u Rimu, pored svih svojih radnja, smatra za glavnu svrhu svoga boravka ondje. Jedan čas kao da živi u misli: pokupit ću spomenike moga naroda, pa onda se vraćam kući. Nailazeći u početku na listine i izvještaje, odmah navalio prepisivati. Brzo se i opeče. Uvidi, da je prepisivao već štampane stvari, zato da mu je treba učiniti *Regesta iz tiskanih djela*. „Ta tko bi — pravo veli — mogao

[1] Slovjensko pismo. U Zagrebu 1861. str. 144. s jednom tablom.
[2] Assemanov ili vatikanski evangjelistar. U Zagrebu 1865.

one hiljade listina u glavi nositi“. Brzo se uputi u učenim krugovima, da je Böhmer brzomu i jakomu poletu njemačke istorijografije u našem vijeku svojim „Regesta imperii“ skoro toliko doprinio, koliko epokalno djelo „Monumenta Germaniae“. Zato sada navali činiti regesta. Dok bude u Rimu, veli, raditi će o tom poslu. Pisa o tom i prijatelju Pacelu, tadanjemu redaktoru „Nevena“ na Rieci. Pacel od toga pisma učini odmah proglas, u kojem se ljudi pozivlju, neka pomažu Račkoga u tom velikom djelu. Račkomu je žao, što je to izašlo na javu, prije nego što je dozorilo. „Evo kako mislim“ — piše Iv. Kukuljeviću 3. sept. 1858. — „listine jurve dotiskane imale bi se dobro registrirati, isto tako još netiskane, ali manje vriednosti. One pako, koje su znamenitije, imale bi se ciele tiskati. Tiem načinom ovakova regesta služila bi nam takodjer za diplomatar. Ja sakupih više listina do sada netiskanih, a sakupit ću ih i više, kad mi dodje red na papinski tajni arkiv. Vi dajte prepisati per extensum znamenitije listine, a ostale samo registrirajte; te bi tako ovo znamenito djelo za našu povjestnicu mogli skupa sastaviti, a izdat bi ga moglo historičko družtvo, kad bude da bude. Po ovoj osnovi dakako nepreostaje mi vremena za pisati kakovu poveću ili važniju razpravu izim kakova članka za novine“.

Kukuljević nije bio suglasan s ovom osnovom. Njemu se je činilo, da „Rim nije za radnju regesta, već za prešnije stvari“, da traži spomenike našega naroda i objelodanjuje. Rački mu odgovara, da će svojim požrtvovanjem „u Rimu tako dugo ostati, dok glavnije spomenike neprepiše, a za druge ne bude znao, gdje leže, da se mogu činiti prepisati, da ga biskupi naši podupiru, da bi dakako bolje bilo, većma bi napredovao i duže ostao u Rimu“. Rački ipak nastavi „regesta“ za svoju porabu. Ogledasmo dosta znatne ostanke tih regesta. Točno su sastavljena, ali su samo za privatnu porabu. Račkomu su mogla služiti veoma dobro i vidja im se trag u potonjim njegovim radnjama.

Nastavi i prepisivanje i potraživanje spomenika. Od prvoga dana traži spomenike *o Bogomilima i Patarenima* i nikad ne prestaje tražiti im traga. Više je znamenitih spomenika za ovu radnju prepisao i svu literaturu zapadnu o njima proučio. Misao o njima odnese već u Rim, a skoro gotovo djelo iz Rima. Znamenito ga ukrasi sa rimskim spomenicima.

Regesta njegova prikazaše mu brzo sjajnu sliku velikoga vojvode *Hrvoja*. Ova misao njegova bude jošte življa i stalnija, kada je s o. Theinerom imao sreću, da prodje u napuljski arkiv. Za mjesec dana pregleda u 36 folijanata 28.000 anžuvinskih listina. Sada se već proširi njegov Hervoje u osnovu o velikom *pokretu na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. vijeka,* koji je poslije na tanko obradio. Sama regesta anžuvinska štampao je poslije u Arkivu Kukuljevićevu: *Izvadci za jugoslovjensku poviest iz kr. osrednjega arkiva u Napulju.*[1]

Gotovo minuše dvije godine, dok rimski monsignor može o sebi kazati: „Iza velikim trudom prepisana glagoljskoga evangjelistara svakojakim vijuganjem i moljakanjem dobih riedku sreću, da mogu u vatikanske kataloge rukopisov zaviriti“. Opet su mu najprije Bogumili. Zatim dolaze rukopisi Lucićevi i Gradićevi. Oprezno i strpljivo, ali dosta kasno dodje do toga. „Na moju najveću radost nada me ne prevari, jer pod nadpisom „Lucius Ioannes“ nadjosmo ubilježena tri kodeksa, a pod „Gradi Steph“ osamnaest“. Dvije znatne struje potekoše iz ovoga rada u vatikanskoj knjižnici. Rački je već prije polaska svoga u Rim proučavao Tomu arcidjakona i životopis njegov, napisan vjerno po samoj historiji Tominoj, poslao redakciji „Nevena“ g. 1857.[2] Do brzo dozorila mu u Rimu misao, da ocijeni onako stare hrvatske ljetopise, kao što je to učinio za povijest česku Palacki. „*Konstantin Perfirogeneta glede na hrvatsku i srbsku povjest*“ bio

[1] Arkiv za povj. jugosl. knj. VII. str. 1—71.

[2] „Neven“ 1857. str. 65—70.

je već poslao Kukuljeviću i želio ga njemu posvetiti. Sada ocjenjuje i staru barsku kroniku. Vidite, da je u Rimu bila gotova osnova za potonje njegovo djelo: „*Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povjest*“. Pregledavajući opet Lucija zamisli, a misao mu se vuče do groba, da izda bolje stare naše ljetopise. Od toga naumljenoga djela svijet je tek po smrti njegovoj ugledao prvi svezak izdanjem *Tome arcidjakona.*

U vatikanskoj knjižnici crpajući iz djela *Stjepana Gradića* i *Aelija Lampredija Cervina Crijevića* užga se za dobu *renaissance.* Pišući Kukuljeviću, da je uzeo crpiti historička data iz djela Lampre Crievića, lovorom ovjenčanoga pjesnika, veli: „A ja i obratih osobitu pozornost na onu zanemarenu žalibože u nas stranu povjest, iz koje bi se moglo viditi, da i mi zauzesmo njeko mjesto u civilizaciji čovječanstva, dočim nitko nedvoji, da bijasmo junaci na oružju“. Ovi spisi poslužiše mu poslije za jednu radnju. Sav svoj život gorio je za ovim sjajnim predmetom, samo ga žalibože mnogi drugi poslovi spriječiše, da potanje obradi, kako i koliko je porod knjige hrvatske svezan sa zapadnim evropskim preporodom.

Čudno bi bilo, da ovakov radnik ne prodje u Rimu i u *epigrafiku*[1] *i u rimsku dobu.* „Bavim se — piše K-ću 28. maja 1859. — razjasnjenjem rimske dobe staroga Illyrika, na koliko se može razjasniti iz epigrafike. U tom imadem u Rimu način, koga nebudem nigdje imati. Osobito rado bi administrativnu, političnu, vojničku itd. čast rimske dobe u naših stranah proučiti. Sada iztražujem rimske legate, vojvode, presides, rectores, sudišta, posadu itd. i njihovu povjest. Posao jest vrlo mučan, jer treba proći epigrafičke sbirke: Gruterove, Greviove, Muratorove, Orelliove itd.; ali će biti od velike koristi za onaj tamni dio naše prošlosti, i razjasniti onaj savez, koji med rimskim svietom i našim narodom potonjega vieka obstojaše. Nješto namjeravam priobćiti u ljetopisih arkeolo-

[1] Sr. „Tri rimska nadpisa“. „Nar. Novine“ 1860. br. 82. 85. 87.

gičkoga družtva, koje me imenova svojim dopisujućim članom". Ovo bi imala biti prva knjiga povjesti, o kojoj iza dvadeset i dvije godine piše: Bio sam naumio izraditi I. knjigu naše poviesti, koja mi od više godina leži, a sada mi potres i tu osnovu poremeti".[1]

Jošte je pomagao o. Theineru urediti *Monumenta Slavorum Meridionalium*, od koga je prvi tom izašao u Rimu g. 1863., a drugi tom u Zagrebu g. 1876. On je pomogao Theineru i za Mon. Hungariae. Za Theinerove spomenike jugoslovjenske radio je toliko, da je smio reći, da ih je on „uredio". Obavljao priepise za Ivana Kukuljevića i mnoge njegove poruke za „Slovnik umjetnika jugoslavenskih". Bio u akademiji rimskoj dei Quiriti izvjestitelj za slavenske stvari. Sudjelovao u pruskom arkeologičkom zavodu izvještajima iz Hrvatske.

Uza sve ove radnje započme u Rimu raditi i *za slavensku službu božju*. Možete si misliti, da pisac djela o Cirilu i Metodu sa zanosom iznosi ovo pitanje pred samoga papu. Trebalo mu je pregledati imenik rukopisa vatikanske knjižnice. Za to davao dozvolu sam papa. Zamoli audienciju i dobije ju. Papa ga zadrža više od pol sata. „Otvoreno mu govorah — veli on — o slovj. liturgiji itd. Vrlo rado jest slušao". Zna on, da u Rimu neće učiniti ništa, dok se naši biskupi ne maknu. „Nastojte — veli drugi put — da postanu biskupi sami narodni ljudi, kano n. pr. u Ugarskoj, tad je sve možno. Narodni episkopat i s njim narodno duhovničtvo više će koristiti našemu narodu, nego li sva oboružana granica". A kada na proljeće g. 1859. dodje napokon biskup Štrosmajer u Rim, budne mu u ovom pitanju desna ruka. „Imenito sastavismo — veli on — poveću spomenicu Promemoriu za samoga papu gledom na narod slovjenski u obće, a jugoslovjenski napose, kako bi ga imala rimska stolica njegovati, što bi imala učiniti gledom na slovjensku liturgiju obojega obreda i gledom na novo izdavanje liturgičnih knjiga". I ovo pitanje prati on kašnje svega svoga života.

[1] Pismo Jagiću 1881. g. 10. febr.

Kaže se, da čovjek izvan domovine još žarkije ljubi domovinu. To svjedoče i ova Račkova djela, koja sama od sebe svjedoče u mukotrpnom njegovu trudu i njegovu neizrecivu ljubav svomu narodu i domovini. Ova ljubav traži i neprekidne sveze i pomanjih odušaka, da od vremena do vremena prosine. Njemu, kao svećeniku, dolikovalo je, da te oduške iznese u „Katoličkom listu" u Zagrebu. Tek što se je udomio započme svoje „*Poslanice o Rimu i naših stvarih*".[1] Te poslanice teku sve do proljeća g. 1860.[2] Upravo mi je žao, što moram hrliti napred, pak ne mogu ocijeniti u ovim poslanicama onu živu želju, da pobudi hrvatsko svećenstvo, da napreduje i s višega gledišta gleda na svjetske dogodjaje. U njima ima svega, što je patriotičnoga hrvatskoga svećenika moglo zanimati iz vječnoga grada i iz književnoga života u crkvenim poslovima. I pomanje rasprave na pobudu svećenstva donosi. „*O Zmajevićevu rukopisu лѣтописа црковнога старога и новога закона света и крепостна држава словинско-латинска*", gdje preporuča, da se to djelo štampa.[3] „*Starodavni križ u bribirskom zboru modruškoga kaptola,*[4] koji spada u XV. vijek (1491). Zatim oglasuje *Theinerovo djelo Monumenta Hungariae*[5] koliko imade vrijednosti i za istoriju južnoslovjensku. „*Stari hrvatski molitvenjak XIV. ili XV. vijeka*" imao bi biti najstariji hrvatski molitvenik, što se znade.[6] „*Marko Križevčanin blaženi — mučenik crkve g. 1619.*".[7] „*Još njekoliko rieči o novoj bugarskoj književnosti*"[8] počimlje pratiti nove pojave u bugarskoj književnosti. „*Četiri nadpisa*

[1] Kat. list 1857. br. 48. i 49.

[2] Kat. list 1858. br. 6. 7. 8. 15. 16. 24. 25. 40. 41. 42., 1859. br. 1. 2. 3. 22., 1860. br. 3. 4. 5.

[3] Kat. l. 1858. br. 30.

[4] Kat. l. 1858. br. 44.

[5] Kat. l. 1859. br. 14. i 15.

[6] Kat. l. 1859. br. 46.

[7] Kat. l. 1859. br. 51.

[8] Kat. l. 1860. br. 13.

latinska na džamiji u Baru"[1] slika u kratko povijest barske nadbiskupije, koja je bila metropolija crkve stare Srbije. U Rimu je pripravljao raspravu: „*Život sv. Šimuna Kožičića Begne biskupa modruškoga i pisca*",[2] koja i danas ima svoju naučnu vrijednost. Kako vidimo, zanimao se i bugarskim prilikama. Odatle se rodi krasna rasprava: „*Grčka crkva i narod bugarski*",[3] u kojoj slika grozne bugarske patnje od Fanariota, koji su Bugarima upravo dušu ispijali. Dragan Cankov okretao se Rimu, gdje traži spas svomu narodu. Račkomu je ovaj okret Bugara dakako bio simpatičan. Saberimo sada sve u jedno. Odkad postoji kaptol naš u Rimu, nije se ovako i ovoliko javio svećenstvu i narodu nijedan rimski kanonik. Odkad postoji „Kat. list" nije imao ovakova korespondenta.

Budnim okom prati Rački našu književnost, koja se nalazila tada u teškim prilikama Bachove germanizacije. Danas valjda mnogi neće razumjeti, zašto Kukuljevića svjetuje, neka se o pokladama dobro zabavlja, neka širi u društvu narodni duh, pa ma koji arak manje napisao. Kada opet pita: „hoće li za boga barem jedan slobodni politički list osnovati" i „hoće li biti gimnazija hrvatska", dobro dodaje: „svakom prilikom treba nam se poslužiti — nami treba se boriti za narodni obstanak".

Širi pogledi njegovi po literaturama velikih naroda morali su ga smućivati, kada je pomišljao na svoju domovinu njemštinom pritisnutu. „Svu našu književnost — veli on — nosi njekoliko glav s požrtvovanjem bez primjera. Malo je dobrih pisac, a još manje štilac. Dok bude ovako, naša književnost stati će nam uviek na umoru; ni živa ni mrtva. A bit će dotle, dok se broj čitatelj neumnoži. Nù kako? Kad na to pitanje pomislim, groza me hvata. Ponašamo se s toliko milijunov, pa nas nije ni milijun, koji gojimo jednu književnost. Razdrobljeni smo u dvie azbuke; što je naša najveća tuga i

[1] Kat. l. 1860. br. 44. 45.

[2] Kat. l. 1861. br. 1—6.

[3] Kat. l. 1861. br. 46—52.

žalost. Nas latinjakov jest malo; a svi se ni neprenusmo. Dalmacija spava; ona se radje nasladjuje talijanštinom nego naštinom, pa će se brzo i Dubrovnik odmetnuti. O Bosni ni spomena; hrvatska i slavonska krajina za nas kao drugi sviet; pa što možemo mi kukavci provincijalci? Borit ćemo se, dok možemo, ali pobjedi slabo se nadati — pa ako nam je sudjeno kano narod izčeznuti, da bar kakovu uspomenu za nama ostavimo, da se bar o nas više bude znalo, nego li mi sada znamo, tko biahu stari Iliri?"

Ovaj elegični ton ipak je samo časovit. On je u „Narodnim Novinama" glavni izvjestitelj o književnim pojavama. U svim njegovim člancima vije se pravi duh Račkoga — nada jaka, da će naša dobra i pravedna stvar napredovati. Izvješćuje o djelu „*o. Martinova: o rukopisima slavenskim u pariškoj narodnoj biblioteci*";[1] o drugom svesku: „*Slawische Bibliothek izd. Miklošić i Fiedler*";[2] ocjenjuje „*Jakić-Martićeve Bosanske i hercegovačke narodne pjesme*"[3] i čini o njima zgodnu študiju; u članku: „*Naša književnost*"[4] pregleda književne prilike; „*Zašto pišem Slovjen, a ne Slavjan ili Slaven*";[5] „*Iz Rima u Napulj*"[6] mali putopis takodjer sa zanimivim pogledima na književnost; ocjenjuje „*Miklošićevu radnju o Glagolitu Clozianus*"[7] napokon ocjeni: „*Soerbska beseda u lat. pismu*".[8] Najzanimivije je, da Rački vjeruje u budućnost književnosti južno-slovjenske s hrvatsko-srbskim jezikom, koji će napokon primiti i Slovenci i Bugari. On bi rado vjerovao u to jedinstvo i u prošlosti, pa zato misli, da bi se hrvatski i srpski spomenici imali zajedno izdavati kronologičkim redom.

[1] Nar. Nov. 1858. br. 113. 114.

[2] Ibidem 173. 174. 175. 178. 179

[3] Ibidem 274. 275. 276. 277. 278. 279.

[4] Nar. Nov. 1859. br. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 67.

[5] Ibidem 141. 142. 143. 144. 146. 148. 149.

[6] Ibidem 226. 261. 262., zatim Nar. Nov. 1860. br. 11. 12. 24.

[7] Nar. Nov. 1860. br. 199.

[8] Ibidem br. 201. 202. 203. 205. 206. 209. 212.

Znademo, da je Rački smišljao o tom, da se iza dovršenih njekih književnih radnja vrati u domovinu. Jednom se pokaže prilika, da sasvim ostane u Rimu. Radilo se o tom, da postane „auditor rotae“. Dospio bi time na odlično mjesto, s kojega je samo jedan korak do kardinalske časti. U Rimu bi bili sretni, da ga mogu imenovati. Biskup Štrosmajer dospjevši u Rim na proljeće g. 1859. učini sve moguće, da svoga mladoga prijatelja podigne na mjesto, na kojem bi bio pozvan, da o slavenskom svijetu upućuje svetu stolicu. Austrijska vlada imala za to mjesto odlučnu riječ. Ona protisne visoka svoga aristokrata grofa Belegarda. Rački propade na našu sreću, te se vrati u domovinu.

Spremao se u Zagrebu sinod hrvatske crkvene provincije. Biskup Ožegović poželio, da Rački dodje na taj sabor kao bogoslov biskupije senjske. Rački se vrati iza tri godine radinoga života u Rimu u mjesecu junu 1860. najprije u naručaj svojih milih roditelja na Fužine. Nije tada niti naslutiti mogao, da se više na svoje mjesto u Rim povratiti neće. Sve je svoje stvari i bilješke ostavio u Rimu, jer je mislio, da je došao samo na odmor. Novi okret dogodjaja u našoj monarkiji sustavi ga u domovini.

III.

1860—1867. do početka akademije.

1. Poslovanje u javnom životu.

Povrativši se u domovinu, da bude uz biskupa Vjenceslava Soića na crkvenoj sinodi u Zagrebu „bogoslov“ biskupije senjske, dogodi mu se najprije, da se ta sinoda nije niti sastala, jer je medjutim i u Austriji a i u Hrvatskoj dunuo novi vjetar. U Beču sastadoše se pozvanici od svih naroda monarkije, da vijećaju o novoj situaciji iza talijanskoga rata. Austrija ima biti konštitucijonalna monarkija, Hrvatskoj i Ugarskoj ima se povratiti stari ustav. To napokon proglasi svim narodima diploma od 20. oktobra 1860. Ugodna uzrujanost prevlada svuda. Narodni jezik bude opet priznat u školama u mjesto narinutoga njemačkoga, prvi samostalni politički list „Pozor“ počeo izlaziti. Rački vidje veselu domovinu u kojoj se svatko nada novoj sreći i boljoj budućnosti. Za njega ipak ne ima mjesta u domovini. Imao bi se povratiti u Rim. Ne ima mu opet povratka, jer Italija gori u plamenu, koji je zapalio Josip Garibaldi osvajajući napuljsko kraljestvo i ujedinjujući Italiju. Morao je dakle sustaviti se u domovini, dok ta bura mine u Italiji.

Sustavi ga u domovini biskup Štrosmajer. „Drago će mi biti“ — piše mu biskup 6. oktobra 1860. — „ako me pohodite. Stvari i onako u Italiji tako stoje, da o vašem povratku još sad ne ima ni govora“.[1] Složimo ovo s onim, što Rački sam poslije u svečanom govoru o osnutku akademije pripovijeda: „A ne imam razloga ovdje ne iztaći, da je *osnivač akademije meni prvomu svoju nakanu povjerljivo priobćio* tri

[1] Zbirka pisama Račkovih u jugosl. akademiji.

mjeseca prije, nego li ju na javu iznese, da smo odmah stali viećati zajedno o njezinu zadatku i ustrojstvu".[1] Biskup odmah namijeni Račkomu u akademiji najznatniju zadaću. Ovo je znamenit momenat u životu Račkoga. Najplemenitije osnove za slavu i budućnost našega naroda vežu ga od sada s biskupom u nerazrešivo prijateljstvo. Do mala bude biskupov alter ego i to ostane za svega svoga života. Žestoki i vele zanosni biskupov duh i blaga i tiha duša Račkoga spajaju se, da stvaraju zajedno skladna i životonosna djela.

Biskup bio je već stupio na političko polje, kada je medju pouzdanicima cijele monarkije sabranim u Beču „u ime Hrvatske očitovao" da joj se ima povratiti stari ustav. Čim se je opet pojavio u banskoj konferenciji koncem 1860. i oglasio osnutak jugoslavenske akademije, svako je srce hrvatsko osjećalo, da je on pravi i rodjeni vodja naroda hrvatskoga u političkom životu. Račkoga primi pod svoje okrilje, primi ga u svoju kuću kao brata i prijatelja. Obadvojica od neznatna roda bez ikakvih djedova uzrasli u ideama preporoda naroda hrvatskoga u „ilirskoj" dobi lasno se složiše, da nastave ideu hrvatsku od god. 1848. „Narodna stranka" od godine 1861. nastavlja svoj rad na osnovu god. 1848.

Rački donese u politički život skromnost i čednost pravoga učenoga čovjeka. U najvećim i najzanosnijim momentima tek s nješto nemirna kretanja pokazuje svoju uzbudjenost, a vidiš, da mu sva duša gori. Od sto ljudi bučećih u saboru g. 1861. vidiš gotovo jedinoga njega, gdje živim pozornim okom ljude i dogodjaje motri i smiješkom tihim i lagašnim kretanjem ruku povladjuje. U zborovima nikada ne uzimlje prvi riječ, tek pri kraju progovori, a i onda malo. „On je najsretniji, kada ne mora govoriti" rekao bi kadgod zlovoljno dobri mu biskup. „Moj mili prijatelju — piše mu biskup na novu godinu 1868. — „Vi jako liepo naravno i temeljito govorite. Jedno mislim, što vam fali jest, volja i odvažnost često govoriti. Ja bih vam

[1] Govor u Ljetopisu VIII. 110—111.

svjetovao, kad ste već u saboru, da koliko je moguće češće govorite. Vaša je rieč u narodu našem a i dalje od velike važnosti i biti će bez dvojbe od znamenitih posljedica, zato ne dajte nipošto, da vas koji razlozi sklone na mučanje. Oprostite srdcu prijateljskom, da vam se usudjuje savjet davati".[1]

Rački nije donesao u politiku niti naučni skepticizam niti okoreli doktrinarizam, donio je ipak sveto i neprelomno načelo, da narod njegov ima živjeti u samostalnom državnom životu, kako je živio prvanjih vjekova. „Biskup Štrosmajer i njegovi pristaše — veli jednom Rački — imali su u svojem političkom djelovanju od god. 1860. uviek jedan cilj, jednu svrhu, jedan zadatak: ujedinjenje naime hrvatske zemlje i njezinu državnu samostalnost u okviru habsburžke monarkije".[2] Za ova načela nije mu bila malena nijedna žrtva, a bio je pripravan podnesti i svaku muku.

Rački donese u politički život i svoju neumornu marljivost i radinost, kojoj se diviše svi njegovi suvremenici, a dostigao je nije nitko. Cijeli niz svezaka napunili bi članci, što ih napisa u novinama svoje stranke. Najteža i najzamašnija pitanja obradjivao je obično u cijeloj seriji članaka. Kao strogi učenjak volio je sve raspravljati s gledišta pozitivne nauke. Mogao je uvjeravati čitaoca, a manje se trudio, da ga uznese. Uvijek nastojeći, da stvari motri s višega gledišta, mogao je umnomu čovjeku veoma ugoditi. Običnomu čitaocu novina činilo se njegovo raspravljanje previsoko, pak ga za to manje zadovoljava. Tko opet živi samo od uličnoga političkoga usklika, tomu je mogao biti Rački i nepojmljiv. Njegovi bi članci bili na čast svakoj učenoj „revue".

Prvi njegovi članci nose naslov: *Jugoslovjenstvo.*[3] Sa zanosom ga pozdravlja: „Ovim čarobnim imenom" — veli on — „kô što prije nekoliko godina Ilirstvom ushititi i uznesti će

[1] Pismo Štrosmajerovo 1. jan. 1868. U zbirci pisama R-ga u jugosl. akademiji.

[2] „Obzor" g. 1890. br. 248.

[3] „Pozor" 1860. br. 27. 28. 29.

se mnogi Hrvat". Dalje nastavlja: „Želi li Jugoslovjenstvo jednim narodom u duhovnom smislu postati, to bi imalo nastojati, da se sjedini u književnom jeziku... Ovo toli žudjeno jedinstvo svih Jugoslovjena a ponajprije Srbo-Hrvata i Slovenaca pospješiti bi imala jugoslovjenska akademija, kojoj prvi i najveći Jugoslovjen naumi metnuti temelj. Mi se odavna nijednomu domaćemu zavodu toliko neuzradovasmo, koliko ovomu, jer u njem uvidjamo jedini put k jugoslovjenskoj književnosti. Shvatimo li važnost ovoga družtva, a ustrojimo li ga prema našim potrebam — ono nam bude čvrstim vezom skapčajućim Srbo-Hrvate sa Slovenci i Bugari, sdružećim Jugoslovjene — vjerom i politikom razdružene — u jedan narod. Ovdje Hrvate i Srblje jezikom i knjigom stopismo u jedno. A tako i jest pravo uzprkos pojedinim kratkovidcem nastojećim nas razdvojiti, gdje nas Bog sjedini. Ovim ljudem dvojaka azbuka čini i dvojaku književnost. Valja poprimiti pravilo: Oboja slova i moja su i tvoja. Uhvate li oba slova koren u narodu, onda je uz sreću i priliku lahko jedna odhititi". Misli ovoga prvoga članka sretaju nas na svakom koraku njegova života, a izrekao ih je posljednji put u posljednjem svojem govoru u akademiji.

Ovih misli nije se odricao niti u politici. A kako bi se za druge misli mogao ugrijati čovjek, koji je svojim očima u Italiji gledao i pratio kako se iza stoljetnih borba ujedinjuje Italija; koji je svakim migom i pogledom u novinstvu i knjigi talijanskoj susretao samo tu misao jače i ljepše razgorjelu, nego što je vidje kroz vjekove narod talijanski.

Na žalost svoju nadje u Hrvatskoj sasvim drugi jek misli. Gorkih deset godina njemačkoga absolutizma i germanizacije uzročilo je samo jednu misao, koja se je tada valjala po svem životu naroda hrvatskoga i po najnižim slojevima: Složimo se s Magjarima i obranimo se s njima zajedno od Austrije. Rački se uzme odmah truditi s istorijom u ruci, da probudi u narodu hrvatsku misao o državnoj samostalnosti.

U to ime napisa: *Odlomci iz državnoga prava.*[1] Svaki Hrvat ima se iz ovoga djela uvjeriti, veli on: „da su banovi, župani, podžupani, satnici i drugi dostojanstvenici u ono davno doba pratioci naših narodnih kraljeva; da sabori i skupštine, bez kojih cvili srce hrvatsko, i njegovim otcem bijahu štit i utočište državne slobode; da su naši kralji imali dvor ustrojen kako svaki najodličniji u suvremenoj Europi; da ustav, kojim se pravom ponosi, nije dar ikojega susjeda, već baština djedova od VII—XII. stoljeća; da imade samostalnu prošlost;[2] da Hrvatska bijaše priznata za neodvisnu državu od medjunarodnog evropejskoga prava jur u ono doba, kada o Ugarskoj ne mogaše ni spomena biti; da Hrvatska i kao kraljevina je starija od Ugarske i od nje posvema neodvisna. Pored krune sv. Stjepana sjaše u Evropi kruna hrvatska".[3]

Ovo je djelu njegovu očita namjera, kako ju sam kazuje. Ne mislite za to, da je preko istine pretjerao. Svaku svoju tvrdnju dokazuje. Razdijelio je djelo u dvije glave. U prvoj raspravlja: „Granice i cjelovitost Hrvatske države za narodne dinastije"; a u drugoj: „Ustroj i vlada". Ovaj predmet zanimao je već našega Lucića, a jezuita Mikoc posveti mu posebno krasno djelo. Rački je dakako od njih odskočio, jer je sdušno upotrebio i sve novije rezultate nauke. On sam učini ovo djelo suvišnim, jer se je posljednjih deset godina svoga života samo ovim pitanjima u više rasprava zabavio. O tom ćemo poslije pripovijedati.

Rački nije mogao, a nije niti smio sustati na tom, da raspravlja o državnom pravu za narodne dinastije. Živa narodna potreba gonila ga napred, da prodje što prije i što temeljitije sve javno-pravne spomenike u prošlosti svoga naroda sve do našega vijeka. Povraćen je starodavni ustav Hrvatskoj oktobarskom diplomom, a malo iza toga 26. februara 1861. bečka

---

[1] Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastije. U Beču 1861. Str. 162.

[2] Ibidem p. VII—VIII.

[3] Str. 81.

*

vlada izdala patenat u kojem zove Hrvatsku i Ugarsku u centralni austrijski parlamenat. U isto vrijeme ista vlada poziv1je Hrvate: neka se izjave o svom odnošaju prema Ugarskoj. Hrvatska narodna stranka imala se izjaviti i o jednom i o drugom. U ovaj kaos trebalo je donesti svjetla. Vodja „narodne stranke“ bio je biskup Štrosmajer, a njegova desna ruka naš Rački. Njega dopade zadaća, da dokaže prava Hrvatske i prema Ugarskoj i prema Austriji.

Još prije sastanka sabora god. 1861. započme Rački svoje državopravne rasprave objelodanjivati u tadanjem „Pozoru“. Najprije počme borbu za Rijeku, za koju je magjarski istorik Salay dokazivao, da pripada Ugarskoj po pravu. „*Magjari i Rieka*“ ili Odgovor Ladislavu Salayu[1] jest učena radnja nakrcana citatima iz povelja, kraljevskih otpisa i saborskih članaka, može se uzeti za temelj potonjemu većemu djelu: *Rieka prema Hrvatskoj*,[2] koje je na njemački preveo naš pjesnik Petar Preradović. Umnoga našega pjesnika sklonilo na prevadjanje ono isto mišljenje, koje i biskupa Štrosmajera, kada pisa Račkomu: „Molim vas, izdajite čim prije brošuru o Rieci. Bojim se, da neće biti prekasno. Lahko da ćemo Rieku izgubiti poput Medjumurja“.[3] I Štrosmajer i Preradović vjeruju, da je Rački svoju zadaću tako riješio, da i protivnici moraju vjerovati, da je „Rieka ne samo po povjesti i po pravu, nego i po svojem položaju, po narodnosti i po materijalnom probitku sastavni dio Hrvatske“[4] kako Rački konačno zaključuje, a da „niti hrvatstvo grada Zagreba nije bolje dokazano, nego što je grada Rieke“. Ova vjera živi danas u svem narodu hrvatskom, a ne bojimo se, da će ugasnuti.

[1] „Pozor“ 1861. 63. 71. 72.

[2] Rački: Rieka prema Hrvatskoj. Zagreb 1867. Str. 134. i CVIII.

[3] Pismo biskupa Štrosmajera R-mu 1866. 3. sept. U zbirci jugosl. akademije.

[4] Rieka prema Hrvatskoj str. 134.

Lakše je bilo Račkomu braniti *ujedinjenje Dalmacije*. „Prva i najveća je briga našega sabora, što su njeka uda od našega tiela državnoga odkinuta, koje bez njih jest slabo, a ona izvan njega sahnu i venu“. Zatim dokazuje, da je Dalmacija po istoriji sastavni dio naše kraljevine.[1] Isto je tako snažno branio pod naslovom: „*Sriem i Hrvati*“,[2] da je Sriem već od vremena naše narodne dinastije i uvijek poslije bio sastavni dio države hrvatske. Radio je i o tom veoma pomno na temelju izvora najviše diplomatičkih, a radnja mu ima i danas vrijednost.

Sastao se i sabor u mjesecu aprilu, a trajao je do mjeseca novembra. Rački se oglasi samo jednom većim govorom o pitanju odnošaja Hrvatske prema Ugarskoj. Sto i četiri govornika govorila su kroz mjesec dana o tom pitanju. On brani državnu samostalnost Hrvatske na temelju dvostranih ugovora od 1527. i 1712. i nacrta u veliko razvitak istorijski naših državnih odnošaja. „Naš ugovor — reče — gledajmo, da ne uvrijedi našu prošlost, ne ogorča našu sadašnjost, a ne potamni budućnost. Naš ugovor ima se navlaš na to obazrieti, da smo Jugoslovjeni i da nam je bolja budućnost samo u jugoslovjenstvu. S toga naš ugovor u ničem nesmie vriedjati našu jugoslovjensku politiku. Ugarska je politika — veli on — uvijek težila, da što jače privuče sebi trojednu kraljevinu, da preko nje prodre do mora, a u starije vrijeme i u Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Vlašku i da pronese svoju vlast do Balkana i na dolnji Dunav. Tomu ne ima da služi Hrvatska“.[3]

Što je u ovom govoru tek letimice govorio o državnom pravu hrvatskom, to upravo na tanko razvije *u adresi*,[4] koja se prije svega naslanja na zaključke sabora od godine 1848. Hrvatska nije se nikada niti se neće odreći ustava baštinjena od svojih djedova, po kojem nikada kralj ne smije samo-

[1] „Pozor“ 1861. 98. i prije br. 15.

[2] „Pozor“ 1861. br. 133. 134. 135. 136 i br. 173.

[3] „Pozor“ 1861. br. 144. Govor izrečen 22. juna.

[4] „Pozor“ 1861. br. 213. 215.

vlastno zakon davati, već u suglasju s pretstavnicima naroda. Hrvatska je uvijek vjerno održala vjeru zadanu u ugovorima, pa to isto ište i od kralja. Sabor prosvjeduje proti februarskom patentu, jer se njim hoće da sagradi nova zgrada državna na razvalinama neodvisnosti i samostalnosti pojedinih zemalja. „Trojedna kraljevina jest neodvisna i samostalna od kraljevine Ugarske" ali je ipak voljna prema cijeloj monarkiji s Ugarskom solidarno raditi. Sabor ište krajinu, Dalmaciju i kvarnerske otoke kao cjeloviti dio kraljevstva hrvatskoga. Traži samostalnu vladu — to dakako na temelju državnoga prava. Hrvatska je imala najprije svoje kraljeve, a stupila je od g. 1102. u personalnu uniju s Ugarskom. Hrvatska je samostalno izabrala sada sretno vladajuću kuću g. 1527., učinila samostalno pragmatičku sankciju 1712. „Pravomoćnimi ugovori utanačenimi medju našim narodom i njegovimi slavnimi vladari posvećen je državni život trojedne kraljevine, sabor drži za glavno jemstvo rečene samostalnosti i neodvisnosti ono svoje temeljno ustavno pravo, po kojem je svakolika zakonarska vlast podieljena izmed kralja i sabora". Sabori hrvatski stvarahu zakon o vojsci, o porezu i daćama. Sabori hrvatski činjahu zajmove na korist svoje zemlje. Sabori hrvatski stvarahu zakone o mitnicama i carini. Sabori hrvatski sklapahu ugovore sa susjednim zemljama ili uticahu u ugovore na korist prava svoje domovine. Što je Hrvatska svojih prava g. 1790. bila dala u zajednicu s Ugarskom, to je odmah i očitovala i onda i poslije, da je vlastna sebi povratiti. To je učinila godine 1848. Sve ovo Rački u adresi dokazuje sa citatima iz zapisnika sabora hrvatskih.

Ovu adresu tumači on sam u svojim raspravama. *„Sabor trojedne kraljevine od god. 1848. prema Austriji"*[1] jest naslov raspravi, u kojoj dokazuje, da su se Hrvati god. 1848. imali braniti od centralizacije austrijske i magjarske, pa ipak i onda je ban Jelačić htio savez s Ugarskom ali „medju državom i državom, medju narodom i narodom". Još bolje razjasni adresu u raspravi: *Slike iz sabora trojedne kraljevine.*[1] „Sabor imao je — veli on — „stvoriti nove odnošaje vanjske i nutarnje neispustiv s oka historički temelj i narodno predavanje". A najbolje ilustrira adresu u raspravi: *Misli o kraljevskom odpisu*[2] gdje se upravo dokazima dopunjuje, što se nije izreklo ili nije moglo izreći u adresi.

[1] „Pozor" 1861. br. 203. 205. 206. 223. 228.

Rački je po više puta imao da brani *hrvatsku pragmatičku sankciju*[3] kao glavni osnov naše državne samostalnosti u našoj monarkiji.

Kada je drugu adresu g. 1866[4] sastavljao, ne dokazuje više prava svoje domovine, jer je smatrao, da su dokazana. Ipak je morao ustati, da obrani spomen u adresi o krajini, da su je i kraljevi uvijek smatrali cjelovitim dijelom Hrvatske.[5] Da dokazuje prava države Hrvatske, dobije priliku *u regnikolarnoj deputaciji god. 1866. u Budimpešti.* Imao je i opet da dokazuje o opsegu cjelokupnosti kraljevine Hrvatske, kako ga traže Hrvati na osnovu povjesti. Imao je dokazivati, da su u prošlosti bili odnošaji kao izmed države i države, da Hrvatska ima pravo na posebnu zavjernicu kraljevu. Imao je dokazati, da Hrvatska ima pravo priznati samo one zajedničke poslove, koji se mogu izvoditi iz pragmatičke sankcije. Sve je to obradjivao Rački neizrecivo brzo i oštroumno, marljivo i neumorno.[6]

[1] „Pozor" 233. 234. 235. 236.

[2] „Pozor" 1861. br. 287. 288. 289.

[3] „Pozor" 1863. u člancima: ***Jedinstvo austrijske carevine*** br. 23. 24. 25. Ibidem 1866. br. 39. 40. 48 pod naslovom: ***Hrvatska pragmatička sankcija.***

[4] „Pozor" 1866. br. 50.

[5] „Pozor" 1866. br. 70. Govor Račkoga o krajiškom pitanju.

[6] Sravni o tom i: „Pozor" 1866. br. 300. 301. 302 pod naslovom: ***Državno pravo trojedne kraljevine po tumačenju magjarskom i po našem.*** Zatim: ***Jedna ili dvie krunitbene zavjernice?*** br. 303. Zatim: ***Predlozi o državopravnih pitanjih na stolu našega sabora*** u „Pozoru" br. 329. 330. 332.

Što je Rački privrijedio nauci kroz ovo šest godina radeći u raznim prilikama o raznim pitanjima državnoga prava i povjesti hrvatske? Njeka pitanja kao što na primjer o Rijeci riješio je sasvim i po našem mnijenju neoborivo. Dokazao je kontinuitet istorijskoga prava kraljevine Hrvatske tako, da tomu i ozbiljni protivnici manje prigovaraju. Mnoga pitanja, gdje se prepredaju hrvatski i ugarski poslovi, on je prvi temeljito proučio i znamenito razjasnio.

A kakav je politik i pod kojom zastavom vojuje? To svi znate, da je bio član velike narodne stranke glavne predstavnice hrvatskoga naroda od godine 1860—1867. pod vodstvom biskupa Štrosmajera. On je svetim uvjerenjem slijedio svoga vodju i pomagao stvarati program narodne stranke. Kada se u g. 1861. imalo glasovati ob odnošaju Hrvatske prema Ugarskoj pisa prijatelju Crnčiću u Rim: „Na taj dan otidjite u crkvu svetoga Petra, kleknite pri grobu svetoga apoštola i pomolite se za narod hrvatski".[1] Moglo bi se u kratko izreći njegovu politiku. On reče: „Narodnoj je stranci dužnost izvojevati trojednoj kraljevini čim veću na slobodoumnih načelih osnovanu i utvrdjenu samostalnost i neodvisnost. Prema monarkiji neignoruje one sveze, koje su se razvile iz pragmatičke sankcije i faktičkih okolnosti".[2]

Iza neuspjelih dogovora napisa: „*Otvoreno pismo narodnim zastupnikom*" u kojem reče: „Kada se dakle u našem saboru radi o tom, da se trojednoj kraljevini vrati zemljištna i državna cjelokupnost i neoskvrnjeno čuva njezino temeljno ustavno i državno pravo, onda nesmije biti nikakve stranke".[3]

Ne treba nam tek ovdje ondje hvatati, da pokažemo politiku Račkoga. On je sam prihvatio priliku, da ju protumači. U dva puta tumači politički razvitak od god. 1861—1867. „*Ustavna razmirica u Ugarskoj i trojednoj kraljevini*"[4] na-

[1] Pismo Crnčiću u zbirci jugosl. akademije.
[2] „Pozor" 1867. br. 17.
[3] „Pozor" 1866. br. 307.
[4] „Pozor" 1866. br. 111. 112. 113. 115. 117. 119.

stavlja u nizovima članaka „*Još matematička politika*"[1] u kojim kao suvremenik, očevidac i učesnik slika, kako se lijepo primiču Magjari Hrvatima i priznaju im dosta, dok su u neprilici, a opet kako se odmiču i priznaju im veoma malo, kada vide, da su im prilike povoljnije. „Promotrivši sve ove okolnosti — završuje on — mogu biskup Štrosmajer i njegovi politički pristaše mirnom sviesti primiti odgovornost za tok dogodjaja godine 1861—1867., u koliko su od njih visili".

Rački se je mnogo puta očitovao o politici u našoj monarkiji kao *federalista*.[2] Samo tim sustavom mogla bi se Hrvatska oteti od premoći Ugarske, koja po njegovu mnijenju može biti pogibeljna i budućnosti njegova naroda. Nigdje i nikada nije on odkrio svoga srca i svojih misli o politici Hrvatske, koliko u „*Listovi jednoga antiunioniste*".[3] „Griešimo" — veli on — kada priznajemo, da je Hrvatska pod krunom sv. Stjepana. Kruna sv. Stjepana i Zvonimira jesu dvie u početku materijalno, a po pravu dvie juridički različite krune, dva njekada odieljena simbola dviju različitih neodvisnih država. Sada je materijalno jedan simbol, ali se u njem predstavljaju dvie odieljene savezne državne osebine".[4]

„Što jugoslavenska plemena — veli na drugom mjestu[5] — nezauzeše onoga u povjesti mjesta, koje bi ih išlo obzirom na broj i položaj njihov, glavni je tomu uzrok, što si ne stvoriše jedne državne zadruge, u kojoj bi si bila stan po svojoj volji uredila. Iz onoga prvobitnoga na jugu vrienja, za kojega je svaki kraj imao svoga skoro neodvisla župana, po-

[1] „Obzor" 1890. br. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 255. 256. 258. 260. 262. 264. 266. 267. 269.
[2] Spomenut ćemo njeke njegove radnje u „Pozoru". God. 1862. br. 10. 11. 13. 14 pod naslovom: *Centralizacija, dualizam i federacija*. God. 1866. u oči postanka dualizma u br. 244. 245. 247. 248. 252. 255. napisa: *Dualizam i trojedna kraljevina*.
[3] „Listovi jednoga antiunioniste" preštampano iz „Zatočnika". U Zagrebu 1870. str. 48.
[4] Ibid. str. 10.
[5] Ibid. 23—26.

mole se tri samostalne države: hrvatska, bugarska i srbska. Imajući ove države u susjedstvu dvie carevine, koje su si opirajući se na davna predavanja i stare uspomene prisvajale pravo na gospodstvo svieta, mogle su se one proti onom pravu ograditi jedino uzajamnom obranom, medjusobnim savezničtvom. Ali prva bijaše država hrvatska, koja se iznevjeri i mogućnosti ovoga bratimskoga savezničtva sdruživ se najprije preko osobe zajedničkoga kralja s državom vladanom po narodu sasma drugoga plemena, s državom, koja je svojom korišću pozvana bila, da preprieči ono savezničtvo. Tako je i bilo. Pomisao jugoslavenske državne zajednice pojavila se ona u Hrvatskoj, Bosni ili Srbiji nije našla nigdje kano što u Ugarskoj odlučna i žilava protivnika". Navodi primjere iz povjesti. Boji se, da će opet Hrvatska skučena pod Ugarsku ojačati Ugarsku i omogućiti joj sprečavanje jugoslavenske zajednice. „Nesmatrajmo — veli dalje — onaj prigodom krunitbe ugarskoga kralja do danas pridržani običaj, da ovomu činu budu svjedoci takodjer stiegovi bosanski, srbski i bugarski i nesmatrajmo, velim, taj obred bez smisla. U ovom obredu izražena je glavna misao ugarske politike. . ."

„A da smo mi i sadanji Magjari u narodnoj politici dva antipoda, o tom ne treba nikoga uvjeravati. Mi naziremo u slavenskoj i južno-slavenskoj solidarnosti najkrepčije jamstvo našemu narodnomu biću, dočim Magjari vide u njoj grob svoje narodnosti, imali u tom pravo ili krivo. Mi smatramo za preduvjet ljepše narodne nam budućnosti oslobodjenje iztoka, dočim Magjari naziru u njem početak svoje propasti, ili bar svršetak svojih hegemonijskih težnja . . . . hoćemo samostalnu domovinu, hoćemo hrvatsku državu".[1]

Rački nije niti slutio pišući ovo, da će za trinaest godina imati odgovarati Benjaminu Kallayu,[2] da Magjari nisu pozvani nositi kulturu na istok. Kallay izreče u svečanoj sjednici magjarske akademije 1882. govor, u kojem dokazuje, da su Magjari naravni posrednici izmed istoka i zapada, nosioci prosvjete na balkanski poluotok, njim pripada vodstvo na istoku Europe, na to ih upućuje „onaj divni simbol njihove burne prošlosti i sjajne budućnosti — ugarska kruna". Rački mu odgovara, da je danas prosvjeta po sadržini sveopća, ali oblik joj je samo u narodnom govoru. Narodnim jezikom pokrstiše se Slaveni. Slavenstvo se na balkanskom poluotoku narodno razvija. On upotrebljuje za budućnost južnih Slavena riječi Fridrika velikoga: „Promjena u duhovih pripravlja se . . . Ponos narodni diže svoj glas. I mi ćemo imati svoje klasike, svaki će ih htjeti čitati i uživati. Ovi liepi dani naše književnosti nisu nadošli, ali se približuju. Ja vam ih navješćujem, oni će sinuti, ali ih ja neću vidjeti. Ja sam kao Mojsija, iz daleka gledam obećanu zemlju, ali neću u nju unići".[1]

Od prvoga Račkovoga govora g. 1861. kroz više od trideset godina mogli bismo nanizati cijeli struk misli, koji glasi: Hrvatska samostalna jest uzdanica svega jugoslavenstva. Od prvoga početka zanima se radi toga i za istočno pitanje. „*Misli jednoga Hrvata o istočnom pitanju*" upravo je velika i krasna študija,[2] u kojoj vojuje „za solidarnost Jugoslovjena, Rumunja i Grka". Najbolje će se riješiti istočno pitanje, ako kršćanski narodi osnuju nove državne organizme. Znamenitu ulogu pridaje Srbiji pa zaključuje: „Kao Hrvat korist hrvatskoga naroda nerazdvajam od koristi srbskoga naroda, jer sam uvjeren, da što je jednomu koristno, drugomu ne može biti na štetu. Koje pokrajine balkanskoga poluotoka posjeli su njekada Hrvati, koje li Srblji, dokle dopire narod srbski, dokle li hrvatski, to su pitanja koja mogu riešiti sine ira et studio učeni povjestnici i jezikoslovci. Ja smatram Hrvate i Srblje za dva plemena jednoga te istoga naroda razdvojena samom povješću. Oni su dva brata, koja su VI. ili VII. vieka otišla iz otčinske

[1] Ibidem 38—39.

[2] Ungarische Revue 1883. str. 428—489. pod naslovom: „*Ungarn an den Grenzen des Orients und Occidents*".

[1] „Rad" LXVIII 194—204.

[2] „Pozor" 1862. br. 198. 199. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 210. 211. 212. 213. 214.

kuće, te razdielivši baštinu utemeljili dvie kuće, dva krova, dvie obitelji. Tečajem stoljećâ uz baštinski dio (jezik itd.) stekoše i posebni imetak, od koga nam ostade popis (povjest). Ostavimo vremenu, neka ono odluči, ne bi li po oba brata koristnije bilo, da se opet sjedine u jednu obitelj, da stupe pod jedan krov. Medjutim nastojmo, da oba brata pored posebnoga imetka ne zaborave na zajedničku im baštinu, da se uguši sjena razdoru itd."

Ovo su u glavnom političke misli našega Račkoga, kako ih je on sam izrekao pred svojim narodom. Nije ih pronosio u svijet kao agitator, već kao skromni učenjak. U monarkiji razviše svu snagu jači i možniji faktori, nego što je narod hrvatski, da stvore organizam novi, koji nije odgovarao ideama i težnjama Račkoga i njegovih prijatelja. U samom narodu hrvatskom prilagodjivahu se tim strujama svi oni, koji politiku narodnu smatraju kao kruh svakdanji, bez koga se živjeti ne može. Najprije radila njemačka centralistička stranka, da u jedan centralni parlamenat dovede sve narode monarkije i dobi u Hrvatskoj svojih pristaša, poslije izvojevaše Magjari dualizam i dobiše svoje pristaše. Rački ne pristane niti uz jedne niti uz druge.

Ostavimo sada politiku i vratimo se sukromnomu životu Račkoga. Biskup Štrosmajer brine se i trudi, da ga u Zagrebu zadrži. Još godine 1861. navaljuje na kardinala Haulika, da ga predloži za kanonika zagrebačkoga. Biskup je položio prvi temelj akademiji, narod je ovu misao sa zanosom prihvatio i prinosio za ovaj zavod, a biskup je uvjeren, da Rački ima biti duša ovomu zavodu. Badava mu ipak svi napori. Haulik ga drži premlada za kanonikat. Malo dana poslije raspusta sabora piše mu biskup: „Da je na moju, vi bi ovaj čas u Zagrebu kanonikom postali, ali ovako moramo imati uztrpljenja. Ja i opet pišem kardinalu, a sutra će k meni doći ban. I jednomu i drugomu velim, da ste nuždni u Zagrebu kô komadić kruha. Nije dvojbe, da će moji napori željenim plodom uroditi. Ele uztrpljenja treba s indolencijom i slabošću ljudi. Vi medjuto idite u ime božje u Rim. Stvari naše po mogućnosti u red stavite, tako da ih Crnčić, koji ima biti na svaki način vašim nasljednikom, lahko u vašem duhu nastaviti može. Molim vas bez ikakvog okolišanja kazati mi, da li podpore trebate. U obće na me se u svakoj stvari, koja se il' osobe vaše ili literarnih poduzeća vaših tiču, prijateljski i bratinski obratite, biti će vam pomoženo. Ja rekoh prijateljski i bratinski, da znate, da vas kô brata i prijatelja ljubim i da želim, da prema meni vazda posve otvoreni budete".[1]

Rački nije mogao niti u Rim proći, jer su medjutim u našem zavodu nastale konfuzije, kako mu opet javlja biskup petnaest dana iza spomenutoga malo prije pisma.[2] Rački ostade opet u nepriličnom položaju i nije bilo nade, da će se popraviti. Kardinal ga i opet nije htio predložiti.[3] Na proljeće ode s biskupom u Rim, da urede stvari u zavodu svetoga Jerolima.[4] Već se više onamo nije vraćao, a biskup se ne prestaje starati za njega da ga u Zagrebu dostojno namjesti.

Preko pol godine vije se izmed bana i kancelarije, a opet kancelarije i Unterrichtsratha, bi li ne bi li Račkoga učinili školskim nadzornikom. Već je onda biskup bio slabo u milosti bečkih odlučujućih krugova, pa su zazirali i od njegova štićenika. Napokon bude imenovan zemaljskim školskim nadzornikom 9. februaru 1863. Sada je bila biskupu kost na mjestu, ali ne sasvim, jer je ovo smatrao samo za prelazno mjesto kao „gradus ad parnassum". Odavle bi se laglje imao dići u kaptol zagrebački.

---

[1] Pismo biskupa Štrosmajera od 30. novembra 1861. U zbirci jugosl. akademije.

[2] Biskupovo pismo od 15. decembra 1861. kaže: „Znam, da vam je položaj težak, ali što ćete, patientia! U Rimu — u zavodu našem — konfuzija. Ja imam namjeru buduće jeseni, ako bude jaspra s vami trknuti u Rim, da po mogućnosti stvari spasimo". U zbirci jugosl. akademije.

[3] Pismo Nikole Voršaka iz Beča od 27. febr. 1862.

[4] Pismo biskupovo od 24. marta 1862.

Ne treba niti spominjati, da je Rački i ovdje svoju dužnost vjerno vršio. Teške su prilike bile u tadanjim školama. Prije dvije godine bile su još sve srednje škole njemačke i u njima mnogi stranci, koji hrvatski niti govoriti nisu mogli naučiti. Ti su morali ostaviti našu zemlju, a mi pripravnih ljudi imali nismo. Ostali su od stranaca samo Česi i Slovenci, koji su barem prelamali hrvatski. Naši mladi ljudi svršivši tek gimnazije dobrim uspjehom razidjoše se po gimnazijama za suplente. Imali su ispuniti praznine iza odlaska stranaca za godinu dvije, dokle svrše nauke na sveučilištima kandidati učiteljstva. Preko te nevolje manjkalo i knjiga na jeziku hrvatskom za školsku obuku. Morao se brinuti, da što prije bude knjiga. Po sto puta slušasmo od njemačkih birokrata da hrvatski jezik pa i nijedan u carevini osim njemačkoga i talijanskoga nije toliko gotov, da bi se sve nauke u njem gojiti mogle. Rački započme raditi, da se spremi terminologijski riječnik, da se jedinstvena terminologija uvede u sve školske knjige. Svi znatniji ljudi sudjelovahu kod toga posla, a konačnu redakciju predadu Bogoslavu Šuleku.[1]

Rački nije dugo ostao nadzornikom srednjih škola, u svemu tek godinu dana i pol. Predadoše mu pučko školstvo. Ovdje opet prije svega nastoji oko školske knjige. Treba spomenuti, da nije bio miljenik vladinih ljudi. Znali su dakako i u Zagrebu i u Beču, da je on s biskupom uvijek kao jedna duša i jedno tijelo. Ta kako ne bi znali, kada je kao školski nadzornik u sabor ulazio, adresu sastavljao i u regnikolarnoj deputaciji glavnu obranu državnoga prava hrvatskoga vodio. Tek su ga trpili do prve zgode, o kojoj ćemo jošte govoriti. Rački i sam smatrao je ovo svoje zvanje za prolazno, dok mu se otvore vrata kaptola zagrebačkoga. Papa Pijo IX. imenova ga (16. dec. 1864.) protonotarom apoštolskim ad instar participantium, po čem je dospio medju onu devetoricu

---

[1] Taj rječnik izašao na svijet pod naslovom: Rječnik znanstvenoga nazivlja 1874.

dostojanstvenika, koji su historici crkve rimo-katoličke. I to bi imao biti po namjeri Štrosmajerovoj mig starcu Hauliku, da ga i on odlikuje. Sve je to badava, dok Rački u politici ostaje nepreloman.

2. Radnja u književnosti.

Rački ne prestaje raditi u književnosti niti kao školski nadzornik. Budne dapače odmah glavni stožer književnoga života u Zagrebu. On prvi pokrene misao, da se slavi u Zagrebu i po svem narodu *tisućgodišnjica svetoga Cirila i Metoda*, koja pada u god. 1863. „Svi narodi svijeta slave početke kršćanstvu, veli on, koje je Europu uzdiglo nad sve druge dijelove svijeta". On bi želio slovjenski kongres, kako to čine veliki zapadni narodi Europe. Preporuča tu misao, ali se pravom malo nada uspjehu. Što onda on predlaže? „Da je slovjenski književni svijet — veli on — složniji, nego li je sbilja, da je u njem više književne uzajemnosti, on bi tisućgodišnjicu proslavio kritičnim izdavanjem sv. pisma ili bar novoga zavjeta u jeziku staroslovjenskom. Pisac ovih redaka već dvie godine nagovara njeke slavne slovjenske jezikoslovce, da tu veličanstvenu pomisao izvedu. Ali badava; pa ako mu bog sile neuzkrati i ako bog poživi onoga, bez koga u nas svaka misao ostane neplodna, odužit će se uspomeni slovjenskih apoštola spomenikom od davna izčekivanim i dostojnim takove svetkovine".[1] Predlaže „da se čim prije u Zagrebu sastavi odbor književni, koji sazvav sve bolje jugoslovjenske jezikoslovce i povjestnike nastojao bi buduće godine na svjetlo izdati spomenik, album, koji bi sadržavao znanstvene razprave o pismenih slovjenskih, o jeziku staroslovjenskom, o knjizi staroslovjenskoj, o slovjenskoj literaturi itd. jednom riečju: o onih strukah iz književne i liturgičke povjesti slovjenske, kojim staviše temelj naši slovjenski apoštoli?"[2]

---

[1] Misli na izdanje Assemanova evangjelistara.

[2] „Pozor" 1862. br. 183.

Na vlas po ovom predlogu izadje u Zagrebu *Tisućnica*[1] za godinu dana iza ovoga poziva. U njoj priopći Rački: *Književan rad sv. Cirila i Metoda — Izvadak iz većega rukopisa*[2] u kojem veoma oprezno i kritički razabire najprije slavenske onda inostrane svjedoke, da dokaže: koje su upravo crkvene knjige pripravili i pravili sveti naši apoštoli. Ovo je od njegovoga Cirila i Metoda trećega sveska dio drugi i to tek „izvadak". Mi ne nadjosmo rukopisa, iz koga bi imala biti ova rasprava samo „izvadak". Rački je poživio još dvadeset godina iza ovoga izvadka zabavljen tolikim poslovima i radnjama, da nije mogao dospjeti, da ovo pitanje prati. Ta svi slavenski filolozi ovo pitanje obradjivahu. Mislimo, da je sam taj rukopis uništio.

Sada već počimlje Račkoga glavna briga: kada i kako će *jugoslavenska akademija* poći u život. Njemu je biskup od prve misli o tom zavodu namjenjivao, da ima „biti duša". On ga i prati već od prve biskupove misli. On izradi prva pravila, koja sabor 1861. prihvati. U tim pravilima ogledaju se njegove misli i nastojanja. *„Akademija" — veli on — ima biti zavod samostalan i što manje odvisan od vlade.* Odbor imao je za to vrlo znamenitih razloga. Povjest svih europejskih akademija uči, da čim su samostalnije i neodvisnije od ikakvoga vanjskoga upliva tim svojom radnjom veći blagoslov prosiplju na život narodni. Odbor je imao pred očima i taj slučaj, da nam se opet oduzme domaća samouprava, pa da naši zavodi dakle i akademija dodje u tudje ruke — zar nebi ove ponamjestile i porazredile akademičke sile na svoju korist, ako bi im ikakvu povlast dala akademijska pravila".[3]

Akademija po ovim pravilima osniva se na idei jugoslavenskoj. Njoj je „svrha njegovati i podupirati znanosti i umjetnosti na slavenskom jugu medj Hrvati, Srblji, Slovenci

[1] Tisućnica slovjenskih apoštola sv. Cirila i Metoda. Zagreb 1863.
[2] Ibidem str. 1. i 27.
[3] „Pozor" 1862. br. 258. 259. 260.: „Rieč o jugoslavenskoj akademiji, o sveučilištu, o narodnom muzeju i o zemaljskom arkivu".

i Bugari" (čl. 3.). Zatim „njegovanje svake struke znanosti i umjetnosti prema potrebi naroda jugoslavjanskoga" (čl. 4.). „S nastojanjem promicati književno jedinstvo na slavenskom jugu". „Poslovni jezik akademije jest hrvatski ili srbski, ali spisi akademički mogu biti takodjer pisani slovenski ili bugarski.[1] Ovaj zavod ima biti „književno sredotočje svega naroda od Soče do Dunava od jadranskog do crnoga mora".

Ovo središte ili sredotočje ima biti što jače, zato R-ki živo vojuje, da se i „Matica" i „historičko društvo" s budućom akademijom stope. „Matica" se doista očitovala, da će se sdružiti, ali je to izrekla samo u principu. „Historičko družtvo" nješto je oklijevalo. „Mi ne imamo — veli on — toliko duševnih sila, da bi ih mogli porazdieliti. Imenito naša povjest i naša starouka leže na ugaru, a njihove poslenike mogli bismo izbrojiti na prste. Koliko je na jugu, koliko u Zagrebu povjestnikah i starinarah. Zar da se ovi ciepaju u dva logora? ili da jedan te isti historik ili arheolog bude član akademije u Zagrebu i histor. arheol. družtva u Zagrebu? K čemu ta taština? ili bolje: k čemu ta komedija?"[2]

Kako je vidjeti, želio je Rački, da ovo sredotočje jugoslavenstva bude što jače. Medjutim prolazila i jedna godina i druga, a potvrde pravila ne ima. Čamila su negdje kod hrvatske dvorske kancelarije u Beču. Ta najviša upravna tadanja oblast Hrvatske bila je pod uplivom centralističkoga njemačkoga ministarstva, komu se dakako nisu svidjala ovakova pravila zavoda „koji bi imao služiti idei jugoslavenstva". Sama birokracija hrvatska nije se žurila s tim poslom, jer nije vjerovala, da u nas ima ljudi, koji bi bili vrijedni nositi častni naslov akademika. Zato počivahu pravila akademije njekoliko godina.

[1] „Pozor" 1861. br. 271. 272. 273. članci R-ga: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
[2] „Pozor" 1862. br. 141.: Jugoslavenska akademija znanosti naprama povjestničkom družtvu i matici ilirskoj.

Da pobije ove prigovore i da sabere radnike, koji su doista vrijedni sudjelovati u akademiji, osnuje Rački časopis *„Književnik“* (1864—1866.). U tom časopisu imalo se obradjivati jezikoslovje, povjest i prirodne nauke sve obzirom na naše zemlje. Za sudrugove u redakciju uzme si profesora gimnazije zagrebačke *Vatroslava Jagića* i ravnatelja realke *Josipa Torbara.* „Glavna skrb — reče on već god. 1861. — naše akademičke djelatnosti bude narodno jezikoslovje, povjest, starožitnosti i zemljopis, domaće pravo i prirodoslovje, koliko se tiče pokrajina jugoslovjenskih“.[1] Tomu imao je sada služiti i „Književnik“. Vidite jasnu osnovu, da je imao biti preteča akademije.

Rački pokaza svoju osobitu organizatornu snagu stvarajući ovaj časopis. Desnom rukom svojom učini tadanjega mladoga profesora V. Jagića. Sreća je njegova bila, što ga je našao. Al kolikim je to dano? Koliki gledaju pred sobom snažnu silu, pa je ne vide. „Akademici ne imaju biti djeca“[2] rekli bi tadanji stariji zaslužni književnici. Drugi bi bili u ovakovom času i za ovaj zadatak tražili ime priznato u narodu, a to Jagić još nije bio. Rački mu dapače dopusti, da u ovom časopisu započme s reformom pravopisa, što se je upravo činilo tadanjoj vladi i starijim književnicima kao prevrat.[3] Novo ime u knjizi našoj donosi ovaj časopis: *dr. Valtazar Bogišić,* koji je sretan, da mu tako „kompetentan sudac odobrava rad“.[4] Ulazi u časopis s djelom, koje je osnov znamenitoga rada svega njegova života. Ima i drugih, koji se ovdje ponukom Račkoga u knjigu hrvatsku uvode. Spominjemo samo *Radoslava Lopašića,* koji prvi put kuša raditi sa kritičkim aparatom, a poslije si je tolike zasluge stekao oko sabiranja

[1] „Pozor“ god. 1861. br. 272. str. 610.

[2] Ove riječi spominje sam Rački u jednom članku. Smijerale su naročito na Račkoga i Jagića. Kako li su krivo imali!

[3] Stroga je naredba izašla, da se učitelji ne smiju služiti ovim pravopisom.

[4] Pismo Račkomu od 12. jan. 1865.

hrvatskih istorijskih spomenika. Časopis je ovaj upravo medjašni kamen izmed diletantizma u nauci u nas i ozbiljne stručne radnje, kako se poslije sploh javlja u akademiji.

Rački je dakako preuzeo, da povijest obradjuje i ocjenjuje. Ovdje priopći svoje za hrvatsku povijest temeljno djelo: *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest.*[1] Već u Rimu dovrši ovo djelo u glavnome. Ta bio je poslao Kukuljeviću ocjenu *Konstantina Porfirogeneta,* da ga štampa ili u „Arkivu“ ili u novom istorijskom časopisu, koji je Kukuljević bio nakanio izdavati. Na njoj se i vidi rad od više godina. Konstantin Račkoga zaslužio je, da ga prihvati ruski profesor Bugarin Drinov[2] pisac dobe Konstantinove. Upravo se je mogao ponositi, da se je s njime složio Rambaud pisac najbolje do danas monografije o Konstantinu i njegovoj dobi.[3] Oni se slažu s Račkim, da je Konstantin kao mekanički pisac mnogih knjiga i mnogo nezgrapnosti napisao. Ustadoše na obranu carevu dva mlada ruska profesora Grot. J.[4] i Florinski T.[5]. Ali hoteći ga posvema obraniti moradoše se domišljati i nemogućih stvari. Rački im to i dokaza[6] i opravda svoje mišljenje o caru piscu. Drugi ljetopisac ovdje ocienjen *Presbyter Diocleas i kronika hrvatska.* Mnogo se je trudio, da iskreše svjetlosti povjestne iz ovoga tvrdoga kamena. Svi historici naši stari i novi vole se njime baviti počamši od Marka Marulića. Samo je ta razlika, da mu stariji sve vjeruju, a mladji gotovo ništa. Rački mu valjda od svih najmanje vjere pridaje. Treći je *Toma arcidjakon,* koji je glavni naš domaći pisac srednjega vijeka, zato i čini

[1] Rački: Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest. Preštampano iz „Književnika“ god. I. svez. 1—4. i god. II. sv. 1—3. Zagreb 1865.

[2] Дриновъ: Славяни и Византія. Москва 1873.

[3] Rambaud: Sur l' empire grecque au X. S. Paris 1870.

[4] Гротъ. И. Извѣстія Константина Богрянороднаго о Сербахъ и Хорватахъ. С. Петерб. 1886.

[5] Флоринскій Т. Константинъ Богрянородный какъ писатель о южныхъ Славянахъ Ж. М. П. Ч. CCXIV—CCXV.

[6] Rad LIX. 201—208.

*

središte u djelu Račkoga. Najviše zanimao ga je Tomin Memoriale iliti ugovori hrvatskih župana s kraljem ugarskim Kolomanom. Zatim dolaze *ljetopisci XIV. vijeka* važni samo za onaj vijek. Napokon dolaze *Srbski ljetopisci* vrlo opora gradja za historijskoga kritika, a prvi put sva u cijelosti sustavno ocijenjena.

Kada je Rački ovo djelo započimao, mislio je uraditi ono, što je Palacki učinio za povijest česku. Zastidio se onda, kada je to napisao u privatnom pismu, da se ne pomisli, da bi se on usudio primjeravati slavnomu ocu češke povijesti. Rački je ipak svojim istraživanjem učinio ono za Hrvate i Srbe, što su privrijedili Palacki za Čehe, Zeisberg za Poljake, Wattenbach i Lorenz za Nijemce i Marczali za Ugarsku. Oštrinom suda ne zaostaje za nijednim od njih, samo što se i u ovom krasnom djelu u skladnom prikazanju predmeta nije niti pokušao. Ovo je naše temeljno djelo za povijest srednjega vijeka.

U „Književniku" priopći jošte: *Prinesci za jugoslovjensku epigrafiku*[1] njekoliko zanimivih natpisa za povijest srpsku i bugarsku lijepo protumačenih. Ispitujući iza povratka u domovinu državno pravo hrvatsko kao same od sebe nadadoše mu se dvije radnje *„Odnošaj srbskih despota i doseljenika napram kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj"*[2] u kojoj dokazuje, da srpski despote nisu uživali drugih prava nego li i drugi velikaši u Ugarskoj i Hrvatskoj, a doseljenici srpski da su se imali pokoravati zemaljskim zakonima. U drugoj raspravi o *obrani hrv. slav. granice* veli odmah u naslovu *„s gledišta državnopravnoga"*, pak i dokaza da pored svega nasilja bečke vlade ovaj teritorij oci naši uvijek smatrahu cjelovitim dijelom kraljevstva hrvatskoga.[3]

Rački je jošte pisao u „Književniku" *mnogo kritika* o svim istorijskim radnjama onih vremena. Ocijenio je radnje Kukuljevića, Tkalčića, Krstića, Ristića, Ljubića, Šafařika, Jagića

[1] „Književnik I. 485 i dalje.
[2] „Književnik" II. 476 i dalje.
[3] „Književnik III. 510 i dalje.

i Daničića, koje su onih godina izašle. Hoćeš li znati osobni značaj pisca, čitaj mu kritike. Rački je u kritikama blag i pozitivan, uvijek štuje slobodu mnijenja. Ljubi istinu iznad svega, zato samo onda biva i veoma oštar, kada se kakva neznalica u nauci digne, da bude sudac u nauci. I u tu žalostnu priliku dospio je Rački njekoliko puta. Svaki put oštro šiba drzovitoga neznalicu svetom vatrom ljubavi istine a mržnje laži i neistine. Već se je s „Književnikom" učinio središtem književnoga našega života: „U Zagrebu — piše mu Jagić 1866 u Peštu, gdje je bio u regnikolarnoj deputaciji — vlada na polju književnom podpuno mrtvilo, pokle nas vi ostaviste, nestaje nam onaj, u kojega bi se ujedinjivale sve pomisli, želje i osnove naše... Uprav sam bio kod Šuleka, kaže, da mu je teško smagati uvodne članke, kad vas neima u Zagrebu".

„Književnik" kao pripravnik akademiji imao je prestati čim se potvrde pravila akademije. Teda negda dodju pred sabor hrvatski — 2. jan. 1866. — sasvim promijenjena pravila jugoslavenske akademije. Akademija nije po ovim pravilima onako od državne vlasti neodvisno družtvo, kao što je bila Matica i historičko družtvo. Pravila su kopija bečke akademije, koja živi samo iz državnoga proračuna. Sabor prihvati i ta pravila brzo, samo da se akademija već jednom otvori. Odbor izabere 16 akademika, kako se je iskalo. Kralj potvrdi samo 14. Kancelarija dozvoli, da se ovi konštituiraju. I od ovih još se zahvale Ivan Kukuljević i Antun Mažuranić. Ostali izaberu Račkoga za predsjednika — 22. jula 1866. — Rački je već htio da obustavi „Književnik" sve u misli, da će napokon doći i ta blažena akademija. Dobro ga opominje biskup Štrosmajer: „Molim vas, odustajte od namjere obustaviti „Književnik".[1] On je dobro predvidjao, da se tude valjaju jošte neprilike. Prodje zbilja ova godina, a njegova izbora ne potvrdiše. Napokon stigne u Zagreb 15. aprila 1867.

[1] Pismo biskupovo od 3. sept. 1866.

potvrda njegova za predsjednika akademije, ali istim danom otpušta se iz službe i prestaje biti zemaljski školski nadzornik. Toga dana pišu novine: „*Budući predsjednik akademije mora u Zagrebu stanovati, a Rački lišen službe neće moći ostati u Zagrebu, tim je opet sretno odgodjeno djelovanje jugoslavenske akademije*“.

Ali dade Bog Račkomu i nama biskupa Štrosmajera, koji mu pisa ovo: „*Brat brata ostaviti neće. Sve što sad imate — (imao kao nadzornik godišnjih 2400) — ja vam garantujem, dok vam se mjesto ne nadje. Dopadne li mene što takoga, mi ćemo zajedno živjeti, što imamo rad jedan s drugim podieliti. Nipošto se neodricajte predsjedničtva akademije*“.[1] Tako Rački ostane u Zagrebu kao predsjednik jugoslavenske akademije.

---

[2] Pismo biskupovo od 12. juna 1867.

IV.

1867—1877.

---

1. Osnova rada akademije.

Uz veliko narodno slavje sjede Rački dne 28. jula 1867. na predsjedničku stolicu, da reče prvo slovo. Govorio je iza zanosnoga velikoga govora pokroviteljeva čedno i skromno, kako mu je narav dala — dosta slabim glasom, ali pozitivno i divno kao pravi zakonotvorac akademije. Dvadeset i dva puta govorio je s predsjedničke stolice. Nikada ne ide za tim, da opčara slušatelja, uvijek nastoji samo, da osvjedoči svojom živom jakom vjerom, da dobrim putem vodi akademiju.

Tako mu jednom *Jagić* čestita iz Odese:[1] „za prekrasnu besjedu, koju izrekoste u svečanoj sjednici. One vaše biser-rieči trebalo bi, da si duboko usade u srce svi obrazovani Hrvati i Srbi. Dà ne ima dvojbe, da će to obrazovani i učiniti, tek da je žalibože takovih jako, jako malo“.

Drugi put evo kako mu se oglasuje *Stojan Novaković*:[2] „Vašu besedu na svečanoj sednici sam tek sada u „Radu“ čitao. Uvek sam sa zadovoljstvom čitao te vaše besede, a i za ovu primite moju hvalu. Misli su zaista toliko eksakne i jedre, kako priliče predsedniku jedne akademije. Čisto me tuga mine, kad pomislim kud bi nam krajevi bili, kad bi se onako s poštovanjem prema istini, nauci i faktičnim odnošajima i štampa ponašala. Ovako kolika je provala izmedju nauke i žurnalistike naše. Da li je svuda tako? Mora li tako

---

[1] Pismo Jagićevo 17. decembra 1873. u Odesi.
[2] Pismo N-ćevo iz Biograda 14. febr. 1877.

biti? Ili se smemo nadati, da će teda negda i štampa naša primaći se vedromu središtu, na kom se bogu hvala počinje nauka utvrdjivati".

Mislim, da nas ove i slične čestitke upućuju, da ove predsjedničke govore još jednom predočimo. Oni će nam najživlje predočiti osnovu i ciljeve, koje je Rački postavljao sebi i akademiji. Mogli bismo ih samo u glavnim crtama oslikati, ali ne mislimo, da bismo ih predočili, da se vide čisto oni ideali, koji su ogrijevali sve plodove njegovoga neumornoga rada. Vidjet ćete u ovim besjedama svu moralnu snagu njegovu. Vidjet ćete svu dušu njegovu.

Već u prvom svom govoru (Rad I. 49.) nacrta divnom oštrinom uma cijelu *osnovu rada akademije,* kao da vidi pred sobom njekoliko decenija i koju stotinu svezaka rada akademijskoga. „Akademija neće gojiti znanosti u pravcu idealnom nego obzirom na potrebe i na korist našega naroda i naše domovine. Prema tomu nastojat će akademija, da sakupi i jezikoslovnom sudu podvrgne sve blago našega jezika, bilo ono sahranjeno u ustima našega naroda i odazivalo se u pučkih pjesmah, pričah i poslovicah, bilo ono ubilježeno u dobrih starih i novih knjigah. Tim će putem akademija prirediti obširan i jezikoslovnoj znanosti dolikujući rječnik našega jezika. S toga će ona i u onu svrhu, kao takodjer da budućemu povjestniku naše književnosti i narodne kulture pripravi pouzdanu gradju, nastojati, da na svjetlo izdade naše starije pisce, bili oni još u rukopisih ili starijih izdanjih".

„Tako će ona predati narodu u ruke cielu književnost minule davnine, da se njom koristi, nasladjuje i ponosi. U životu našega puka u njegovih običajih, navadah i izrekah imade toliko obilje gradje ne samo za narodnu filozofiju i pjesničtvo, nego dapače za nepisano pravo, da će akademija osobitu pažnju obratiti na ovu struku narodne znanosti. Običajno pravo razsvjetliti će nam nazore našega naroda o različitih odnošajih javnih i sukromnih, pokazat će nam, koje mjesto pripada našemu narodu u povjesti kulture medju romanskimi i

germanskimi mu susjedi; a našem zakonotvorcu dat će u ruke klupko, da ga izvede iz labirinta, u koji ga uvede tudjin zakonoša. Istimi razlozi vodjena akademija sabirat i izdavat će spomenike za pisano pravo jugoslavensko, kano što su zakoni, pravila itd. toli neodvisnih država, koli pojedinih obćina na našem jugu. Tim putem pobrinut će se ona za zbornik jugoslavenskoga prava, koji će se tek podpuno sastaviti, kada pravni običaji i zakoni u cjelosti izidju na svjetlo. Povjest jezika, knjige i prava jest tek dio povjesti, u kojoj se ima ogledati prošlost našega naroda. S toga će akademija jednakom pomnjom i uztrajnosti sabirati i izdavati listine, kano gradju za zbirku listina i povelja ili jugoslavenski diplomator, nadalje domaće i inostrane naše povjesti tičuće se ljetopise i pisce za sbirku jugoslavenskih povjestničkih spomenika".

„Jednakim trudom izpitivati će akademija zemlju, na kojoj naš narod živi, i to ne samo da iznese u njoj zakopane starine, pak time u trag udje tajnam prošlosti; nego da prouči i njezinu površinu i njezinu utrobu, pak tim odkrije sredstva narodnoga blagostanja, olahkoti sadašnjost i obezbiedi narodnu budućnost. Jugoslavenske zemlje rukom naravi tako razsipno nadarene, plodnimi dolinami i ravnicami ukrašene, brodonosnimi riekami izprepletene, rudonosnimi gorami izprekrižane, sinjim morem obkoljene, s veće su česti slabo ili nikako poznate. Tudjer nalazi akademija, nalazi znanost neobradjenu ledinu. Zato držat će si za dužnost podupirati svaki podhvat u zemljopisu i zemljoslovju, prirodopisu i prirodoslovju naše mile Jugoslavije".

„Naša će akademija prisvojiti si svaki napredak znanosti, izvojevao se on ma u kojoj zemlji ma u kojega naroda. Osim toga ona će naš narod i našu zemlju učiniti predmetom svojih posebnih učenih iztraživanja. Tako shvaća akademija svoj zadatak prama znanosti i prama narodu. Nu moglo bi se pitati naprama kojemu narodu? Misao, koja je jugoslavensku akademiju osnovala, bje ta: da bude ognjištem književne radnje južnih Slovjena, nebi li se s vremenom u njem sakupili i

sjedinili traci, koji sada odsijevaju iz duševne moći plemena hrvatsko-srbskoga, slovenskoga i bugarskoga. Ova misao sjedinjujuća jugoslavenska plemena voditi će sveudilj našu akademiju poput ognjena stupa u toj pustinji, te će ju čuvati od zablude, obmane i obsjene. Imajuć akademija pred očima književno jedinstvo slovjenskoga juga, pomnjivo će podjedno paziti na razvitak i napredak ostalih slovjenskih književnosti, imenito ruske, poljske i češke. Ona bo je uvjerena, da će samo književna uzajemnost slovjenska izhoditi ogromnomu narodu slovjenskomu i njegovim granam dično mjesto u kulturnoj povjesti pored narodâ romanskih i germanskih".

Rački je dakako svom snagom nastojao, da ovaj program bude i ostane stožer svih radova naše akademije. Iza deset godina radnje slavila se desetgodišnjica obstanka naše akademije u Parizu i Petrogradu. „Vaša akademija — pisa Račkomu o. Martinov[1] — učinila si po mojem mnijenju najbolji program". Prije toga piše mu:[2] Božanski promisao otkrio pred vama veliko sjajno poprište — otvorila se jugoslavenska akademija i opći glas pokaza na vas kao na najdostojnijega predsjednika, što ste vi potpuno opravdali desetgodišnjom službom za dobro svoga naroda i svega slavenskoga svijeta. Na bibliografičkom kongresu, što je ovdje bio, ja sam čitao o naučnom napredovanju u Slavena u opće. I prvo mjesto u tom napretku po pravu dadoh radnjama zagrebačke akademije; medju kojima sjaju naravno i vaše radnje".

Dok je evo o. Martinov na pariškom bibliografskom kongresu slavio jugoslavensku akademiju i njezin desetgodišnji rad, petrogradska akademija proslavila je desetgodišnjicu naše akademije laskavom adresom, kojom čestita znamenitom napretku nauke slavenske stečenom u radu naše akademije.[3]

Naravno je, da je i Rački iza minulih prvih *deset* godina s ponosom pogledao na rad akademije, da još jače naglasuje,

[1] Paris 17. febr. 1879.
[2] Paris 12. aug. 1878.
[3] Rad XLI. 233.

neka ostane pri dosadanjoj osnovi. „Čim se zavod znanstven — reče on god. 1877 — odmiče od smjera, duha i pravca, u kojem je osnovan i koji se je pokazao blagoslovan, tim se primiče svojem razsulu. Kano što svaka trajna i uredjena zadruga, tako i učeno družtvo, kojemu je djelovanje odmjereno na stoljeća, počiva na tradiciji; napustiti tradiciju znači baciti se u naručaj sumnjivih pokusa. Naša akademija poče si stvarati tradiciju, njezine skrajne crte mogu se već sada uočiti; ali ona nije još gotova, jer se za deset godina dogotoviti kámo li utvrditi ne može. S toga ima sasvim odlučno odbijati svaku napast na novotarije, koje su podobne njezine temelje uzdrmati; a ta napast zamamljivija je u zemlji, u kojoj se nedostatci odnošaja radje traže u uredbah nego li u organih samih, koji ih imadu životom nadahnuti".

Opet poslije *dvadeset* godina ima žalostnu priliku, da ponovi i preporuči akademiji svoju prvu osnovu, kako ju gore spominjasmo, kada po sedmi put izabran nije dobio kraljeve potvrde za predsjednika. Izrekavši prvu osnovu od riječi do riječi nastavi: „Ovako sam prije dvadesetak godina nacrtao zadatak naše akademije, ovakov joj odmjerih položaj u prosvjetnom životu našega naroda. Ova misao nalazi se izražena takodjer u njezinih pravilih u ustavu njezinom. Ova misao bijaše glavnim pokretačem našega književnoga preporoda, bijaše zviezda predhodnica svim našim vodjam na polju prosvjete poslije 1835. Ova misao uzkrsnula je ne samo hrvatski narod nego i druge suplemenike njegove na nov život i ostala im zalogom sretnije budućnosti. Kada sam ovako označio bio zadatak naše akademije, nisam se prevario. Rado potvrdjujem, da se je nada moja i vaša, predvidjenje moje i vaše podpunoma ispunilo; da je ovaj program u velikom dielu postao istinom. . . Ako je akademija naša na polju prosvjete u životu našega naroda zastupnicom narodne ideje; pak ako bi se toga radi budi gdjegod podozrievala: onda dopustite mi veleštovani

[1] Besjeda R-ga u „Radu" XLI. str. 229.

drugovi, da dosadašnji vaš predsjednik koji je u njoj od prvoga osnutka njezina zastavu narodne ideje u znanosti visoko nosio, preuzme najveći dio odgovornosti“.[1]

Rački po mnogo puta naglasuje temeljnu osnovu u svojim svečanim besjedama,[2] malo kada da nije. U ovoj je osnovi prvi temelj *misao jugoslavenska* a od ove misli opet prva iskra misao *jedinstva hrvatskoga i srpskoga naroda*. Samo pod *uplivom tudjinskih dviju kultura postadoše od jednoga dva*:

„Smjestiv se naš narod na razmedju istoka i zapada, kada su se opreke, koje su izmedju njih od davna postojale, zaoštrile i u dva smjera stale razvijati, sav bi mu život zahvaćen ovom dvojakom strujom. Jedan narod, razdvojen medju dvie crkve crpao je uvjete duhovnoga života iz dva vrutka, odieljena ogradom dviju različitih jezika, nosilaca starodavne klasičke prosvjete. Uza to dvie državne tvorine, koje su si za srednju dobu grčke i rimske predaje usvojile bile, bjehu one dvie zviezde stalice, oko kojih se državne uredbe obiju polovica našega naroda kretahu smjerom odieljenim. Tim budu crkva grčko-iztočna i država bizantinska iztočnoj, crkva rimsko-zapadna i država rimsko-njemačka zapadnoj polovici našega naroda odgojiteljice i obrazovateljice. Nije dakle čudo, što taj dualizam probi ovu etnografičku jedninu u svih skoro odnošajih njezinih: vjerskih i državnih, družtvenih i prosvjetnih, udari pače svoje obilježje na isto ime. Oglednemo li se na prednje obćilo prosvjete, na pismo: latinica i ćirilica, kojima se hrvatski i srbski narod od davna služe, sjećaju na taj dualizam. Obazremo li se na književne plodove kod Hrvata i Srba: to vidimo, da im kod prvih sredovječna latinska, kod drugih bizantinska književnost služila za obrazac. Taj dualistički pečat nose spomenici ne samo crkveni nego i svjetovne književnosti; historia Salonitana Tome arcidjakona, bez obzira na jezik, čedo je zapadne historiografije, a „žitia i

[1] „Rad“ knj. LXXXVI. 228—229.

[2] Osim spomenutih gl. „Rad“ IX. 188 —; XXXIII. 231 —; L. 201 —; LIX. 219 —; LXXXVI. 152 —; Ljetopis IV. 77 —.

poviesti“ srbskoga nadbiskupa Danila kano i mnogobrojni srbski ljetopisi čeda su bizantinske hagio- i chronografije. Osvrnemo li se na preostale umotvorine: hramove u Studenici, Žiči, Ravanici, Kruševcu, Manasiji i Smederevu, kano i studeničke slike na liepu, svjedoci su byzantinske arhitekture i slikarije u Srbiji, naprotiv hramovi u Rabu, Zadru, Trogiru, Šibeniku i Zagrebu kano i ostale umotvorine njihove prislanjaju se na romansku i gotičku, na zapadnu umjetnost. Tako bi se dao taj dualistički smjer kod Hrvata i Srba razvesti kroz sve grane njihova javna života, da nije taj čin dovoljno poznat ovomu odličnomu sboru. . . U nas imade dakle nauka poseban zadatak prema dualističkom razvoju našega naroda. A kako da se nauka vlada prema ovomu gotovu činu? Kano što imade nauka u obće da posreduje izmedju života i uzora: tako imade ona i u našem narodu oštrine dualističkoga narodnjega razvoja izgladiti i obje polovice naroda svesti u duševnu zajednicu. Ovaj joj je zadatak danas olakoćen tim, što su obje polovice naroda, koliko to bez povriede svoje osebnosti smiju, upućene ne više na dva, kano njekada, nego na *jedan sveobći izvor ljudske prosvjete*“.[1] Na ove misli čestitao mu Jagić, kako već gore spomenusmo: On mu odgovara (10. jan. 1874.): „Drago mi je, što odobravate moje misli u mojoj besjedi. One bi imale svakomu rodoljubu tako jasne biti, da je čudnovat „regnum temporis“, što ih valja često opetovati. Pa ipak bojim se, da su one u pogledu većine našega naroda na jugu glas vapijućega u pustinji“.

On traži tragove tomu današnjemu jadnomu izvoru i u prošlosti i nalazi, da je upravo zemljište na kojem živi naš narod bilo odredjeno, da se na njem *ove dvije struje izmire*, a naš narod da bude posrednik izmed latinskoga i grčkoga svijeta. „Ovomu posredovanju — veli on — naći će bistro oko dosta jasnih tragova u ostancih sredovječne prosvjete hrvatskoga i srbskoga naroda. Ono je prilično jasno izraženo

[1] Rad XXV. 245—247.

na umotvorinah, na kojih se strani uplivi u obće prikazuju bistriji i za manje uvježbano oko. Carska lavra u Studenici, u bitnosti bizantinskoga sloga, sjeća nas po svojem osnovnom nacrtu, po gradjevnoj tehnici i po vajarskom djelu na romansko-talijanske gradjevine one dobe; slike na liepu u krunitbenoj crkvi u Žiči, izvedene su takodjer po talijanskih uzorih; naprotiv stariji hramovi u hrvatskoj Dalmaciji, prem romanskoga sloga, niesu se mogli posvema oteti uplivu bizantinske umjetnosti. Ovaj dvojaki uticaj na polju književnosti srbske i hrvatske srednje dobe iztaknut će se tim izrazitije, čim se dublje izpitali budu dotični spomenici. Kako su se državne uredbe grčko-bizantinske i romansko-germanske na balkanskom poluotoku križale i za prvenstvo borile; kako su se u mnogom prilagoditi imale domaćim samoniklim oblikom i to je prilično poznato, ako i nije dovoljno ocienjeno".

„Da je indi balkanskomu poluotoku mirni razvoj družtvenih i javnih odnošaja kroz više stoljeća dozvoljen bio: to bi se i na njem izveo bio proces asimilacije izmedju obiju starih prosvjeta i samorodna življa, kano što se je taj proces obavio na zapadu i u sredini Europe, stvorivši tiem uvjete novoj prosvjeti. Veoma je pače vjerojatno, da bi se plemenske osebine po vremenu pod uplivom jednakih prosvjetnih uvjeta sastavile bile u narodnu zajednicu, koja bi postala bila dovoljno kriepkim nosiocem samostalnoga prosvjetnoga i državnoga života izmedju jadranskoga i crnoga mora".

„Ali upravo u ono doba, kada je izpitanje klasičke davnine sve plemenite duhove obuzelo bilo; kada su se živući jezici o tih uzorih usavršivati stali; kada je u svih granah ljudskoga života neobična vreva nastala; kada je nov izum — štampa nove stečevine u sve krajeve neznanom prije brzinom raznositi počela; kada je „reformatio" svih javnih odnošaja obćenitim uzklikom postala; upravo na tom znamenitom prelazu iz srednje u novu dobu, snadje veći dio balkanskoga poluotoka užasna katastrofa na Kosovu, kod Trnove i kod Jajca. Tuj su uništene mučne stečevine prošlih vjekova...

Sve misli i svi osjećaji naroda utekoše se u obitelji i u crkvu; pjesma mu posta utješiteljicom i buditeljicom nade u sretniju budućnost".

„Naši indi učeni i učevni zavodi, koji su u naše doba iz probudjene sviesti narodne nikli, našli su i nalaze prekinutu nit prosvjetne predaje u domovini — a izvan nje nepreglednu zalihu umnih plodova, koju je duh ljudski posljednjih stoljeća postupice i neprekidno sakupljao; našli su i nalaze narod po vjeri razdvojen i raztrojen, po mišljenju i osiećanju pociepan, po državnih tvorbah raztrgan, po odgoju nerazvijen — a preko granica njegovih velike moćne, prosviećene narodne zadruge. Odavle će se lasno pojmiti i opravdati, što misaoni rodoljubi stoje zamišljeni pred ogromnošću zadatka, kako da narod, kako da zemlja u najkraće vrieme i najjednostavnijimi sredstvi dostigne u svih odnošajih, što se drugdje tečajem vjekova postiglo.[1] Na ovaj govor primi čestitku Stojana Novakovića, kako gore spomenusmo. Rački mu odgovori: „Drago mi je što ste s mojom besjedom zadovoljni. Mi drugi nesmiemo se dati zavesti od vikača ni vaših ni naših. Ako je južnim Slavenom sudjena ljepša budućnost, može im ona niknuti samo iz bratskoga sporazumka Hrvata i Srba, koji su jedan narod sa dva imena. Ovaj sporazumak imao bi se utvrditi najprije na duševnom, književnom polju i bez obzira na dvoje pismo, koje ako smo ljudi nemora nam smetati. U nauci došlo je do sporazumka koliko toliko".[2]

„Znanost" — misli on da će pomoći — „traži jedinstvo u razlikosti, srodnost u raznolikosti; ona ujedinjuje, što je slično; spaja narode bogom ujedinjene a ljudmi razstavljene; stvara narodu široku podlogu, otvara obilna vrela duševnu mu razvitku. Zajednica u knjizi krči put zajednici u zadruzi. Ovako su zajednici utirali put učeni zavodi kod narodâ, koji plodove njezine ili od davna uživaju ili u naše vrieme beru. U ovo

[1] Rad XXXVII. 207—209.

[2] Pismo Račkoga Novakoviću od 17. III. 1877. nalazi se u g. Novakovića.

dakle doba, u koje narodi romanskoga i germanskoga roda, izjednačivši u jeziku i knjizi plemenske osebine i popevši na ovom širokom osnovu svoju svietom gospodujuću prosvjetu, stvaraju gorostasne narodne i državne zadruge — u ovo doba gojiti na slavenskom jugu plemensko u knjizi samovanje, znamenovalo bi njegove narode pripravljati za plien ogromnim izobraženim zadrugam".[1]

Iza svega je ovoga naravno, da je on slaveći u svojoj besjedi uspomenu Daničićevu, doslovce prihvatio njegovo mišljenje *o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba*. „Mislim — ovo su riječi D-ćeve — da nemože biti drugo, nego da su Srbi i Hrvati jedan narod samo imaju dva imena, pa se jedan dio zove Srbima, a drugi Hrvatima. A što imaju dva imena, tome su mogli biti različni uzroci i to još od početka njihova... A kad su Srbi i Hrvati jedan narod i kad govore istijem jezikom; onda nije čudo, nego je sasvim naravna stvar, ako oni, koji se zovu Srbi, one, koji se zovu Hrvati, videći ih gdje govore isto onako kao i oni Srbima zovu; ili ako oni, koji se zovu Hrvati one, koji se zovu Srbi, videći ih takodjer, gdje govore isto onako kao i oni, zovu po sebi Hrvatima. Istina, može komu biti teško, kada ga tko zove drugim imenom, nego što se sam zove; ali ovdje ne biva teško samo jednoj strani, već i drugoj. To bi već moglo tegobu olakšati, kada se uzme, da je nju sama istorija našega naroda sobom donijela, te pripada medju tolike druge nevolje narodne, koje nam valja junački podnositi, dokle ih ne ukinemo; a koje se ne ukidaju nikakim rasprama, nego velikim istorijskim djelima. Da tako djelo može narod učiniti, o tom nam valja raditi; a mislim, da ćemo o tom i najpouzdanije i samo onda raditi, ako svaki iz svieh sila prionemo, da što bolje dotjeramo u poslu na koji se damo. Rački dodaje: „Zlatne rieči dostojne i srca i uma Daničićeva... Pa ove misli neka nas ne ostave nikada".[2]

[1] Rad XIII. 162.
[2] Rad LXIII. 192.

Mnogo puta u svečanim besjedama uzimlje govoriti o zadaći jugoslavenske akademije, da radi za jugoslavensku zajednicu.[1] Tek u posljednjoj svojoj besjedi opravdava i *ime jugoslavensko*. Mnogo puta slušao je Rački privatno prigovore proti ovomu imenu. Slušao ih je i u saboru dakako od svojih protivnika političkih. Njemu je upravo mrsko bilo — „braniti ono, što mu se činilo najnaravnije". Zato tek slaveći dvadeset i pet godina rada akademije uzme braniti i ime. „Osnivalac naše akademije bio je odgojen u sjeni širokih narodnih načela ilirske dobe. Uz to kano visoko obrazovan muž dobro je poznavao tok svjetske prosvjete. Jedno ga i drugo nukalo, da zavod, koji snuje, osnuje na širokoj podlozi narodnoga jedinstva. Da je široki pogled ilirske dobe bio prirodan, opravdan i spasonosan, pokazao je sjajni uspjeh na polju prosvjete... Zaista oči zatvara pred istinom, koji gleda preko ramena na onaj gorostasni prevrat u prosvjetnom području u prvoj poli našega vieka. Pod utiskom ovoga prevrata zasnovana je naša akademija u šestdesetih godinah. S toga se htjelo, da se u samom imenu njezinu izrazi jasno onaj zadatak, koji joj je na polju naučnom namienjen medju srodnimi plemeni na slavenskom jugu. To ime dočim ne dira u plemenske osebine, ne vriedja plemenskih osjećaja, neka im bude zajednička zastava, oko koje se imaju na temelju narodnoga jedinstva kupiti na prosvjetnom popríštu. A to ime bilo i jest kamenom spoticanja samo protivnikom naše narodne zajednice i tjesnogrudim plemenskim zanešenjakom.[2]

Akademija jugoslavenska" porodi se dakle iz idee „ilirske", kako pravo veli Rački. Naravno je onda da je imala već od svoga poroda neprijatelje sve protivnike ilirske idee. Ne trebate se onda niti tomu čuditi, da Rački već od poroda akademije odgovara sa tezom: „*znanost ima biti narodna*". Kao

[1] Osim spomenutih već besjeda dolazi u besjedama: Rad I. 51 —; XXI. 191 —; XXXIII. 229—230; XLI. 230—231; XLV. 225; LXVIII. 201—204.
[2] Ljetopis ak. VII. 111—113.

crvena nit teče ova misao kroz sve njegove predsjedničke besjede. Desetak puta upravo ju poimence brani. Već prve godine života akademije reče: „Znanost koja ne prekoračuje praga učenjačke sobe; znanost, koja se ne uvrežuje u sve odnošaje družtvenoga i državnoga života, da ih svojim svjetlom razsvietli i ugrije — takova znanost, da se poslužim mudrom prispodobom spasiteljevom, priliči svieći pod sudom, priliči bljutavoj soli, koja „„nije ni za što, van da se prospe na polje i da je ljudi pogaze"". Prema tomu zavod učeni, koji se ne osvrće na potrebe javnoga života ili koji je zaokružen kužnim zrakom neprijaznih družtvenih i državnih odnošaja, priliči stablu na hridi, kojemu je sudjeno, da prije ili poslije uvene i usahne".

„Svaki nas, istina je, rado priznaje, da je od ovo trideset godina iza našega preporoda samosviest narodna ojačala, težnja se za samostalnim životom utvrdila; da se pomoćju narodne knjige duševni i narodni vidokrug znamenito razširio, po čem se osviešteni dio naroda osjeća biti članom velikoga plemena, komu je dosudjena velika budućnost u zadruzi s ostalimi naprednimi narodi. Sve to svaki nas rado priznaje, te mu ovaj za kratko vrieme golemi napredak daje poručanstvo, da će narod, koji svojom snagom probi nadgrobnicu, pod kojom ležaše, svladati i ostale zapreke tim više, što se za najuzvišenije pomisli čovječanstva nebori samcat i što kola povjesti ne može obustaviti ni jedna — koliko jaka — protivna sila. Priznavajuć to nesmiemo si ipak zatajiti ni toga, da su granice, unutar kojih se sveudilj kreće javni život naše domovine, i narodnoj knjizi takov okvir namienile, u koji se većma pristoji snimka tudjih misli i čuvstvi nego li izvorna slika naših narodnih težnja".[1]

„Vi gospodo! dobro znadete — veli opet iza četiri godine[2] — što i pod kojimi uvjeti mogu si narodi različitih historično-

[1] Rad V. 188—189.

[2] Rad XVII. 162—163.

kulturnih osebnosti u prosvjeti uzajmiti, dati i primiti. Znadete, da narodi druge kulturne osebine mogu, pače dužni su upoznati se s rezultati inostranih iztraživanja i prisvojiti si sve što stoji tako rekav iznad kruga narodnosti, kano što su stečevine u području pozitivnih nauka, uzori u obsegu umjetnosti, izumi na polju obrta i prometa. To je ona podloga sveobće obrazovanosti, ali i ona se ima prilagoditi narodnoj osebini; pa će bistro oko i u ovih stečevinah ljudskoga duha opaziti granice, gdje prestaje obće ljudsko, a gdje započima osebno narodno, što je posao čovječjega uma, što li primjesa narodnjega karaktera. Znadete nadalje, da samo slobodan narod, koji si čuva jezik, običaje, misli i čuvstva, svoje družtveno i državno biće, može usvojiti sebi i za sebe preraditi plodove obćenite i inostrane obrazovanosti".

„Znanost je „dah duše narodne" — veli opet iza njekoliko godina[3] — ona je u našem vieku svagdje narodna. Ona se obazire prije svega na potrebe i probitke zemlje, u kojoj se obradjuje, i naroda, kojega pripomaže odgajati. Ona s težnjami naroda koraca ili ih predvodi ili oplemenjuje. Ona si usvaja volju naroda, te ju ostalomu svietu zagovara ili tumači. Odavle pravi znanstvenici, koji su dušom svojom sbilja uronili u duh svoga naroda, ne mogu, a da nebudu vjerni sinovi, iskreni prijatelji, očiti propovjednici i tumači volje i težnje, vjestnici prošlosti i proroci budućnosti njegove. Gdje čovjek nauke sa svojim narodom neživi jednim životom, gdje mu uman rad nije u skladu s težnjami naroda, ili gdje onaj rad je u nesuglasju s djeli naučnimi: ondje je ili ona učenost samo prividna ili stoji u službi sebičnosti. Značajnost jest čovjeku nauke tolik ures kolik i učenost".

„Znanost traži svakomu pojavu bliži i skrajni uzrok, svakoj tvrdnji pravi razlog, služila se indukcijom ili dedukcijom, svadja sve na načela. Tako postupa izpitujući prirodu i duh, zemlju i narod, narodni život u prošlosti i sadašnjosti. Izpi-

[3] Rad LXXIII. 188—190.

tujući narodni život nalazi zakone, po kojih se razvijao i razvija, uzroke i razloge, s kojih je čil bio ili propadao; pak mu odredjuje i liek za bolest, okrepu za slabost. Odavle ćete naći kod svih prosvijetljenih naroda, da je znanost mnogo sudjelovala oko probudjenja njihova na nov život i oko ujedinjivanja sudbinom raztrganih uda njihovih".

Navodi zatim primjer preporoda njemačkoga naroda u ovom vijeku. „Kada bi nam se dakle — nastavlja — bilo s koje strane prigovaralo, da gojimo znanosti u narodnom duhu: zar bismo se ogradili proti takovu prigovoru? Ni najmanje, nego pokazali bismo na obći smjer znanosti u novom vieku kod svih naroda; pak odanle izveli, da znanost gojena hrvatskim jezikom u hrvatskoj zemlji ne može biti drugačija nego hrvatska, ali da se tim najprije slievaju njezine stečevine s prosvjetnimi stečevinami ostaloga Slavenstva, jer i ove stečevine njoj u dio padaju. Kada bi nam se nadalje prigovaralo, da znanost, koju obradjujemo, usvaja težnje naroda, da ih podupire i promiče: zar bismo i taj prigovor zaniekali? Nipošto, već bismo uputili na poviest drugih naroda, mogli bismo se pače pozvati na noviju hrvatsku poviest, koja nam svjedoči, da se naše bud u kojem pravcu stečevine posljednjih petdeset godina imadu ponajprije i ponajviše zahvaliti narodnoj knjizi i to upravo zato, jer je narodna bila, a da uz to nije nikada uljudbi protivna načela zastupala".

„Naša je akademija" — reče poslije dvadeset godina opstanka akademije[1] — „osnovana, da ponajprije hrvatskom narodu služi, da izpituje njegov jezik, njegovo biće u svih pravcih, njegovu poviest, pravo i književnost, domovine njegove prirodne odnošaje. A posvećujući znanstven rad narodu hrvatskomu upućena je ne samo po pravilih, nego i znanošću, nego i znanstvenom metodom na jezik, na biće, na poviest, na pravo, na književnost, na zavičaj srodnih mu plemena velikoga slovjenskoga roda".

[1] Rad LXXXVI. 227—229.

„Ovomu smjeru i radu naše akademije može se i mora se radovati sveobća znanost, jer ona nije ništa drugo nego rieka ljudskoga uma, koja postaje iz potoka, što no joj pritiču koli od pojedinih grana čovječjega znanja toli od privrjede pojedinih dielova čovječanstva. Ovomu smjeru i radu naše akademije može se i mora radovati svaki čovjekoljub, jer pripomaže odgajanju i usavršivanju jednoga naroda; koji si je riekami svoje dragocjene krvi kroz stoljeća u neprekidnoj borbi stekao za kršćansku civilizaciju neuvehlih zasluga".

„Tko bi se dakle zagovorom ili nenavisti mogao osvrnuti na rad i smjer naše akademije? Jedino samoživac, koji smatrajući naš hrvatski narod samo gradjom za tudje tvorbe nazire u prosvjetnom radu i smjeru našega naroda ne malenu duševnu zapreku svojim nečistim osnovam, dobro znajući, da su prosvjetni zavodi budioci narodne sviesti, zagovornici narodnih prava, proroci narodne budućnosti, te da je svaki i pojedini zastupnik znanosti, ako pravi zadatak znanosti shvaća, ujedno braniteljem idealnih ciljeva naroda. „„Svaki akademik"" — dobro je rekao predsjednik magjarske akademije grof E. Dezsewfi u svečanoj akademičkoj besjedi g. 1858. — „„neka bude ne samo učitelj znanosti nego u isto vrieme i stražar narodnosti"". A umni P. Didon pravo veli: „„Ne ima naroda u povjesti, koji ne bi bio dužan svoju slavu veličini ideala, za kojim je dugo težio, koji je gorljivo prosliedio. Taj ideal jest duša zemlje. Narodi izumiru, kada ih ta duša ostavlja. Započimaju pako nov razvitak, kada se pokrenu prema ideji. Narodna ideja u početku od njekoliko jasno gledajućih duhova predvidjena nadahnjuje pjesnike, koji ju u uznositih pjesmah prenose u narod i leži dugo u možgjanih ljudi od akcije, a kada dozrije, zapovieda samim dogodjajem, stiče pobjede i postaje znamenitim činom u životu čovječanstva"". Narodnoj ideji služi i naša akademija a dopustite mi, da izrazim moje duboko osvjedočenje: da akademija dotle odgovara svojemu uzvišenomu zadatku, dokle ovoj ideji služi; a

da bi joj „ratio existendi“ prestala, kada bi se, što u ostalom nevjerujem, toj ideji iznevjerila“.[1]

Akademija i nauka valja da imadu slobodu, da s uspjehom dostignu svoje uzvišene ciljeve. „Slobodan korporativan sustav — reče u posljednjem svojem govoru g. 1892.[2] — jur je u srednjem vieku iznio divne plodove na polju znanosti, umjetnosti i umjetničkoga obrta. Slobodne sredovječne univerze i akademije uplivale su više na javne i družtvene odnošaje naroda, nego li potonje u obće, ako su ih ove i prestigle u pojedinih granah znanja i umienja, prem ne bi smjele zaboraviti, da se taj napredak na tekovinah prošlosti osniva. Sloboda i samosvojnost na polju duševnoga rada može kadgod i zabluditi, nu i zabluda naći će svoj korektiv u slobodi i samosvojnosti. Gdje se predmnieva, da će činbenici izvan učenih zavoda stojeći ove razboritije i uspješnije uticajem svojim rukovoditi, tuj se očituje, da su ti zavodi za samostalni rad nezreli, a kano takovi bili bi duševna nedonoščeta“.

„Što se pako duha tiče“ — veli drugi put[3] — „koji treba da naš rad oživljuje, ne može i ne smije biti drugi nego onaj, po kojem znanost oplemenjuje čovjeka i narod — a to biva onda, kada znanost služi istini i višim idealnim ciljevom. Znanost ne smije se nikada i pod nikoju cienu poniziti do skutonoše neistine i nepravde, do puka ratila sile i časovitih hirova moći. Što pjesnik dovikuje guslaru, tomu vjestniku prošlosti i vjestniku budućnosti: „„Digni oči k nebeskoj vedrini, zagledaj se u svjetla nebeska, iz kojih vječna ljubav bljeska, iz njih čitaj“.“; što guslar odgovara mogućniku, koji od njega zahtieva, da mu bezdjela slavi: „„Silni gospodine! nad guslami tvoja sila gine; ne poznaje pjesma zapovjedi, slobodna je svome glasu sliedi““ to je rečeno svakomu svećeniku znanosti. Uprieti ima oči u nebesku vedrinu do koje ljudske

[1] O ideji „narodnoj“ govorio je jošte izrično „Rad“ XIII. 163; XXI. 190—191; XLI. 227 —; Ljetopis V. 85—92. VII. 117 —.

[2] „Ljetopis“ VII. 117.

[3] „Ljetopis“ III. 94.

strasti i požude ne dopiru; zagledati se ima u „svjetla nebeska“, pak čitati iz njih vječna načela, koja na ljudske odnošaje prenesena izmiruju sve opreke“.

„U naše doba“ — reče opet drugi put[1] — „u koje se pravo jačega iznovice za gospodstvo otimlje, te bi rado i sviest sapeti, duhu godi, kada se iztražujući stalne zakone ili rieči ili misli ili razvitku čovjeka ili ljudstva ili divnoj prirodi uzpne do visine, u kojoj nepomućena sloboda vlada. U našoj dobi, u kojoj se surovoj tvari ne samo vječnost pripisuje, nego se od ljudskoga duha za nju poklonstvo traži, slast je naći u znanosti ideale, koji se ne dostižu, ali kojim se približiti može. U doba u koje kano da se rimska izreka „„homo homini lupus““ obistinjuje, pruža utjehu znanost, koja nas u tolikih primjerih uči, da pravda napokon poslije svih zapreka pobjedjuje; da ideje daju čovječanstvu pravac, te da im sila i nehotice služi“.

Rački vojuje za slobodu nauke, ali ne prestaje vojevati i za *čistoću nauke u duhu kršćanskom.* „Neka se filozofija iztražujući posljednji uzrok svakomu bivstvu bavi konačnim absolutnim bićem; ali neka mu se ne nieče neprekidna sveza sa stvorovi i neposredne objave, što dočim se neprotivi pojmu o njem, potvrdjuje se sviešću i povješću ljudskoga roda. Neka prirodoslovne znanosti ulaze u trag prvim organizmom; zakonom, po kojih postaju i živu; izvoru svjetla i toplote; prevratom zemlje: kretu i mieni nebeskih tjelesa; neka sva ova čudesa odkrivaju plemenitoj zvjedljivosti ljudskoj — ali neka ne tvrde, da su stanica, počelo, atom prvi i skrajnji uzrok bivstvu i da preko tvari i ethera ne ima nad i izvan-prirodnoga absolutnoga bića, ne ima duševnoga svieta; dočim proti takovoj tvrdnji prosvjeduju zrela iztraživanja prvih mislioca tolikih vjekova i cjelokupna moralna podloga čovječanstva“.[2]

[1] „Rad“ LXXVII. 205.

[2] „Rad“ LXXXII. 209.

Moralnu podlogu gazi u povjesti, „koji u njoj spoznaje samo prirodne zakone, a slobodnu volju čovjeka, naroda i uticaj više nadzemne moći ne opaža, za moralni poredak u svietu, u svjetskih dogodjajih ne mari. Prenesite ovo shvaćanje poviesti na društvene i narodne odnošaje, tada ćete naći opravdanu svaku najsuroviju silu pojedinca prema pojedincu, naroda prema narodu; tada ne može biti govora o pravu; ili ako se ovo riečju prizna, tada sila ide pred pravom“.[1] „Istina i pravda — veli drugi put — imade stajati nad svakim sustavom; nam pako valja o njih sva načela znanosti omjeriti tim više, što naš narod nije dosta jak, da bude „corpus vile“ za pokuse, kojih ne mogu od njega mnogo silniji narodi podnieti“.[2]

Završimo liepom njegovom izjavom: „Rad jugoslavenske akademije zadahnut je duhom istine, pravde i ljubavi: istine prema vjekovitim zakonom znanosti, pravde naprama uzajemnim odnošajem ljudskoga roda, ljubavi prama svomu narodu i srodnoj mu braći. Istina i pravda odvraća nauku od stranputice i pristranosti, od oholije uma i razvraćenosti srca, te daje duševnoj radnji onaj divni sklad, koji je umna djela svjetskih velikana neumrlimi učinio. Ovih vjekovitih načela neka se akademija i nadalje čvrsto drži, a odbija napastnike s rimskim pjesnikom (Juven. sal. 3): maneant, qui nigrum in candida vertunt“.

2. Predsjednički poslovi.

Ovoliko o osnovi akademijskoga rada koliko je djelo Račkoga. Sada da ga ogledamo, kakov je *predsjednik*, kolika mu je snaga.

Najprije ćemo spomenuti, da je kao predsjednik bio glava onoga odbora, koji je imao upravljati i književnim radom „*Matice*“. Taj posao rukovodio je kroz pet godina. To je bilo po onom načelu, da se sav naš književni rad koncentrira

[1] „Ljetopis“ III. 96—97.
[2] Rad XXIX. 209.

u akademiji, koja je imala biti najviši sudija i regulator sve naše književnosti. Svi uvidjahu do brza, da to tako ne ide. Matica se povrati svomu samostalnomu životu, a Rački se riješi jedne brige.[1] Ovdje je ipak zgodno spomenuti, da se je kao predsjednik odbora za Matičine poslove puno trudio za osnutak „Vienca“ i da je bio gotovo kao stalni suradnik ovomu listu kroz ovo sve vrijeme. Bilježi što je zanimiva nalazio u slavenskim žurnalima, a moglo bi biti koristno za knjigu hrvatsku, piše književne obznane, u kojima prati bolje proizvode domaće knjige i istorijske popularne članke, a i literarne.[2] Za velike francezke pisce veli se, da pišu češće u žurnalima pomanje članke, samo da se oglase, da svijet na njih ne zaboravi, a ovakovi njihovi članci dakako da su što duhovitiji. Račkoga je vodila samo briga, da gdje može prinese koji stručak narodnoj prosvjeti. Niti se nepotpisuje, pa tek koncem godine iz kazala doznajemo za njegove članke.

Mnogo više briga, jada i neprilika imao je kao *nadzornik muzeja*. „Mojim nastojanjem stvoren je zakon o muzeju i arkivu“ piše jednom prijatelju Ljubiću. Odmah čini račune, koliko će biti ljudi samo naučnom radu posvećenih. Uz akademijske tajnike bilo bi ih sedam. Još nije bilo sveučilišta, koje ima biti akademiji „naravni naslon“. Akademija neka

[1] Spomen knjiga Matice hrvatske 40—42.
[2] „Vienac“ god. 1871.: br. 3. Knez Krsto Frankopan nepoznat do sada pjesnik; 17. Ban Pet. Zrinski i Fr. Kr. Frankopan na stratištu; 37. Crtica o hrvatskih i talijanskih Frankopanih. God. 1873.: br. 34. Na Lokrumu; 34. Ivana Gundulića Jeruzolim oslobodjen. God. 1874.: br. 48. 49. 50. 51. 52. Marko Antonij Dominis. Ovu je radnju toliko cijenio da je biskupa Štrosmajera učinio oprezna, neka ju čita. Nada se, da će biskup biti zadovoljan. (Pismo R-ga od 22. nov. 1874.) G. 1875.: br. 10. 11. 12. 13. Dubrovnik lijep priegled povijesti i znamenovanja njegova; 15. Božidar Petranović — biografija; 7. 19. 28. 36. 43. Književne obznane; 12. Sastanak u Kijevu. God. 1876.: br. 2. Lesina (Hvar); 11. 12. 13. Solin; 4. 16. 25. 51. Književne obznane; 18. 19. O izučavanju ruskih narodnih pjesama i njihovih izdanjih; 51. Naš književni i naučni rad; 38. Skok u Križevce i stara crkva sv. Križa.

dobije radnika. Kod arkiva razbi mu osnovu vlada, koja s političkih obzira preda arkiv u mrtve ruke. I arkiv zahiri, da ne bude niti na čast zemlji niti na korist nauci. Muzej dobije akademija u svoje ruke i muzej procvate. Najprije dodju mu dva vrijedna radnika Sime Ljubić i Spiro Brusina, a malo iza njih umni Gjuro Pilar. Muzej je bio do onda kô njeko zbiralište rariteta. Rački se je trudio, da bude napokon priznata misao kao naravna, da muzej dade sliku naše zemlje u prirodnom i arheologičkom pogledu. Muzej bude dopunjen znamenitim zbirkama egipatskom, Lanzinom, Brusininom itd. Njeke je kupila zemlja, za njeke se sabiralo po narodu, što je najviše uspjelo trudom R-ga. Mnogo se je brinuo, da zemlja dade sredstva za znanstveno istraživanje zemlje. Otvorilo se sveučilište 1874., pa bi trebalo bilo urediti za sveučilište prirodoslovne kabinete. Već po onom svome načelu: čim više slobodnih radinih sila, borio se za to, da ne budu čuvari muzeja i profesori i čuvari, a muzeju da je zadaća druga. R-i nije pored svega nastojanja uspio. Muzej bude najprije faktično a napokon i zakonom (od 14. rujna 1878.) uveden u savez sa sveučilištem. R-i mogao se napokon sretnim scijeniti, da je taj teški kamen pao s njegove glave.

Rački je od prvoga početka vodio *sve blagajničke i gospodarske* poslove akademije — od početka pa sve do smrti. Nije mu ovo bila predsjednička dužnost. Od same brige, da poslovi akademije prolaze što bolje, da ne strada njezino gospodarstvo, preuzme i ove poslove. Iz početka mogli se ovi poslovi lasno voditi. Akademija dobila bi od svoje glavnice gotov novac, pa se je izdalo na ono, što je akademija odredila. Tečajem godinâ razgranalo se gospodarstvo, umnožile se potrebe akademije. Trebalo pripraviti palaču za galeriju slika. „Naša zgrada veže me na Zagreb jur tri godine“ piše Jagiću (28. juna 1880.). Promislite još da je akademija do smrti njegove izdala za književne svrhe preko tri sto hiljada, koje je on svojom rukom kroz dvadeset i sedam godina izdao. A koliko puta našao se u novčanim neprilikama? Koliko puta

morade od svoga predujmiti? Dobro reče jednom: „Hvalite Bogu, što imate za predsjednika kanonika zagrebačkoga“. Ali prvih deset godina nije bio kanonik, a neprilike su znale biti i takove, da ih se ne bi mogao riješiti niti jedan kanonik zagrebački.

Kud će suza nego na oko, a R-ki kamo nego našemu pokrovitelju, koji nikada svoje prijatelje ne zapusti, nikada akademije ne zaboravlja. Da vidimo! Rački gradi monumentalnu zgradu naše akademije. Biskup je prvi položio za tu gradnju četrdeset hiljada forinti. Pomogla je i zemlja. Napokon dolazi iza tri godine, što je Rački pripet uz gradnju, najveća neprilika. Trebalo bi još dvadeset hiljada forinti. Rački zna, da se je biskup gradnjom svoje stolne crkve već istrošio i mnogo puta na večer sumnja, hoće li sutra moći potrebe za gradnju namiriti. Rački već misli obustaviti gradnju, pa neka ostane palača nedogotovljena. Teško se odvaži zamoliti pomoći u biskupa. Ipak zamoli. Biskup mu u pismu izbroji svu svoju gotovinu, koju je metnuo na stranu za crne dane. Nije veća nego da poživi tek gradjanski čedno, ako sve i biskupiju izgubije. Od te svote stavi mu na raspolaganje dvadeset hiljada forinti. (17. febr. 1880.) Rački mu odgovori (20 febr.): „Pročitavši drugi dio vašega pisma od 17. o. m. zadivio sam se vašoj veledušnosti i od milinja skoro sam proplakao. Bog vam za tolika dobročinstva naplatio, a i hoće, ako ne na ovom to na drugom svietu“. Ljepše njemu biskup odgovara (8. marta): „Za budućnost brigu valja baciti u krilo božje. Na svaki način pako ako Bog da, ter prije smrti u mir podjem, ili u vašoj kući ili u najbližoj blizini vašoj mislim proboraviti posljednje dneve života svoga, da mi vi oči zaklopite. Još jedanput dakle hvala, hvala“. Da vam ovo komentiram, valjalo bi prikazati sadržaj onih hiljadu listova, koje su si njih dvojica izmijenili za trideset godina. Vidili biste, da Rački na primjer ovako kaže: „Dobro bi bilo, da dadete njeku godišnju pripomoć za rječnik“, a biskup evo daje već drugi decenij svake godine po hiljadu forinti. Drugi put opet uzeo

Rački uredjivati Theinerova Monumenta, veli da ne traži za svoj trud ništa, pa dodaje: „Nebi li platio trošak onaj, koji je platio i za prvi svezak“. Na takovu molbu biskup plati veliki trošak. Tko bi sve pobrojio, koliko je puta biskup hiljadama pomogao, da se akademiji pomogne, koliko je siromašnim djacima lasno Rački isprosio, jer mu biskup nikada prošnje odbio nije. Svaka prošnja Račkoga bila je biskupu zahtjev, svaka želja biskupova bila je Račkomu zapovijed. Bili su jedna duša u svim narodnim i političkim pitanjima. Obadvojica vjeruju, da hrvatskomu narodu ne ima budućnosti bez sloge sa našim najbližim suplemenicima. Obadvojica vjeruju, da samo državno samostalna Hrvatska može biti jamac ovoj slogi i ovoj budućnosti. A koliko su razočaranja obadvojica doživili? „Što pišete o sastancih hrvatskih i srbskih družtava — piše biskupu 15. juna 1882. — to je sada nemoguće. Upravo sada toliki je jaz u tako zvanoj inteligenciji hrvatskoj i srbskoj, da se i pokusi o zbliženju odgoditi moraju. Žalibože ja, koji sam bio najveći zagovaratelj sloge došao sam do toga uvjerenja. Nastala je pače njeka hladnoća medju istimi učenimi družtvi. Sam Bog znade: tko će i što donesti tomu lieka“. Bili su obadvojica jedna duša u najidealnijim ciljevima čovječanstva. Rački podupire biskupovu divnu misao o ujedinjenju crkava, ali ipak mora priznati: „da je malena i nemoćna vojska za ovu uzvišenu ideu, za nju da naš narod još nije dorastao“. (U pismu od 14. maja 1882.) Bili su obadvojica jedna duša za slavensku službu božju. Kada je godine 1868. rimska kurija biskupu povjerila, da s učenjacima slavenskim pripravi slavenske crkvene knjige, predade on to Račkomu, a poslije premnogih intriga i diplomacije napokon ugleda svijet novi slavenski misal. Kada si je biskup od rimske kurije mnogogodišnjim trudom isprosio, da predloži reformu našega zavoda svetoga Jerolima u Rimu, da bude zavod na čast i korist narodu hrvatskomu i njegovu napretku u naukama, bio mu je Rački desna ruka. Njihovo je prijateljstvo sjajni spomenik hrvatskomu narodu u našem vijeku. Tko

može to ljepše izreći nego što reče sam slavni biskup i sebi i Račkomu na slavu: „Štogod sam i ja sam za Boga i vjeru, za domovinu i narod svoj pomislio i izveo, i u njegovoj je plemenitoj duši i u njegovom je plemenitom srcu i volji postajalo i bilo izvedeno. Bolja polovica svega toga njegova je misao, njegova zasluga i njegova slava“.[1]

Osim gospodarstva bude Račkomu *glavna briga za napredak književne radnje u akademiji.* Od poroda akademije bila je njegova riječ glavna, kada se je pitalo, tko će biti članom akademije. Zato je vrijedno znati njegovo stanovište. Za domaće književnike postavljao bi načelo: „da se prije nego li im se vrata akademije otvore, na znanstvenom poprištu njezinom svojim radom ogledaju“.[2] Glede stranaca pisa jednom Jagiću:[3] „Vaš predlog ob onom Niemcu rado bih usvojio bio. Mi nezalazimo rado medju Niemce, jer se bojimo, da nam se ne bi nasmjehnuli... Ja držim, da si akademija ima tek steći njeki ugled, a dotle može imenovati samo one, koji interesom prate naša nastojanja“.

Uvijek i kroz sav svoj život od prvoga dana svoga predsjedništva traži on u domaćem i slavenskom svijetu, a i izvan Slavenstva one ljude, koji bi mogli književnom radnjom koristiti akademiji. To nam svjedoče njegove velike pismene sveze. Najprije ćemo ga pratiti medju Hrvatima i Srbima onda med ostalim Slavenima, a napokon u europskom svijetu. Naravno da mi možemo samo onoliko ocijeniti, koliko nam je u pismima ostalo. Na prvo mjesto izmed Hrvata mećemo *profesora Šimu Ljubića,* koji ga je množinom svojih materijala iz mletačkoga arkiva prije osnutka akademije tako opčarao, da se svim svojim uplivom trudi, da ga namjesti ili u arkiv ili u muzej. On ga je i u akademiju uveo, u koju je Ljubić donesao dragocjene svoje spomenike iz mletačkoga arkiva, a i Račkomu je i za zbornik o uroti Zrinsko-Franko-

[1] Biskupova okružnica od 15. februara 1894. „Vienac“ br. 7.
[2] Rad L. 199.
[3] Pismo Jagiću 10. dec. 1876.

panskoj i za „Pokret na slavenskom jugu" i za druge radnje podavao gradiva, koliko je imao.

Doskora iza osnutka akademije ostavi Zagreb *Vatroslav Jagić*. Već spomenusmo, da mu je u pripravi za akademiju bio prvi pouzdanik i desna ruka. Po više puta misli i snuje, kako bi ga dopremio opet u Zagreb. Tek je bio na putu u Rusiju, a već mu piše ovo: „Vi dobro znate, da se moje misli ne kreću samo medju Dravom i Adrijom, jer skoro nebi se bilo vriedno mučiti tek za ovaj pedalj zemlje; ali ova se zemlja može pričuvati Slovinstvu, ako se dobro oboruža proti neprijatelju duševnim orudjem. S te strane i s toga razloga želim vas skoro vidjeti u našoj sredini u položaju primjerenom vašemu znanju" (1871. 13. dec.). Godinu dana iza toga ostavlja Gjuro Daničić tajništvo akademije. U lijepom i nježnom pismu želi uvjeriti Jagića, da bi lijepo bilo, da se vrati u domovinu, pa da bude tajnik akademije a „ako primite, skakat ću od radosti". (1873. 1. febr.) Još iste godine radilo se o tom da se Jagić pozove za slavistiku na sveučilište. Vlada se nedostojno ponesla u tom pitanju. Rački bi rado to popravio, ali se ne da. „Posvema se s vami slažem, da je vlada nepristojno i nespretno postupala. Ali nameće nam se pitanje: jeda li nebi heroički bilo prieći preko vladine pogreške, da se narodnoj prosvjeti žrtva doprinese? Istina je, što veli hrv. nar. poslovica: što je odviše, nije ni s kruhom dobro. Ali mi smo u svakdanjem životu položajem našega naroda odsudjeni, da idemo preko ove poslovice; a toga se držati imamo, dokle god niesmo izgubili nade, da se ovdje na jugu nješto učiniti može". Za njekoliko godina iza smrti Daničićeve opet postavlja sve moguće kombinacije, kako bi se mogao povratiti redakciji rječnika. Dakako da bi ruska vlada imala učiniti ono, što je bila učinila patriotička srpska vlada, kada je poslala Daničića s profesorskom plaćom na dopust u Zagreb, da uredjuje rječnik. To u Petrogradu nije bilo moguće niti zatražiti. Osobitom simpatijom prati rad Jagićev, kadgod ga ljubezno opominje, da ne zaboravi na akademiju. Svaki put se veseli njegovim pri-

nosima u akademijske publikacije i svaki put mu zahvaljuje. Jagića si uzimlje za posrednika u Rusiji i više puta ga prti komisijama u poslovima akademije.

Ostavi domovinu i *dr. Valtazar Bogišić* još prije Jagića, a lijepo je bio započeo svoje radnje u akademiji. Već u osnovi izrečenoj u prvoj besjedi akademijskoj namjenjuje mu Rački znamenito mjesto u obradjivanju običajnoga prava i pisanih spomenika. Rački ga rado podupire pri sastavljanju bibliografije za jugoslavenske pravne spomenike. On na Račkovu prošnju ulazi u državni arkiv pariški, da objelodani pisma Gremonvillova o uroti Zrinskoga. I o njemu radi, da ga vrati u domovinu na sveučilište, ali je Bogišić preuzeo crnogorski zakonik, pa ne može. Ne mojte misliti, da ga Rački nije mnogo puta prijateljski napastovao, da ispuni onu prazninu, koju je iza sebe u akademiji ostavio.

Kada smo već kod Hrvata u inozemstvu, spomenut ćemo i njegove odnošaje sa našom „rimskom kolonijom" kako on nazivlje Hrvate kod svetoga Jerolima u Rimu. Nije s njima posvema zadovoljan. „Premalo imamo ljudi — piše svomu prijatelju kanoniku *Ivanu Crnčiću* — a njeki, koji bi znali, ne rade. Medju ove spada i naša rimska kolonija, što posvjedočuje i time, da se ne može odlučiti, upotrebiti dozvolu pape Lava XIII. glede radnje u vatikanskom arkivu, pak da ondje prepisuje naše spomenike. Još uviek očekuje naša akademija vaš predlog, odnosno osnovu. Ako ne drugo, ono biste mogli učiniti, da tražite spomenike, a nadjene da pod vašim nadzorom prepisuju drugi uz nagradu, na koju bismo bili pripravni, pak da vi prepise prispodobite s maticom". S ovim je u savezu krasna osnova Račkoga i biskupova, da se naš zavod sv. Jerolima preuredi, da bude od njega inštitut za kršćansku arkeologiju i istoriju, kako ga imadu davno Nijemci i Francezi, a u novije doba Austrija i Ugarska. Zavod posjeduje u Rimu sedamnaest kuća, koje odbacuju godišnjih trideset hiljada forinti. Negda dane trebalo je trošiti na hrvatske hodočastnike. A sada? Vidite da krasna osnova biskupova i

R-ga nije san niti kula u zraku. Zavod bi po njihovoj osnovi imao narodnoga pretstavnika jednoga svećenika u višoj časti, zatim dvojicu svećenika jednoga za crkvu, drugoga za gospodarstvo. Uz njih bi bili mladi svećenici, koji bi na tri ili četiri godine ondje učili i radili u arkivima. Dapače i mladi umjetnici hrvatski mogli bi ondje nastavljati svoje više obrazovanje. Za tu krasnu misao bori se mnoge godine. Podje dapače opetovano s biskupom u Rim, da ovaj posao pospješe. Smrt ga obori i nevidje uspjeha svomu dugotrajnomu trudu i nastojanju. *Ivan Crnčić* kroz trideset godina u prijateljskom dopisivanju prima mnoge poruke. Željama Račkoga zadovolji tek *o. Eusebij Fermendžin*, koliko pojedinac samo zadovoljiti može. „Obvezali bi veoma akademiju — piše 1882. Crnčiću — kada biste za „Starine" polagano prepisivali iz propagandina arkiva i rimskih knjižnica, te vatikanskoga arkiva izvještaje o zemljah balkanskoga poluotoka, koje su slali izaslanici svete stolice, biskupi, misionari prošlih stoljeća. To bi vam bila liepa gradja za poznavanje balkanskoga poluotoka tečajem 16., 17. i 18. stoljeća". Ovo poduzme časni i krasni radnik o. Fermendžin. Tako postadoše njegova *„Acta Bulgariae ecclesiastica"* (g. 1887.) i *„Acta Bosnae"* (g. 1892.), dva prekrasna djela. Puno se još od njega smijemo nadati, kako nam kazuju mnoga njegova pisma. Lijepe pobude primi mladi *dr. Luka Jelić,* dok započme radnju u regestama vatikanskim za naš „Cod. diplomaticus". Još veće brige ima R-ki, da razbija neprilike glede misala hrvatskoga, koji je radio poznati kanonik *Josip Parčić*. Ob ovom poslu ne možemo za sada pripovijedati. Samo to možemo reći, da su nastojanja Račkoga i njegova pisma sa biskupom Štrosmajerom i Posilovićem, nadbiskupom Milinovićem, Parčićem i drugima u Rimu znamenita za hrvatski narod i za cijelo Slavenstvo. Što su jošte za Račkoga po mnogo puta uradili glasoviti bakrorezac *Petar Mančun,* kanonici *Nikola Voršak, Stjepan Mlinarić, Andrija Friš i o. Theiner* sve to pokazuje se u mnogogodišnjim i mnogobrojnim korespondencijama, da je on živo

nastojao o tom, da dragocjeno blago spomenika iz rimskih arkiva i biblioteka što više osvoji za publikacije naše akademije.

Na samom našem domaćem zemljištu pretražuje Rački svuda, samo da nadje radnike. On diže mlade ljude, od kojih se nadao, da će biti dobri radnici u nauci. Tako je digao *Armina Pavića* „jer se puno uzda u njegovu radinost". A što je sve uradio za *dra. Izidora Kršnjavoga,* da ga podigne na sveučilišnu profesuru. Nadao se dobru radniku u povjesti umjetnosti. *Ivana Kostrenčića* tadanjega činovnika kod dvorske biblioteke u Beču osvoji, da mu bude glavni pomoćnik u biblioteci dvorskoj i tajnom arkivu. A kad doznade, da je mladi profesor *Ivan Milčetić* dospio na Rieku za profesora, nagovara ga, da izučava čakavštinu i obradjuje glagolicu, s *Milom Magdićem* stupi u dopisivanje radi senjskoga, a s *Julijem Jankovićem* radi varaždinskoga arkiva itd.

Mnogo je radio, da nadje radnika u *Dalmaciji,* osobito u *Dubrovniku.* Odanle imala bi naša akademija iznesti veliko blago za političnu i kulturnu, a napose za povijest literature. Nije zanemarivao niti neznatnije ljude, samo neka koriste nauci narodnoj, koliko mogu. U Dubrovniku mu je bio prvi plemeniti pjesnik i književnik *grof Medo Pucić.* Ali on manje boravi kod kuće, pa svaljuje posao na druge. Sada redom obilazi svojim pismima po Dubrovniku. Najviše se naslanja na *prof. Luku Zoru,* koga kroz dvadeset godina u prijateljskim pismima sad u arkive sad u biblioteke šalje, a on mu prijateljski odvraća. Onda redom dolaze *Petar Budmani, I. A. Kaznačić, Josip Jelčić, Antun Vučetić* dapače i *dr. Konstantin Jireček,* da se napokon uzmognu pokrenuti „Monumenta Ragusina", za koja je uvijek scijenio, da će donesti najviše svjetla istoriji balkanskoga poluotoka. A koliko je tek trebalo upita slati i koliko ih slao za „Stare pisce hrvatske"?

Čim se u Kotoru krene na rad *Srećko Vulović,* da kao marljiv mravac pobira rukopise i starine, već ga eto kroz mnogo godina u doticaju s Račkim. Sa marljivim *o. Franjom*

Zlatovićem kroz više godina ugovara o raznim prepisima i upućuje ga, kako bi mogao iz zadarskoga i šibeniškoga arkiva iznesti na vidik spomenike. Mladi učitelji *Radić Franjo* i *Vid Vuletić Vukasović* dobivaju svoje zadatke za Korčulu. Poznati pisac *pop Ivan Danilo* više godina dopisuje o prepisima kronikâ i o raznim literarnim prilikama. Kroz trideset godina Rački opći pismeno s *Mijom Pavlinovićem* i *Mijom Klaićem*. Pomno prati svaki korak u arkeologijskim istraživanjima Dalmacije. Kada je g. 1882. profesor *Franjo Bulić* izdao na njemačkom jeziku svoju raspravu o sv. Donatu zadarskom, prikori ga Rački: zašto ide u šumu drva nositi. Bulić mu se ispričava: „Pravedni i umjestni vaš ukor glede monografije sv. Donata pisane na njemačkom jeziku nadam se, da ću oprati pišući u napredak samo u našem jeziku". Poslije toga osobito iza odkrića spomenika kninskih polaže puno nade u Bulića i vodi veliku brigu za „kninske spomenike" i za nastavak njihov u publikacijama akademije. Svaki korak radnje *o. Luja Maruna* u Kninu prati pomno. Najljepše mu je nade probudjivao mladi *dr. Luka Jelić* zato ga i u Rimu i u Spljetu, a napokon u Zadru rado tražio sa svojim pismima i radi prepisa arkivalija i radi arkeologije. Račkoga novo svjetlo za našu najstariju povijest iz arkeologičkih spomenika toliko ogrijalo, da je stao snovati o novoj seriji publikacija u našoj akademiji.

Pravom dušovoljom prelazimo na odnošaje Račkoga *prema Srbima*. Na kojem je stanovištu stajao u našim hrvatsko-srpskim prilikama, to već razjasnismo. Nije mala zasluga biskupova i Račkoga za cijeli naš narod, što sve učiniše, da bude prvi tajnik jugoslavenske akademije već proslavljeni Srbin *Gjuro Daničić*. Strogi i čisti smjer ozbiljne nauke donese on u svojim djelima, a uzornim značajem svijetlio je i u Srba i u Hrvata. Čista ljubav za pravi napredak naroda i njegove nauke promicala sve biće njegovo. Samo on smatrao se tada vrijedan, da pripravi, a poslije i započme veliki akademijski rječnik. Pripravljajući ovo veliko djelo morade proći književnost prošlih vjekova, iz koje se uvjerio, da su Hrvati i Srbi jedan narod sa dva imena, pa je za tu ideju do smrti vojevao. Rački ga je štovao iznad svih svojih drugova u akademiji. Kada se je o tom radilo, da ostavi Zagreb i podje za kanonika u Djakovo, pisa mu Daničić: „neka ponese sa sobom i akademiju u Djakovo". Rački je opet mislio pomoći time akademiji, što će nagovoriti Daničića, da bude predsjednik.[1] Iza same smrti ove sjajne pojave kao da će se roditi novi plod iz djela njegovih. Rački piše biskupu: „Akademija je priredila liep sprovod, ali taj je bio preko očekivanja veličanstven. Bilo je slavje izkazano znanosti. Bila je ujedno demonštracija za slogu medju Hrvati i Srbi. Izaslanici srbski bijahu iznenadjeni. Ovaj dobar utisak upotrebit ćemo. Snujemo sastanak književnika slavenskoga juga, o kojem drugom prilikom obširnije". Daničić postade živa veza izmed akademije i najumnijih Srba, medju kojima su najznatniji njegovi bivši učenici.

Prvo mjesto ide *Stojana Novakovića*. On kroz dvadeset godina stoji s Račkim u neprekidnoj svezi, a više je svojih književnih prinosa podao u „Starine" nego li svi drugi njegovi drugovi zajedno. Novaković bio je više puta ministar. Dok je ministar obično u literaturi ne radi. Svaki put iza otstupa prvi se on javlja Račkomu i to obično ovakovim riječima: „Ele sad ćemo moći misliti i dopisivati o naučnim i književnim poslovima". U njihovim pismima ima mnogo osnova. Vrijedno njeke spomenuti. „Akademija a i slavenski sviet — piše R-i 1875. 4. XI. — bit će vam zahvalan, ako *srbske ljetopise* priredite za štampu". A za godinu dana kada je izašla Jagićeva rasprava o ljetopisima, opet ga bodri: „Ništa zato, što vas je Jagić pretekao, može se popuniti njegova rasprava. A glede pripreme ljetopisa za naša „Monumenta" tuj po gotovo imate sasvim slobodne ruke". (1876. 14. XII.) Što se vija po mnogim pismima, to se nalazi napokon sve u jednom, kada

[1] Pismo biskupu 11. novembra 1876. „U ostalom dobro će doći Daničić, ja ću ga nagovoriti, pa i nastojati, da on bude predsjednik".

ga Novaković sam upita o radnoj osnovi. „Uz vašu prijateljsku dozvolu — piše R-i 1883. 13. X. — ja bih vam predložio više radnja, na koje bi mogli pomišljati, a za koje ste znanstveno spremni: a) Za akademička „Mon. hist. juridica“ novo izdanje Dušanova zakona, koje bi se razlikovalo od vašega, što bi se držalo reda u rukopisih, te bi imalo biti providjeno naučnim aparatom, kano varijanti itd. Akademija je zaključila izdati u jednom tomu sve zakone pisane našim jezikom. U taj tom došao bi i Dušanov zakon. Vi bi taj posao lahko obavili. Jeste li spremni preuzeti ga? b) Za akad. monumenta „Scriptores“ prirediti srbske ljetopise, o čem smo već govorili. c) Valjalo bi pomišljati, da se sastavi i zbornik „Žitia“. d) Trebalo bi izdati i druge pravoslovne izvore: kano što: krmčije itd. e) Imalo bi se misliti na Codex diplomaticus Serbiae etc.“ A kada mu je Novaković predložio osnovu o zborniku starih srpskih zakona, odgovori mu ovako: „Posvema se slažem sa sastavom, koji predlažete glede izdanja starih srbskih zakona. Mislim, da mu niti sa znanstvenoga niti sa praktičnoga gledišta ne ima prigovora. Uz Dušanov zakon neka se navedu svi zakoni, za koje se može dokazati, da su u srbskoj državi srednjega vieka u krieposti bili. Tako bi taj „Corpus legum serbicarum“ u jednoj knjizi obuhvatio cielo zakonarstvo srbsko. Jedna knjiga u zbirci „Mon. hist. jur.“ stoji vama na dispoziciju. Ako li biste s tekstom gotovi bili do konca tekuće godine, mogla bi se na godinu štampati. Samo se sobom kaže, da bi se izvodi iz spomenika imali vrstati po skupinah, tako: crkveni, trgovinski itd. Što mislite o nomokanonu? Je li u srbskoj redakciji bio sastavni dio srbskih zakona one dobe? Što o bizantinskih zakonicih i zbornicih u srbskom prevodu kano: syntagma Vlastarov? Može li se o njih dokazati, da su u Srbiji imali kriepost obćega zakona? kano što je na pr. kod nas imao Corpus juris canonici. Ako bi to bilo tako, onda bi i oni spadali u zbornik srbskih zakona srednjega vieka“. (P. 1885. 13. juna.) Oko ovih osnova i drugih radnja kreću se sva pisma. Rački se mnogo puta divi

neumornoj radinosti svoga prijatelja. Mnogo puta želio bi vijesti iz Srbije, kojoj želi sreću, da makne napred istočno pitanje. Njemu prvomu izrazi želju „da se hrvatski i srbski književnici periodično sastaju. Jednom na pr. ovdje, drugi put u Biogradu itd. Sastajati bi se imali samo ozbiljni ljudi; a inicijativu poprimila bi sporazumno naša dva družtva t. j. akademija i srbsko učeno družtvo. Mislite o tom i porazgovorite se s vašimi prijatelji. Ako su kod drugih naroda takovi sastanci bili veoma koristni za nauku i jedinstvo njihovo, imali bi koristni biti i našemu. Samo se pita, jesmo li pripravni i zreli“. (1877. 17. III.)

Upravo ova misao dovodi ga za godinu dana u srdačne i prijateljske odnošaje s arhimandritom *Nićeforom Dučićem* pretsjednikom učenoga družtva. Rački je, kako rekosmo, iza smrti Daničićeve spremao kongres jugoslavenskih književnika u Zagrebu. Akademija pozvala i učeno družtvo. Dugo ne ima odgovora, to ga već stalo smućivati. Za to se obrati na Dučića. „Ako mislimo — piše on 1883. 3. sept. — da je nuždno, da se na slavenskom jugu inteligencija upozna i sbliži, pak da se utre put zajedinstvu na polju prosvjetnom, pak ako se znade, da su kongresi književnika kod drugih takodjer naroda imenito kod Talijana i Niemaca vodili toj cieli, onda bi upravo nepojmljivo bilo, kako da mi sami toga ne uvidjamo. Razmirice, koje su u novije doba nastale medju Hrvati i Srbi, a koje su po mojem mišljenju samo prolazne, ne samo ne smiju nas odvratiti od takova sastanka, nego naprotiv imadu nas nanj nukati, jer je sastanak i dogovor cvieta hrvatske i srbske inteligencije jedan od puteva, da se te razmirice uklone“. Kada su u Zagrebu taj sastanak vladajući krugovi spriječili, bori se Rački godine i godine, da oni u Biogradu takov kongres saberu, ali da osim Hrvata pozovu Bugare i Slovence. Mnogo puta opominje, mnogo se puta žali, da nismo za ništa, da nas preveć prevladjuje troma slavenska narav. Kad su Hrvati imali slaviti pedeset-godišnjicu svoga preporoda, evo kako opet pisa Dučiću (1885. 15. marta): „Liepo bi bilo, da

tom prigodom dodju i zastupnici srbskoga učenoga družtva, a i drugi inteligentniji Srbi. Ne bismo smjeli nijedne prilike propustiti zbliženju. Samo onda, ako se inteligencija hrvatska i srbska sporazumiju, može nješto od nas biti. Inače ostat ćemo čorbine čorbe čorba". Dučić takodjer doprinosi zanimive prinose za „Starine", što je R-ga veoma veselilo. Ne raspravlja s njime naučna pitanja, ali tim više razgovaraju o narodnim prilikama. Dučićevi izvještaji o Srbiji pisani su nježno i obzirno, a svi su prodahnuti i lijepim prijateljstvom.

Mijatović Čedomil ponukan i zaprošen od Račkoga za njeke radnje javlja se nješto i radnjom i korespondencijom. *Kovačević Ljuboslav* i *Stojanović Ljubomir* javljaju se s radnjama za „Starine" i korespondencijom. Veće sveze nalazimo s *Ilarionom Ruvarcem*, komu već u prvom pismu (1875.) namjenjuje redakciju srpskih ljetopisa, jer ga je uvjeravao Stojan Novaković, da je on za taj posao najspremniji. Mnogo toga da i na pamet znade. „Akademija misli — piše mu R-i 1875. 24. maja — kada njeke druge poslove odbavi, izdavati „Scriptores" za jugoslavensku poviest. U taj zbornik spadali bi i srbski ljetopisi i žitija. Ali po mojem mnijenju imali bi se ljetopisi izdati onako, kako je manje ljetopise austrijske Wattenbach priredio u Pertzovih Mon. Germaniae, kako je već Šafařik sa srbskimi pokušao. Svi naime ljetopisi izdani i neizdani imali bi se po kronologiji poredati, te jim samo pribilježiti izvor. S toga valjalo bi ih poredati po redu srbskih vladaoca, te na pr. sve što se piše o dobi pred Stjepanom Nemanjom smjestiti u jednu glavu, isto tako što pišu o Stjepanu prvovjenčanom itd. Ja bih pače onamo uvrstio i izvode iz žitija, koji bi se ograničiti imali jedino na historijske dogodjaje izpustivši sve ascetičke refleksije, u koliko ne razjašnjuju one dogodjaje. Možebit bi se moglo poći i za korak dalje, naime popuniti srbske ljetopise s izvodi iz inih izvora poimence iz Bizantinaca. Tako bismo imali na okupu srbske historijske spomenike. A to bi za nauku bilo od velike koristi. Ja, Novaković i Daničić slažemo se u tom, da biste vi

prečastni gospodine bili za taj mučni posao najprikladniji, jer se ovakovimi spomenici bavite". Naravno je, da su manji ali oštroumni radovi Ruvarčevi navodili Račkoga i na dalnju i srdačnu korespondenciju. Ne slažu se u koječem, ali se medjusobno poštuju. Najljepše ćemo svršiti jednim lijepim srdačnim prijateljskim prikorom: „Ne budite pesimista — odgovara Ruvarcu 1889. 20. XII. — što je bolest našega vremena. Ima se dosta razloga takovim biti. Ali svi vjerujemo u providnost božju i u pobjedu svete naše stvari. Najviše nas ipak tare bezznačajnost, a ova mnogo iztiče iz bezvjerja, komu su dosta krivi organi crkve jedne i druge. U kršćanskom duhu imali bi tražiti preporod osobito pokvarene inteligencije".

Evo koliko je radnika srpskih i kako bratski uvodio Fr. Rački u jedno radino kolo s Hrvatima. Toliko nitko nije privrijedio zajedničkom radu na korist Hrvata i Srba. Ako još uzmemo mnogogodišnje dopisivanje *s drom. Mišom Politom* u kojima ima mnogo krasnih misli o političkom životu s ove strane Save i s *Jovanom Sundečićem,* gdje se bratimski raspravljaju i književni poslovi i narodni slobodne Crnegore, onda ćemo razumjeti, da je on ipak uspio osvojiti najbolje ljude. Lijepo to izreče u jednu riječ znameniti srpski državnik u privatnom razgovoru: „Meni je svaka riječ Račkoga bila sveta". Srbi ga cijeniše i učiniše najprije članom učenoga društva, a poslje akademije.

Manje od Srba sudjelovahu i *Slovenci* i *Bugari* u našoj akademiji. I Rački je s njima manje u savezu. Ono malo tek pokazuje njegovu plemensku srdačnost. Matica slovenska imenova ga svojim počasnim članom. Medju Slovencima još je najviše općio sa *Janezom Bleiweissom* i s *A. Hribarom*, ali sve u narodnim poslovima. Sa *Šumiem Franjom* izdavačem diplomatara općio je radi arhivalija, *Dav. Trstenjak* zabavlja ga svojim arkeologijskim pitanjima, a sa jedinim drom. *Matijom Murkom* dopisuje o znanstvenim radnjama akademije. Ako ovamo dodamo i samoga *Franju Miklošića*, koji rado

sudjeluje u akademiji i s velikom pohvalom govori o radu njezinu, onda možemo reći, da je opravdana bila žaoba Račkoga, što se Slovenci toliko tudje od akademije i tako slabo sudjeluju. Nije ga toliko bolilo, što se je manje radnika javljalo izmed *Bugara*. Ta narod se je taj tek počeo stvarati. Rački je dobro bio poznat mnogim Bugarima kao njihov osobiti patron u Zagrebu, gdje jih je sa svojim prijateljima njekoliko odškolovao. Bugarsko književno društvo imenova ga svojim počasnim članom.

Od sjevernih Slavena najviše se *Rusi* zanimahu za našu akademiju i njezin napredak. Nije prošla ni jedna godina od postanka njezina, da nas ne bi ne jedan nego više njih svake godine obašli. Svakoga je Rački primao u svojoj kući kao dobro došla gosta. Mnogi su pohvalno pisali o radnjama akademije, svakako više nego li druga naša sjeverna slavenska braća. Mnogi su i svojim radnjama pomagali. Svi su poštivali Račkoga kao čovjeka znamenita, a svi s pohvalom govore o našoj akademiji. „Gledajte, da nas Rusi barem toliko poznadu, koliko Srbe i Bugare“ piše jednom Jagiću u Petrograd. Jest istina. Rusi znadu žalibože za Hrvate toliko, koliko znadu za našu akademiju. Po štovanju R-a ide prvo mjesto izmed svih Rusa *Izmaila Sreznjevskoga,* od koga ne ima mnogo pisama, ali je svakom prilikom isticao rad naše akademije. R-mu najsimpatičniji Rus bio je *Vladimir Solovjev,* koji mu je poslije smrti posvetio lijepih riječi karakterišućih R-a. Solovjevljevo sveto uvjerenje, da će se za decenija Rusija sjediniti sa zapadnom crkvom, nije Račkoga uvjeravalo. Visoko je cijenio ipak njegovo čisto uvjerenje, da sjedinjenje Slavenstva u jednu crkvu, ima da bude jedan od najznamenitijih momenata za cijelo čovječanstvo. Cijenio je Solovjevjev krasni značaj i bio mu najbolji osobni prijatelj, kako svjedoče mnoga pisma. Sveze s drugima svima jesu čisto književne, traže i daju književne obavjesti. Sva su pisma puna medjusobnoga štovanja. *Budanov, Budilović, Blagotvoritelni komitet petrogradski, Florinski, Golovachi, Golubinski Grot Konst., Heesen, Kačanovski, Kočubinski, Kulakovski, Lamanjski, Pervolf, Nil Popov, Potebnja, Stasov, Uspenski* njeki od njih i kroz više godina dopisuju i prateći napredak nauke u nas traže ubavjesti od Račkoga. Račkomu je bilo i do književskih sveza, zato je svim uplivom svojim podupirao Hrvata *Heruca Krunoslava,* da se uzmogne na korist naše knjige namjestiti u Petrogradu. Rusi odlikovaše R-ga, gdje samo mogoše. Univerziteti u Odesi, Moskvi, Kijevu i Petrogradu imenovaše ga svojim počasnim članom. Petrogradska akademija i arheologijsko društvo u Moskvi učiniše ga svojim članom dopisnikom.

Manje sveza imao je s *Poljacima.* Ipak ga vidimo u svezi sa *Hubeom, Chodzkom, Pavinskim, Krukovskim* i *Grabovskim.* Medju *Česima* imao je osobne prijatelje *Riegera, Tomka, Hatalu, grofa Harracha, Josipa, Hermenegilda* i *Konstantina Jirečka, Brandla, Sasinka* s kojima je svima u svezi kroz više godina. A samo u akademijskim poslovima dopisuje s *Geitlerom, Hanelom* i *Polivkom,* koliko su nam dopisivanja sačuvana. Česka akademija imenova ga odmah pri osnutku za svoga člana.

Izvan slavenskoga svijeta barem po sačuvanoj korespondenciji ide prvo mjesto *Pariz* i Franceze. Od postanka akademije *Louis Leger* preuzimlje na sebe, da pred franceski učeni svijet iznese svaki napredak naše akademije. Račkove radnje o bogomilima prevodi u „Revue des questions historiques“. Srdačni prijateljski ton u pismima kroz četvrt stoljeća pokazuje nam, da Leger simpatijom prati cijeli napredak hrvatskoga naroda. Rački mu u prijateljstvu kazuje i ob onim svojim radnjama, koje je snovao, ali kako znamo nije dovršio. Tako mu pisa već 19. januara 1868.: „Ja pišem historiju, ali posao ide polagano, prvo radi potežkoće same stvari — a drugo, što imam sad ovo sad ono pri ruci“. Drugi osobni prijatelj R-ga jest *o. Pierling,* koji se opetovano oglasuje svojim publikacijama u našim „Starinama“, a prijatelju se svom oglasuje na mnoge upite. Tako i *o. Martinov* kojega se korespondencija vije kroz dvadeset godina — iz Pariza i

Rima. Vrijedno je spomenuti i njeke političke ljude kanoti: *Moranges, Melon, Le Faivre, Hovelaque* itd., koji se interesiraju za prilike u južnoslavenskim zemljama.

Rački stajao je u svezi sa *Gubernatisom* i njegovim žurnalom „Revue internationale", koji mu nudja, da njegov revue bude internacionalni organ za jugoslavensku akademiju. Ovo je dalo povoda većoj korespondenciji i ozbiljnoj osnovi, da naša akademija rezultate naučne svoga rada na franceskom jeziku priopćuje. Rački je skrbio, da Gubernatis barem dobije izvještaje, kada sam nije dospio da piše. Stajao u savezu „Mittheilungen des Instituts für die Geschtf." Imao je da radi i za Jastrow: „Jahresberichte", ali to nije dospio, premda je već bilo oglašeno, da će taj izvještaj njegov do godine izaći. Mnogo puta žalio se Rački na mlade ljude, što se nitko nenalazi, da izvješćuje redovito u slavenskom i stranom svijetu, što u nas biva. Ne treba niti napose spominjati, da je stajao u svezi sa njekoliko Niemaca kano ti: Sickelom, Biedermanom, Zahnom, Leskienom i t. d. a i s njekoliko Magjara kano ti: s Paulerom, Fraknoiem i t. d., ako su se za naše stvari zanimali.

Tako učinismo obzor po svijetu, do kuda su dosizale sveze prvoga prefsjednika jugoslavenske akademije u interesu nauke i napretka ovoga časnoga zavoda. Koliko se trudio, da bude ovo prava jugoslavenska akademija, središte naučno za sve Jugoslavene? Koliko je radnika privrijedio i interesa probudio u drugom slavenskom svijetu? Koliko se trudio, da se „ne zatvorimo sami u svoju domaću ljušturu?" — kako se je znao izrazivati. A koliku je odgovornost ostavio onima, koji ga imadu na ovom mjestu naslijediti? Sve je to vrijedno, da promišljamo.

3. Književna radnja u akademiji.

Organizator akademije odlikovao se medju svojim drugovima i znamenitim *znanstvenim radom*. Prvo mu veće djelo

jest: „*Pokret na slavenskom jugu*".[1] Nama je poznat porod ovoga djela. Boraveći u Rimu pripravio se na ovu radnju. Najprije znamo, da je spremao „Regesta" od kojih su ostanci sačuvani. Nisu praktično za porabu uredjena, ali su veoma opširna, gotovo kao cijele listine. A znade se, da su povelje kraljeva ugarskih i hrvatskih obilnije sadržajem, nego li je bio običaj u kancelarijama kraljeva zapadne Europe. Osobito su u tom pogledu karakteristične povelje dobe Sigmundove. Račkomu se od sebe nadavala misao, da ovu obilnu gradju u istorijskom djelu obradi. Sam spominje već u pismu iz Rima, da je počeo ondje monografiju o Hrvoju. Spominjasmo i to, da je s ocem Theinerom odlazio u Napulj, da u ondašnjim arkivima kupi gradju za dobu anžuvinskoga vladanja u nas, što je poslije objelodanio u Kukuljevićevu arkivu. „Dva su me razloga vodila — veli opet u uvodu[2] — kada si za ovu akademičku razpravu izabrah upravo taj predmet. Ovaj politički pokret spada medju riedke pojave u našoj povjesti, iz kojih proviruje državna samosviest naših otaca i težnja naše domovine za očitovanjem svoje podpune državne samostalnosti. On nam nadalje pokazuje, kako je ona samosviest i ova težnja tražila nove forme i nove kombinacije; kako je bilo na slavenskom jugu vladaoca, državnika i muževa, koji su se bili odlučili okaniti se politike prošlosti i udariti novim pravcem. Borba, koja se tiem zametnula u našoj domovini, bijaše do duše pretežnije naravi dinastijske, ali je ona u svojem tečaju prekoračila ovu granicu, kao što nam već to dokazuje, što su kolovodje njezini povukli u nju susjednu posestrimu Bosnu".

Račkoga nije zanosila u ovu radnju samo ona misao, koju je on vidjao u prevratu ili kako on kaže „pokretu" koncem četrnajstoga vijeka. Njega je veselilo, što u toj dobi može slikati razvitak dogodjaja na obalama jadranskoga mora pa

[1] Pokret na slavenskom jugu Rad II. 68—160. III. 65—156. IV. 1—103.

[2] Rad II. 68.

daleko u nutrinju balkanskoga poluotoka. Njega veseli, što se hrvatski velikaši, kralj Tvrtko i knez Lazar nalaze jednom u slozi. To je doduše samo kratko vrijeme. U to doba bilo i slavnih djela. I to se brzo prelomi. U ovo doba pada Kosovo, poslije toga za dva decenija bude od Ugarske poražena Bosna, a u isto doba Hrvatska izgubi svoje pomorske gradove ili Dalmaciju. Ovo sve Rački pomno prati. Ne mislite, da opet tendencijozno tumači izvore i pretstavlja razvitak dogodjaja. Dapače skrupulozno vjerno radi. Rački je živo vjerovao, da se može istorija južno slavenskih plemena do petnajstoga vijeka paralelno i u dodirnim točkama pisati. Nadao se da će ako bog da to i izvesti. Scijenio je, da je to ovom raspravom dokazao.

Rački je dobro osjećao, da je u ovoj raspravi i toliko sitnih vijesti unesao medju velike dogodjaje, da će to smetati čitatelja vikla na jedinstvenu i umjetnu cjelinu sličnih rasprava. Zato se na koncu opravdava, da je naša historiografija još tako u početku, pak „za sada dužna sakupljati malu i veliku gradju za buduće uzvišenije tvorbe". On doživi s ovim djelom dosta radosti. Historici mu uvažuju i primaju rezultate, što bi bilo dosta. Ali ovo djelo bilo je plodno i za našu lijepu knjigu. Dra. Markovića „Karlo Drački" i Šenoina „Kletva" rodiše se iz ovoga djela Račkoga. To je njega osobito veselilo. Mnogo puta u svojim svečanim govorima naročito preporuča, da mladji ljudi prerade rezultate akademijskih iztraživanja za popularnu i lijepu knjigu.

Drugo je djelo: „*Bogomili i Patareni*".[1] Za koji mjesec iza „Pokreta" ide evo i veće djelo u štampu. Prije petnaest godina ovu radnju bio zamislio. Mogao je i sam na tu misao doći učeći crkvenu povijest. Mogao je ipak primiti pobudu i od Šafařika velikoga svoga učitelja. Mi naime znamo, da je Šafařik ovo pitanje mladim Hrvatima osobito preporučivao. Ele bilo ovako ili onako, glavno je, da je ovo djelo dozrijevalo punih petnaest godina. Bogomili i Patareni zreli izadjoše na svijet. Cijelo djelo dijeli u dva dijela. U prvom je dijelu vanjska povijest njihova, a u drugom unutarnje ustrojstvo i vjera njihova. Upotrebio je do sada nepoznate strane izvore iz Rima, Beča, Venecije, Bolonje, a domaće iz Zagreba i Biograda u tolikom broju, koliko nitko prije njega. Što je u velikom svijetu glasnika o Bogomilima, sve su nam njihovi protivnici ostavili. R-i se trudi, da od njih samih čuje njihovo vjerovanje i njihov život.

[1] Rad VII. 84—179.; VIII. 121—187.; X. 160—263.

Javni život Bogomila pronicao je najprije povijest bugarsku, poslije još više državni život u Bosni sve do propasti kraljevstva. Zato on korak po korak prati, kako bogomilstvo i progon ove vjere sapinju i mnogo puta razapinju kraljevstvo bosansko. Bogomilstvo je glavni elemenat, koji napunja javne isprave papa i kraljeva, koliko se dotiču Bosne. R-i si ne postavlja nikakve teze: da li je kako i koliko bogomilska vjera pomogla razvaliti kraljevstvo bosansko. On kao pravi historik bez pretsude ide da prati dogodjaje. Ne slika i ne konstruira sukobe vladara bosanskih radi bogomilske vjere. Istina na koncu prvoga dijela bolno kaže: „Bosna dakle ne može u ovoj proti Turstvu borbi pokazati niti na Kosovo kano Srbija, niti na Carigrad kano Grčka, niti na Kroju kano Arbanaska. Ona se ne može ponositi niti Lazarom i Milošem, niti Gjurom Kastriotom, pače ni Konstantinom i Teofilom Paleologom". Ali to je samo konstatovanje fakata. Oprezan je ipak, da preveć ne sudi, kada je znao, da su već prije pada Bosne sve druge države na balkanskom poluotoku popadale pred strašnom fizičkom silom turskom. Možemo još reći, da je u ovom prvom dijelu i u R-vom „Pokretu" prvi put obradjena cijela povijest bosanska po domaćim i stranim izvorima. I ovdje je radio po onom svojem načelu, da se sada „u početku naše domaće historijografije više stvari obradi, pa da bude na korist budućim radnikom".

Učeni europski svijet još je više zanimao drugi dio ove rasprave, gdje se na osnovu novih izvora R-i trudi provaliti

u bogomilske tajne Spomenusmo, da je ovo djelo prevodio na franceski Louis Leger. Medju pismima nalazimo i jedno od profesora Konstantina Höflera iz Praga, neka bi dozvolio, da se prevede u korist nauke na njemački jezik. Što je R-i odgovorio, toga ne znamo. Slaviste svi a osobito oni, koji ispituju tako zvane apokrifne knjige rado upotrebljuju ovo djelo Račkoga. Naravno da je za ovu radnju veoma zgodno, što ju je izveo učen katolički teolog. Mislim opet, da za nijednoga čitaoca ove biografije ne treba dokazivati, da je cijela nauka i život i rad bogomila tako čisto istorijski predočen, da opet nitko ne će opaziti, da je ovo pisao katolički svećenik.

Rekosmo da je ova dva djela u osnovi gotova donio iz Rima. Odanle donese i svoje dragocjene: „*Priloge za zbirku srbskih i bosanskih listina*“[1] dopunivši ih ipak znatno u Zagrebu dobrotom Kukuljevića i Ljubića. Donese i „*Popise rukopisa po rimskim knjižnicama*“,[2] koji mogu lijepo poslužiti svakomu Hrvatu i Slavenu, ako mu dodje prilika, da u Rimu imade raditi. Kamo sreće, da ovaj rad nastave naši dobri prijatelji u Rimu, kojima je bog i sreća dala, da kroz decenija u Rimu borave. Nama se upravo duša razgaljuje, kada se sada još jednom ogledamo na njegov neumorni rad kroz tri godine u vječnom gradu, odakle je svomu narodu tolike lijepe utjehe donesao.

Čim je dovršio svoje Bogomile, stane raditi o njekim pitanjima, koja su u ono doba osobito zanimala narodno osjećanje. Približavala se godina 1871., kojom se navršilo dvije stotine godina od tužne smrti na stratištu u Novom Mjestu bana hrvatskoga Petra Zrinskoga i njegova šurjaka Franje Krsta Frankopana. Biskup poželi, da Rački spomenike sabere i predmet obradi, a on će nositi sve troškove. Rački ode u Beč, da u tamošnjim arkivima sabere gradivo, a Šime Ljubić o trošku biskupovu u Veneciju. Tako postade onaj ogromni

[1] Rad knjiga I. 124—164.

[2] Rad XVIII. 239—258.

svezak: *Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana.*[1] Osim Ljubića za mletačke izvještaje pomagao ga je puno Ivan Kostrenčić svojim radom u tajnom arkivu. Vatikanske spomenike prinese mu prijatelj o. A. Theiner. Biskupu se zahvaljuje napokon ne samo za trošak, već i zato, što ga „pomagao u sabiranju tih spomenika“. Sretan je bio R-ki što je u brzo mogao sabrati toliko obilje spomenika za one tri tužne godine 1669—1671., koliko ih više puta jedva za decenija imademo. Rački je poslije ponukao prijatelja dra. Bogišića, da ovaj zbornik popuni prepisima iz pariškoga državnoga arkiva. Znajući rad R-ga upravo se čudimo, što nije podao ovomu voluminoznomu djelu nikakva indexa. Manje se čudimo opet, što nije ovu periodu na osnovu ovolika gradiva pokušao razjasniti. Mi znamo, da Rački novije doba naše povijesti nije niti kanio obradjivati.

Kada to znamo, onda će biti svakomu jasno, da je samo za potrebu naše domaće istorije priredio za štampu: *Theiner*: „*Monumenta Slavorum Meridionalium*“[2] svezak II. Biskup Štrosmajer bio dao trošak za I. svezak u Rimu (1863.), koji je dosizao do god. 1526. Prvomu svesku prigovarali su, da ima previše neznatnih stvari. Rački se je trudio, da izbaci sve manje vrijedne stvari, neka bude zbornik spomenika vatikanskih ako i nješto manji, ali svakako što zanimiviji za istoriju Hrvatske, koja je od 1526. do konca 18. vijeka od jugoslavenskih država još jedina živila i borila se za kršćanstvo i za svoj spas. Drugi je svezak zbilja jezgrovitiji i znamenitiji. Biskup dade trošak, R-i svoj trud bez nagrade, a akademija i narod dobiše lijepo djelo.

Akademija prihvatila običaje drugih svojih družica da se čini spomen pokojnim drugovima. R-i je i u tom pogledu uzoran. Za ovo njekoliko godina napisa biografije *Karla Ja-*

[1] Acta conjurationem Bani P. a Zrinio et Com. Fr. Frangepani illustrantia. U Zagrebu 1873. X. 595.

[2] Theiner Monumenta Slav. Merid. Tom. II. Zagrabia 1875.

romira Erbena,[1] *Jana Erazma Vocela,*[2] *dra. Božidara Petranovića*[3] i *Mihajla Petrovića Pogodina.*[4] Sve su pisane pomno, nepristrano i oprezno. Tako se je vladao i u svojim kritikama u „Radu", gdje ocjenjuje djela *Božidara Petranovića* Bogomile,[5] *Ivana Kukuljevića,*[6] *Legerova* Cirila i Metoda,[7] *Ljubićeve* Spomenike Stjepana maloga.[8]

Akademija uzela izdavati „*Stare pisce hrvatske*". Od prvoga početka sudjeluje R-i u odboru za izdavanje ove interesantne serije naših publikacija. Sam nije preuzeo urediti nijednoga pisca. Ostavljao taj posao filolozima. Uticao je ipak na izbor i raspored veoma mnogo. Napisao je vjekopise: *Nikole Stjepka Nalješkovića,*[9] *Hanibala Lucića,*[10] *Mikše Pelegrinovića,*[11] *Saba Mišetića Bobaljevića.*[12]

Osobito je R-ga odvodio od glavne njegove radnje zbornik akademijski „*Starine*" komu je on glavni urednik za svih dvadeset i šest svezaka. U prvoj knjizi „Rada" još je on i sam priopćio bio veoma zanimive listine za povijest srpsku i bosansku. Odmah su stali prijatelji akademije prigovarati, da to ne će biti dobro. „Rad" neka ostane akademijski časopis za rasprave. Manje spomenike, koji ne mogu ispuniti cijeli svezak „Monumenta", da će biti dobro sakupljati u posebnom zborniku. Lasno je bilo naći tomu uzora u bečkoj akademiji, koja za takove spomenike izdaje „Archiv f. ö. Geschichte". Ovaj zbornik započme izlaziti za dvije godine (1869). Za malo

[1] Rad XIV. 111.
[2] Rad XXII. 233—.
[3] Rad XXX. 179—.
[4] Rad XXXVIII. 200—.
[5] Rad I. 124.
[6] Rad V. 203—. XXVII. 294—.
[7] Rad V. 229—.
[8] Rad XVII. 208—.
[9] Stari pisci V.
[10] Stari pisci VI.
[11] Stari pisci VIII.
[12] Stari pisci VIII.

godina izašao je ovaj zbornik u slavenskom svijetu tako na glas, da je na pr. Jagić na kijevskom kongresu arkeologa imao o njemu izvješćivati na molbu ruskih arkeologa. Mi smo spomenuli ogromnu korespondenciju R-ga sa znatnijim Hrvatima i Srbima i ostalim Slavenima. Dobar dio toga dopisivanja imao je donesti koristi ovomu zborniku. Najviše se veselio materijalima za sredovječnu knjigu hrvatsku i srpsku. Takovih vrlo lijepih izvoda bio je poslao jednom Jagić, pa ga pita, neka mu kaže, što drži do njih. Rački mu odgovori:[1] „Čudim se, kako me pitate za mnienje glede ovieh izvoda, pa kano da sumnjate, da se ovdje ne ciene. Ja i svaki, koji nije ni filolog ni literarni historik ex professo umijemo ipak cieniti takove priloge, koji su veoma koristni za poznavanje prosvjete našega naroda u srednjem vieku. Ja dapače držim, da je ovaj rad vaš i koristniji i zanimiviji, nego li izdavanje dubrovačkih pjesnika, kojih ciene neću ipak tiem pobijati. Vaši prilozi jesu našim „Starinam" na diku. Ja vas dapače molim, da nastavite vašu radnju. Ništa za to, što se kod nas dovoljno ne cieni takova radnja u taj čas; ali akademija u obće ne radi toliko za tromu sadašnjost, koliko za prosvjetljeniju nadajmo se budućnost". Najveći dio velike korespondencije sa Stojanom Novakovićem tiče se „Starina", a Novaković mu i čestita, da može biti upravo ponosit na „Starine".

Rački je i sam u „Starine" unesao lijepih priloga. Već u prvoj knjizi priopći „*Prilozi za povjest bosanskih Patarena*"[2] sa krasnim uvodom o knjigama bogomilske sekte. Najprije spominje protupatarensku literaturu u Italiji i Franceskoj, a zatim prelazi na domaće izvore napose Bosne, koje ovdje prvi put iznosi na vidik. Ovi prinosi služe za temelj njegovoj raspravi: „o vjeri i životu Bogomila".

Nadalje prinese: *Razhod grada Zagreba 1362,*[3] gdje nam se prikazuje u glavnim crtama slika života kulturnoga u

[1] Pismo Jagiću 1874. 18. febr.
[2] Starine I. 92—146.
[3] Starine IV. 118—139.

gradu Zagrebu polovicom četrnaestoga vijeka. Prikazuje nam se gradnja grada s kraljevim dvorom, razni zanati i trgovina, novčana radnja domaća i strana. U istoj knjizi donosi: *Iz djela E. L. Crievića Dubrovčanina.*[1] Ova radnja spada medju njegove rimske. Sa zanosom tražio je R-i sve tragove našim humanistima. Kada je našao Crievića u vatikanskoj knjižnici, svega ga iscrpi „da bude — kako veli — prilogom književnoj i prosvjetnoj povjesti Dubrovnika i krozanj' našega naroda prema koncu XV. vieka. On će neizravnim načinom razprostirati koje svjetlo i na hrvatsko pjesničtvo, koje upravo u ono doba slavi svoje porodjenje".

Još priopći u istoj knjizi: *Popis župa zagrebačke biskupije od g. 1334. i 1501.*[2] Obadva su popisa važna za topografiju Hrvatske u XIV. i u XVI. vijeku.

U knjizi VI. priopći: *Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine*[3] s uvodom o suvremenoj istorijografiji bizantinskoj, koja se ipak manje brine za sudbinu Bosne. Zatim ocjenjuje turske, a napokon naše domaće ljetopisce, od kojih je vrijedan spomena Mihajlo ostrovički. Ovdje su pred nama obilni službeni zapisi iz slobodnoga Dubrovnika, a dodao je i izvadke iz pouzdanih za tu dobu dubrovačkih ljetopisa.

U knjizi VII. donosi najprije: *Pismene spomenike iz dobe hrvatskoga kralja Krešimira II.*[4] Nadbiskup spljetski Pavao (— 1030.) dao ovaj rukopis pisati, a pisao ga djakon Majo. Spomenik je ovaj zanimiv osobito za paleografiju, jer je staro pismo longobardsko-beneventansko već drugdje u Europi izgibalo, a u Hrvatskoj se jošte drži.

Drugi prinos: *Pismo prvovjenčanoga kralja srbskoga Stjepana I. papi Honoriju III. god. 1220.*[5] kako ište i dobiva

---

[1] Ibidem 154—200.
[2] Ibidem 201—229.
[3] Starine VI. 1—18.
[4] Starine VII.
[5] Ibidem 53—56.

krunu. Radi ovoga malenoga prinosa navali na Račkoga I. Ruvarac. Evo što mu Rački odgovara u pismu St. Novakoviću: „Gospodin Ruvarac krivo mi je učinio svojom potvorom. Ne ima razloga potvarati me pristranošću i religioznim fanatizmom. Ni jednom ni drugom ne će naći traga u mojih historičkih iztraživanjih. Bio sam naumio odgovoriti g. Ruvarcu, ali mislio sam si: k čemu zavada. I onako se mi Sloveni ne možemo pohvaliti osobito velikom uzajamnom prijaznosti".[1]

Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune g. 1573[2] i *Dopunjak* u slijedećoj knjizi.[3] Ovi spomenici povadjeni su iz domaćih arkiva, najviše ipak iz ljubljanskoga i gradačkoga. A da zbirka bude što prikladnija za istoričku porabu, uvrsti i opise od suvremenih pisaca. Rački se još čudi, da ne ima spisa o tom u našem zemaljskom arkivu. Valjda nije znao, da su početkom našega vijeka odneseni u Beč. Ali eto ne ima ih u tajnom arkivu, o čem se je i Rački uvjerio a i mi. Gdje su? To valja još pretražiti. Ipak je ova zbirka tako potpuna, da podaje jasnu sliku ovoga ustanka.

U knjizi IX. priopći znameniti: *Prilog za poviest hrvatskih uskoka.*[4] Znamenit je već po tom, što brani uskoke, dapače ih hvali, dok su se Mlečani trudili, da toga nitko ne učini. Pisac je rodom iz Ferma, a živio je kao trgovac punih četrdeset i sedam godina u hrvatskom primorju. Minuccia i Sarpia obadva Mlečana nije poimence pobijao, ali ih je u mnogom stvarno sasvim pobio. Mi mislimo, da povijest uskoka moraju i strani povjesnici iza ovoga prinosa drugačije pojimati, nego što je to bilo do sada.

Ovako odbavismo druge radnje u akademiji za ovih prvih deset godina, da onda u jednu sliku možemo uhvatiti glavnu radnju njegovu *za povijest Hrvatske do XII. vijeka iliti za vla-*

---

[1] Pismo Novakoviću od 23. apr. 1876.
[2] Starine VII. 164—322.
[3] Starine VIII. 243—252.
[4] Starine IX. 172—256.

*

danja naše narodne dinastije. Kada je Rački Jagiću pisao (1873. 1. febr.): „Na godinu imala bi akademija izdati sve spomenike tičuće se hrvatske poviesti do god. 1102., a taj posao meni povjeri, te ću radi njega ovoga ljeta u Dalmaciju i u Beč“, morao je biti već u glavnom gotov. Kako bi inače već do godine prošli spomenici u štampu? Štampani su tek za četiri godine.

Vidi se ipak da je bio dosta spreman, kada iste godine uzme štampati svoju najveću pripravnu radnju: *Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku.*[1] Na koncu prve glave, iza kako je ogledao „pozorište“ razvitka jugoslavenskih država, razjasnjuju nam ovaj naslov njegove zaključne rieči: „Tako su jugoslavenske države balkanskoga poluotoka obkoljene bile dvjema uglednim državama: iztočno-rimskom, koja si starogrčke i rimske predaje usvojila bila i kroz nje te svojom prosvjetom znamenito uplivala na sudbinu svieta, za tiem njemačkom, koja nasliedivši zapadno-rimsku krunu stavi se na čelo cieloga zapada. Imale su nadalje u susjedstvu dvie državne zadruge, jednu stariju mletačku, koja učvrstivši svoje nutrnje uredbe spremaše se na vanjska zavojevanja; drugu mladju Ugarsku, koja se upravo stvarala i stala stupati u kolo kršćanske Evrope. A svim ovim susjednim državama politika bijaše agresivna, napadna, naperena proti Slavenstvu“.

Radilo se u ovoj periodi prije svega o odnošajima prema Bizantu. Rački je bio prinužden već za ovu radnju proučavati sve pisce bizantinske. Radilo se o odnošaju prema njemačkom carstvu, Veneciji i Ugarskoj. Čim je ovu radnju izradio morao je iscrpsti iz pisaca grčkih, mletačkih i njemačkih, koliko u njima ima o našoj starijoj povijesti. E onda nije teško bilo u početku godine 1872. predložiti akademiji, da preuzimlje na sebe naše najstarije spomenike i da će do godine ovu radnju već početi štampati.

[1] Rad XXIV. 80—149. XXV. 180—243. XXVII. 77—130. XXVIII. 147—182. XXX. 77—140. XXXI. 196—239.

U prvih šest glava priča najprije povijest bugarsku do katastrofe od god. 1018., koja se je morala dotaknuti i Hrvatske. Ogleda zatim prilike hrvatske u desetom vijeku sve do ove godine. Predje onda na dižuće se Bugare i na njihova razmetanja sa Srbima. Hrvatska se laglje oporavlja i diže se do jake države pod Petrom I. Kriesimirom. Zatim se vrati opet na bugarsko-srpske prilike u kratko, da se opet uzmogne povratiti Hrvatskoj, da raspravlja o njezinim prilikama iza smrti Petra I. Kriesimira, a naročito vladavinu kralja Zvonimira. Vraća se opet Srbima i zapletima izmed grčkoga i rimskoga svijeta. Posljedice zapleta ovih prati u Hrvatskoj, koje se završuju tragičnim svršetkom kraljeva krvi hrvatske. Napokon pogleda na Bugarsku najprije, a onda i na Srbiju, da vidi, što se je u to doba u njih stvaralo.

Evo vam jugoslavenske povijesti, kako si ju je zamišljao Rački. Naravno je, da je nije mogao pripovijedati u jednoj cjelini. Kako bi mogao pripovijedati jedinstvenu državnu povijest ujedno za više država? Za to se trudio, da tim državama dadne ipak jednu višu ideu. A to je „borba za državnu samostalnost“. Ta je borba najprije u 11. vijeku proti prevlasti bizantinskoga carstva. Žalibože razvitak ovih država do pada njihova ide sve dalje u pravcu plemenskoga individualiteta. Tek dva tri konflikta prije propasti kao u slutnji prikazuju njeku višu misao koncentracije sila. Države su ove prije propale, nego što se misao jedinstva narodnoga počela radjati u Europi. Zato je i Račkoga jugoslavenska povijest bila tek lijepa plemenita misao. Ovoj misli našla bi se analogija samo u povijesti Italije, koja je njemu jamačno najviše pred očima lebdila. O izradbi ćemo samo to reći, da temeljitije ovu dobu nije do sada obradio nijedan Hrvat, niti Srbin, niti Bugarin.

Nadalje kao pripravu za veće njegovo djelo uzimljemo njegovu obznanu: *O slovjenskoj chronografiji srednjega vijeka,*[1] gdje ogleda nova izdanja ruska tražeći očevidno tragove u

[1] Rad XIII. 213—230.

izvorima grčko-slovjenskim, ne bi li se pomogao ma kojim tračkom domaćega izvora. Ovaj dio izvora tek se u novije vrijeme ispituje i obećaje znatna uspjeha napose za kulturnu povijest balkanskoga poluotoka.

Dopustite mi, da u ovu pripravu metnem i onu raspravu: *O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe.*[1] Istina ovdje se raspravlja tek o najstarijim novcima i ne prelazi rimske dobe. Ali uvažite autonomni položaj rimskih municipija i njihov razvitak u potonje doba, uvažite razvitak novčarstva bizantinskoga, uvažite, da bi ovo imao biti kao uvod za dalnje študije. Mi ćemo na nje i nadoći.

U ovu skupinu spada: *Kako i kada se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu.*[2] Ob ovoj kratkoj raspravi reći ćemo samo jedno. Do ove rasprave uzimalo se po riječima Tome arcidjakona, da je prvi hrvatski kralj bio Držislav. Rački dokaza na osnovu diplomatičkih svjedočaba, da se je već prije više od pol vijeka Tomislav uresio tim najčasnijim naslovom. Mislimo, da je to tako temeljito dokazano, da toga dokaza ne će više obaći nijedan istorik hrvatski.

Ovamo spada rasprava: *Dopunjci i izpravci za stariju povjest hrvatsku.*[3] Pod ovim naslovom kriju se tri rasprave: 1. Red u vladanju i rodoslovju hrvatskih *kraljeva narodne dinastije,* gdje se upravo izučanjem najtanjim kraljevskih povelja traži sigurna i stalna kronologija za kraljevske povelje iz samih povelja, što se na osnovu zdrave kritike iscijediti može. 2. *O zarobljenju kralja Slavica 1675. god.* 3. *O smrti hrvatskoga kralja Dimitrija Svinimira.* Obadva pitanja veoma oštroumno raspravljena, ako i nisu za svakoga bez prigovora riješena.

Ovamo spadaju i dvije rasprave o spomenicima hrvatskim na kamenu. Prva je: *Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira,*[1] gdje je čitanje na temelju formule arenge u hrvatskim listinama IX. vijeka sasvim sretno riješio.

[1] Rad XIV. 45—87.

[2] Rad XVII. 70—89.

[3] Rad XIX. 62—104.

Mnogo je znamenitija druga rasprava: *Starohrvatski glagolski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku.*[2] Pitanje ob ovom spomeniku zanima slaviste skoro pol vijeka. I pravo je, jer povelje kraljeve ove starine i k tomu glagolico više u svijetu ne ima nijedne na kamenu. Uzmite i to, da je ovo jedina hrvatska povelja od kraljeva hrvatskih. Prije četrdeset godina sudio je Šafařik, da je ovdje i glagolsko i neglagolsko pismo. Trudiše se oko ovoga spomenika Kukuljević, Mesić osobito Crnčić, pa i sam Rački. Grehota je i sramota za cijeli naš narod, da nije bio jaki do sada onaj spomenik s kiše i bure spremiti u muzej kao najdragocjeniju relikviju prošlih vjekova. Dobro reče Rački: „Ne samo dobom nego i cjelokupnim značajem zauzima sveto-lucijski spomenik prvo mjesto u hrvatskoj pismenosti“. Divnom ustrpljivosti i velikim oštroumljem pročita ovu povelju kralja Zvonimira. Ova listina pobija i Račkoga, koji po latinskim listinama kraljevo ime Suinimir piše hrvatski Svinimir.

Iza svih ovih pripravnih radnja primakosmo se napokon glavnomu djelu: *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia,*[3] koje stoji na visini stroge diplomatičke kritike, kako ju danas poznaju i obradjuju učeni diplomatici zapadne Europe. Običaj je danas, a gotovo i zakon za izdavače ovakovih zbornika, da u uvodu razjasne sve o ležištima i shraništima priopćenih spomenika iliti o arkivima. Drugo, da potanko ispitaju kancelariju, u njoj sav personal i sve običaje i zakone, kojih su se imali držati kancelari i njihovi notari. Treće, da potanko ispituju sve znakove vanjske i unutarnje po kojima se može razabrati, koje su povelje pravo i vjerodostojno mogle izaći iz kraljevske kancelarije, kojima

[1] Rad XXVI. 103—109.

[2] Starine VII. 130—163.

[3] Documenta historiae croaticae. Zagrabiam 1877.

manjkaju ti znakovi, pak su sumnjive, a koje se napokon prikazuju sa takovim znakovima, da ih valja bacati medju krive i spotvorene povelje. Sve ovo troje raspravi Rački u tri rasprave, a svatko će s nama požaliti, da ove tri rasprave nije složio u uvod i štampao pred samom zbirkom. Time bi ova zbirka pred očima učene diplomatike dobila onaj oblik, koji nas toliko veseli kod Delisla, Sickela i drugih.

Mi te tri rasprave uzimljemo naravno kao sastavni dio ovoga djela. Prva je: *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih.*[1] „Po predlogu sjednice filologičko-historičkoga razreda od 13. prosinca 1872. — veli on — izvoljela je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u skupnoj sjednici od 29. rečenog mjeseca zaključiti, da se imade sakupiti i izdati svakolika prosvjetna gradja odnoseća se na dobu hrvatskih vladalaca iz narodne dinastije t. j. do početka XII. vieka, te je sakupljanje i uredjenje ove gradje izvoljela nam povjeriti". Zato ide tragom Lučića i Farlata i drugih izdavača. „Nametnula mi se prva misao — veli opet — da potražim vrela, iz kojih su oni vadili gradju za svoja iztraživanja". U tom su pogledu prvi arkivi u Dalmaciji, jer čuvaju najviše matica, dočim u Veneciji i u Beču ima tek prepisa. On obidje sve arkive, govori o njihovu sastavu, ali se bavi intenzivno samo sa listinama najstarije dobe.

Drugi dio uvoda jest: *Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije.*[2] Nije u ovoj raspravi samo red kancelara i njihova osoblja, već je oslikana i cijela radnja njihova s gledišta paleografskoga i diplomatičkoga. Ispitani su svi dijelovi povelje s ovoga dvojega gledišta tako, da je u ovoj raspravi više nego li naslov kaže. To je upravo diplomatika naše narodne kraljevske dobe, tako da slijedeća treća rasprava: *Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam*[3] nije drugo nego

[1] Rad XXVI. 153—188.
[2] Rad XXXV. 1—49.
[3] Rad XXXVI. 135—164.

nastavak diplomatičke študije o priepisima. Zato mi obadvije ove rasprave uzimljemo kano jednu. Treći dio diplomatike hrvatske jest rasprava: *Podmetnute, sumnjive i preradjene listine do XII. vieka,*[1] koja je izašla tek godinu dana iza Documenta. R-i bio prinužden u njoj nješto ispraviti, što je učinio u *Izpravak k razpravi: Podmetnute, sumnjive* itd.[2] Dobro je učinio, što je odmah ispravio temeljito pogrešku, ali bi još bio imao ublažiti gdjekoji sud, koji mu je po momu mnijenju diktovala njegova prevelika opreznost, koja mu inače daje čast pouzdana kritika.

Napokon evo nas pred samim zbornikom. „Poče se štampati" — piše Novakoviću 1876. 31. aug. — „moj zbornik spomenika za hrvatsku historiju prije 1102. godine. Imao sam silna truda s tekstovi osobito starih listina, koji su u dojakošnjih izdanjih tako izopačeni, da su mi ova mogla služiti samo za makulaturu. Moje najnovije razprave o dvorskoj kancelariji i o starih priepisih rezultat su ovih godišnjih študija. Nješto analogna imalo bi se učiniti i za stare spomenike srbske".

Hiljadu puta morao sam listati u ovom zborniku, pa opet mi ga je teško opisati u ovoj biografiji, u kojoj se ima prikazati kao najljepši cvijet rada našega Račkoga. Možda toga i ne treba baš onako, kako moje srce traži. Učeni slavista svaki pozna ovo djelo. Koji ga ne pozna, može mu se mirne duše reći, da nije vrijedan nositi časni naslov slaviste. Poznaju ga i rado upotrebljuju i svi učeni historici, koji se bave istorijom jugo-istočne Europe. Za učeni svijet dakle ne treba opisa. Pokušat ću ipak za one moje čitatelje, koji se ovim poslom ne bave, a hrvatska bi im duša rado pridahnuti u ono djelo, za koje mi stručnjaci velimo, da je ures i ponos hrvatske nauke.

Rački je razdijelio svoje djelo u tri dijela. U prvom dijelu jesu *acta*. To su vam povelje i listine vladalaca hrvatskih i

[1] Rad XLV. 128—150.
[2] Rad XLVIII. 222—223.

privatnih ljudi, koliko su nam se sačuvale do XII. vijeka. Ima ih u svemu sto četrdeset i tri komada. Neka vam se ne učini, da je to malo. Ima plemena slavenskoga roda, koja ne imaju u toj davnoj dobi nijedne takove povelje. Nijedno od slavenskih plemena ne ima toliki broj povelja za ovu najstariju dobu. Povelje su javna svečana svjedočanstva, zato njih i ide prvo mjesto medju svima istorijskim svjedočanstvima. Tako vam je jasno, da narod hrvatski izmed sve svoje braće imade javnih svečanih i najvjerodostojnijih svjedočanstva za svoju najstariju povijest najviše. Sjetite se sada onih ljudi, koji ne imaju ni prvih pojmova o starijoj povjesti, pak se usudiše proglašivati, da je ta cijela stara povijest hrvatska tek njeki mit i bajka. Pomislite si, kolikim ogorčenjem morao je Rački ovakovu glupost u javnim glasilima pobijati.

Rački je za svaku povelju išao potraživati neće li ju naći u originalu. Ako nije našao originala, tražio je prepis i to je opet razabirao i pretraživao, da nadje najstarije prepise, koji su blizu onoj dobi, kada je povelja izdana u originalu. U svoju zbirku uzeo samo originale ili najstarije prijepise. A ako je bilo i mladjih priepisa i različnih naznačio je u opaskama svaku i najmanju razliku mnogo i mnogo puta samo od jednoga pismena. Kritika mu je dozvoljivala i umetnuti koju riječ ili pisme, ako se je tečajem vjekova odhrdalo i postalo nečitljivo, samo da ga metne u zaporku, pak je on to i činio. Svako ime protumačio je ispod samoga teksta po zakonima filologijske nauke slijedeći najviše istraživanja Miklošićeva o postanku imena osoba i mjesta. Svaka povelja od svoga postanka ima svoju istoriju. Valja znati, tko ju je primio, u čije je pohranište dospjela, da li se je i kojim slučajem kamo drugamo otselila, da li je na svijet već bila izdana. Sve to treba znati, da joj se vjerodostojnost može utvrditi. Sve ćete to naći kod svake povelje iliti listine u ovom zborniku. Mnogo puta nije godina i datum izvjesna u povelji, a govori o stvari i osobama o kojoj govori druga povelja sa potpunim datumom, tada je lasno bilo postaviti i onu nedatiranu povelju na pravo

mjesto. Ali mnogo puta ne ima takovih sigurnih znakova, a onda je izdavatelj mnogo puta velikom oštroumnosti ipak pronašao siguran znak, koji ga je ovlastio metnuti onu povelju ili listinu barem u jedan decenij tako, da ne može biti ni mladja ni starija. Sve, sve, što ištu kritici najbolji za izdavanje povelja, to je Rački uradio za naše najstarije povelje, koje su najtvrdji bedem, na kojem počiva stara istorija hrvatska. Mnogi su taj bedem dizali, ali Rački ga najstrožijom kritikom učinio nerazoriva.

Drugi dio jeste *sabori* najviše crkveni sa svima dopisima, koji su isto tako dobra i svečana vrela za historiju kao i povelje, zato ih punim pravom istorici takodjer medju „acta“ redaju. Tako bih i ja bio učinio, pak bih ta „akta“ razdijelio u dva dijela, u prvi dio metnuo povelje i listine a u drugi sabore i razne reskripte, koji na sabore spadaju. Naravno je, da je i ovo obradjeno, kano i ono prije. Samo neka vam ovo spomenem, da je glasoviti spljetski sabor pod Tomislavom po izdanju Farlatovu u glavnom X. članku bio upravo bez smisla. Tekar Rački korekturom potrebnom i interpunkcijom opravdanom dade mu pravi i znameniti smisao.

Ovamo moramo pridati: *Novo nadjeni spomenici iz IX. i XI. vieka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest*[1] nadjeni u Londonu, a izdao ih je Rački zajedno s Miklošićem. Ovi spomenici znamenito rasvjetljuju život svetih naših apoštola, ali i dopunjuju i potvrdjuju vijesti o crkvenim saborima u Hrvatskoj. Miklošić ih je dao prepisati, a Rački je napisao uvod i tumač o znamenovanju ovih spomenika.

Treći dio ovoga zbornika *izvadci iz pisaca,* koji po opsegu zauzimlju veću polovicu ovoga djela. Pisci su ti uredjeni kao regesta kronologijskim redom od 548 pa do početka XII. vijeka. Što si prije morao pretraživati i prebirati po ogromnim zbirkama bizantinskim, mletačkim, njemačkim, ugarskim, po Luciću i Farlatu itd., to je sve ovdje na okupu. Gdje si bio

---

[1] Starine XII. 206—223.

u velikoj dvojbi radi kronologije, to ti je ovdje Rački riješio, kako se je samo moglo sa pomagalima, koje već imamo. Isti latinski prijevodi grčkih pisaca znatno su revidirani, da ih s puno više pouzdanja možeš upotrebiti. Rački je dakako upotrebio i tekstove najbolje. O svakom piscu naznačena je najbolja radnja i jedna i više njih, koliko treba za njegovu ocjenu. Svako je mjesto u noti protumačeno. Pogledaj odmah kod prve godine 548., gdje se iz Prokopija navode i druga paralelna mjesta, pa i drugih pisaca i njihove ocjene. Sama ova nota vrijedna bi bila nazvati se učena rasprava. A od tih rasprava u obliku čednih nota upravo vrvi ovaj dio ovoga slavnoga djela. A k tomu onaj divni index.

Velim vam, ovo djelo udivilo je vas učeni slavenski svijet. Spomenusmo već, da se je desetgodišnjica naše akademije slavila u Parizu i u Petrogradu. Ovo je djelo upravo kruna djelovanja akademije iza desetgodišnjega njezina trudna i časna života. Vjerovat ćete i Novakoviću, koji pisa Račkomu da „nikada ne bi bio niti započeo svoja geografijska istraživanja da nije ovoga djela“. Uzmite još, da je Rački i posebnu raspravu napisao: *Scriptores rerum croaticarum pred XII. stoljećem*[1] da utvrdi vjeru u pisce, koje je upotrebio. A da nije ovamo ništa unesao iz kronike barske, niti iz starih dubrovačkih anala, niti njekih stvari iz Farlata, to samo pokazuje, da je on htio pred sud učene Europe postaviti ono, što se za stariju hrvatsku povijest nikako i nikada pobiti neće.

Sada uzmite na um, da je Račkomu bilo 48 godina, kada je dao u štampu ovo prekrasno djelo. Još nije imao svoje kore kruha, već je živio o dobroti svoga velikoga prijatelja biskupa Štrosmajera.

4. Poslovanje u javnom životu.

Biti ćemo kratki. Nećemo polaziti cijelom strujom političke borbe, u kojoj se Rački doista nalazio. U isto vrijeme, kada

[1] Rad LI. 140—207.

je započela radnja jugoslavenske akademije ostavi sreća Račkoga i njegove prijatelje i svu veliku do onda vladajuću gotovo u svem narodu narodnu stranku. Barun Rauch čim zauzme bansku vladu 1867., obustavi im list „Pozor“, koji se je morao preseliti u Beč. Oktroiranim izbornim redom stvori si takovu većinu u saboru, da je od velike narodne stranke izabrano samo šesnaest poslanika, a med njima i Rački. Naravno bili su u ogromnoj manjini. Što će uraditi? Jedni su bili za to, da ostanu u saboru i snažno brane narod od većega zla. „Ja sam toga mnienja — piše mu biskup na novu godinu 1868. — da se vi ogradite svakim mogućim načinom proti valjanosti ovoga sabora, ali da iz njega do skrajne nužde ne izlazite. Vaš je položaj analogan s položajem opozicije u Parizu, si licet parva componere magnis. Ali vam je upravo s toga zadaća dosta težka. Ja mislim, da naši ljudi u svakom iole važnom predmetu imaju govoriti i to čim temeljitije“. Većina ipak odluči, da ostave sabor s protestom, da je ovo sabor nezakonit, jer je sastavljen po oktroiranom izbornom redu.

Rački sada manje sudjeluje u borbi. Odvjetnik Mato Mrazović radio neumorno, da sabere opet razbitu narodnu stranku. On sruši bana Raucha, stavljajući u parnici proti banu na kocku sreću i eksistenciju svoju i svoje obitelji. Opet sabere vas narod pod zastavu staru narodne stranke, i po dva puta. Magjari bili su prisiljeni iznova ugovarati. Ovako dodje do revizije nagodbe 1872. stvorene pod banom Rauchom g. 1868.

Rački nije bio član regnikolarne deputacije i nije bio zadovoljan sa rezultatom, koji je donesla revizija nagodbe. Mažuranić stupi na bansku čast na osnovu revidirane nagodbe. Rački ostade u opoziciji, ali tek sa dva tri druga. „Što možemo u tih okolnostih učiniti — piše biskupu 30. nov. 1873. — jest jedino, da ostavimo in suspenso državopravno pitanje, pa da podupiremo svako nastojanje oko uredjenja zemlje i narodne prosvjete“. Promislite samo to, da je on u saboru glavni izvjestitelj za sveučilište, da on po želji banovoj daje

cijelu osnovu vladi, kako će što prije doći do valjanih profesora. On predloži, da se za svaki fakultet imenuju najprije trojica domaćih sinova, a onda da se ovi brinu za nove drugove. On po želji banovoj piše na sve strane i traži profesore. On se osobito zauzimao za one, od kojih se nadao, da će u nauci raditi i tako osigurati napredak akademije. „Ne smijemo nikada s uma pustiti — piše Jagiću 31. jula 1873. dakle prije zakona o sveučilištu — ovu želju narodnu i uvjet njegove bolje budućnosti. Nama su mnoge želje utonule u more, nu nesmiemo ipak odustati od njih. Narod koji se dade uplašiti ma koliko velikimi zaprekami, stignut će ona sudbina, koja i pojedinca — mora zdvojiti". „Kako se jednom sveučilište — veli drugi put 1. febr. 1873. — privede u život, naći će akademija u njem naravni naslon".

Za napredak akademije, sveučilišta, narodne prosvjete ne pozna on nikakve žrtve, ne priznaje niti svoga političkoga mnijenja da bi ga smjelo sprečavati, da u tom pogledu podupre vladu, ako hoće što dobra stvoriti. Svatko se je pouzdavao u čistoću i nesebičnost njegove misli. „Vi ste mi velika nada — piše mu dr. Čačković onda najugledniji liečnik u Zagrebu (1874. 14. febr.) — i sve ufanje, da ćete svimi silami i svojim velevažnim uplivom nastojati, da se što prije utemelji i otvori ovdje u Zagrebu liečnička viša škola. Po mnienju svih pravih domoljuba vi ćete jedini biti sposoban i vrstan podieliti našemu znanstvenomu razvitku životne uvjete njegova napredka".

Rački ostane u saboru do konca periode — g. 1874. Više nije se dao birati upravo s izjavom, da ostavlja političko polje. Vlada mu je nudjala profesuru na univerzitetu iz opće povjesti. On to odbije. Ispraznila se i biskupija senjska. Mažuranić je učinio, što je mogao, da ga na ovu biskupsku stolicu namjesti. Nije uspio. Radilo se o tom, da bude imenovan zemaljskim istorijografom. Tu se opet javiše intrige i ne uspije. Valja priznati, da su se svi bolji narodni ljudi borili za to, da se Račkomu dostojno mjesto nadje u Zagrebu.

Na početku godine 1876. vidi već, da su mu sve nade potonule. Upravo dovrši „Documenta" i svoju četrdeset i osmu godinu. Potuži se biskupu. „Vi znate preuzvišeni" — piše biskupu 14. marta — „da nisam hlepio za biskupijom ni čašću. Ako me boli, a to jest, što je u tom slučaju moja osoba u tiesnom savezu s kukavnimi odnošaji naše domovine, pa što mi se uzkraćuje, to je jedino zato, što niesam htio biti prevrtljivcem. Drugo jest, što ja stupam u dobu, gdje se požrtvovnost imade obračunati s borbom „za bitak", pa mogla bi me prva dovesti u takove okolnosti, da nebi ni narodu ni domovini koristiti mogao. Ni na to ne misle, da mi dadu zagrebački kanonikat, ako me i drže ovdje koristnim, kako na sva usta viču, bojeći se: šta će biti od naših zavoda, ako bi ja odavle otišao. Glede mene radi se sad o tom: imam li ostati viseći u zraku, te za slučaj, koji sami znate, doći u položaj, gdje neću nikomu biti na korist; ili da mi se stvori položaj, u kojem bez brige za svakdanji obstanak mogu nastaviti rad po narod koristan".

Možete si misliti, kolike i kakove misli roje se sada u glavi biskupovoj. Štrosmajerova je prva misao, da ga imenuje kanonikom lektorom u Djakovo, jer je upravo prepozit Matić umro, pa da mu upravu biskupije povjeri i osjegura si njega za svoga nasljednika. Pobojavali se vladini ljudi, da i to ne će ići, jer su i biskup i Rački toliko protivni tadanjemu sustavu. „Što se Račkoga tiče — piše biskup 2. maja 1876. poznatu vladinovcu — ja ću učiniti što scienim, da sam dužan pred Bogom i narodom. Ne bude li Rački na veliku sramotu našu mogao biti barem kanonikom djakovačkim, on će barem biti parokom djakovačkim, što u mojoj jedino moći stoji".

Još prije svoga predloga obraća se biskup posebnom pretstavkom na bana (30. IV. 1876.), neka sve moguće učini, da Rački postane kanonikom zagrebačkim. Istom kada ban nije uspio, predloži biskup Račkoga za kanonika lektora djakovačkoga. A kada se glas o tom pronio „sa svih strana iz Zagreba dobivam molbe" — veli biskup 1876. 2. jula — „da

za Boga gledam, da vi u Zagrebu ostanete". Rački bude imenovan kanonikom lektorom kaptola djakovačkoga. Svi se patriote uzvrpoljili. Daničić mu piše: „neka sa sobom i akademiju ponese u Djakovo". Jagić bijesan pripovijeda, kako su od Bismarka iskali, neka Scherera iz Strassburga prenese u Berlin. On da nije htio, jer da je Scherer potrebniji u Strassburgu. „A vi ćete dopustiti, da bi Bismark lakše našao u velikoj Germaniji zamjenika Schereru za Strassburg nego li će vama Hrvatska zamjenika za Zagreb (1876. 7. IX. iz Berlina.) Na jesen pri izboru za pretsjednika u akademiji kaže drugovima, da on za stalno na proljeće odlazi u Djakovo. Oni ga ipak izaberu jednoglasno za predsjednika. Valja priznati, da je tada napokon ban Mažuranić sve moguće učinio, da ga nadbiskup zagrebački ipak predloži za kanonika zagrebačkoga.

Neprilika se opet radjala, što biskup ne bi rado, da njegov lektor bude sada imenovan najmladjim kanonikom u Zagrebu. Divno pismo pisa R-i biskupu (8. apr. 1877.) koje ovako završuje: „U kratko, ako želite, da ja dodjem u Djakovo, evo mene, mislite li, da radi obćega dobra zapostavim osobu svoju pripravan sam i na to". Biskup mu na to odgovori (12. apr. 1877.): „Na vaše pismo evo odgovor. Vi ste zaista čovjek izvanredan. Ja ne znam bi li ja u vaših okolnostih u stanju bio tako se požrtvovati, ali mogu kazati, da je vaša odluka tako liepa, krasna, da joj se svaki čestit čovjek diviti i duboko pokloniti mora. Bog vas brate sto puta blagoslovio i nadoknadio vam žrtvu, koju njemu i narodu za ljubav prinašate. Ostanite vi dakle u Zagrebu. Vaša misao je inšpiracija božja. Ostalo povjerimo brate Bogu".

Rački bude imenovau dne 6. juna 1877. kanonikom zagrebačkim i opatom. Prijatelji mu se raduju sa svih strana u domovini i izvan domovine, a najviše dobri biskup, koji je prije njegovo imenovanje u Djakovu smatrao za svoju osobu „kao da mu ga je Bog za utjehu poslao". Sada ga ipak rado gubi, pak se sa svojim narodom raduje.

V.

1877—1894. Predsjednik akademije i kanonik zagrebački.

1. Poslovanje u javnom životu.

Lijepo je biti kanonik zagrebački. To je stara riječ u našem narodu. Ovu riječ jamačno si je upamtio plemeniti grof Medo Pucić, kada Račkomu već 12. juna iz Pariza ovako čestita: „Kako danas stvari stoje, ja bi volio biti kanonikom u Zagrebu nego papa u Rimu. Vjerujte mi dakle, da vam iz svega srca se radujem, što ste postali članom slavnoga kaptola. Ta to vam je zemaljski raj". Ovako dobri Medo kao da gleda prijatelja u gospodskom dvorcu, a puna mu kuća božjega blagoslova. I Rački se je veselio dvorcu svomu s bašćom. Svakomu se od prijatelja hvali, da će mu biti lijepo. Nijednomu ne zaboravlja reći: „Kada dodjete u Zagreb, vi ste moj gost, moja kuća vaša kuća" — skoro stereotipno. Tako je i bilo Sliku hrvatskoga gostoljublja podavala učenim Slavenima pohodnicima Zagreba kroz petnaest godina gotovo jedina kuća Račkoga. Zapamtimo si ovo dobro, da bi naša braća dolazila i odlazila iz Zagreba, a da ne bi znala za naše gostoljublje, da nije bilo kuće Račkoga.

Vratimo se čestitci Mede Pucića. Nije niti on mislio, da se je Rački sada postavio u mir. Jamačno nije opet niti slutio, da će njegov prijatelj sada tek zaroniti svom snagom svoje svećeničke duše u poslove slavnoga kaptola. Vi, koji ste čitali o dosadanjem životu njegovu, znate, da je tako sasvim naravno moralo doći. Eno došao u Senj, a biskup mu navalio dvije katedre, natstojništvo u seminaru, prisjedništvo kod že-

nitbenoga suda i druge poslove, koliko je samo mogao ponesti. Tek je došao u Rim, već navaljuju na njega svu pisariju za kaptol pored drugih njegovih književnih velikih posala. Vratio se u domovinu i došao na političko polje, mora da bude glavni perovodja narodne stranke. Postao predsjednikom akademije, obavlja tolike poslove, kolike jamačno nikada nigdje ne obavlja predsjednik. Zar da je onda drugačije moglo biti u kaptolu zagrebačkom, gdje se vode poslovi duhovni tičući se jednoga milijuna hrvatskih katolika.

Nije prošla ni godina dana, već piše biskupu (22. apr. 1878.): „Imam vam neizmjerna posla. U kaptolu neimaju upravo nikakov obzir na uzvišenu onu svrhu, radi koje ostadoh ovdje“. Njegovi nam drugovi iz kaptola pripovijedaju o njegovu poslovanju, a mi ćemo to samo reproducirati. Čim je bio imenovan kanonikom, budne odmah imenovan i izvjestiteljem duhovnoga stola. To ostane sve do smrti, premda je to mogao kasnije skinuti sa sebe, kako to čine stariji, ako su preuzeli druge veće dužnosti u kaptolu. Za malo dobije najtežu referadu in regulativo, koju zadrži do smrti. Bio je brz radnik, ali jamačno je trebao cijelu srijedu i četvrtak svakoga ćedna posvetiti samo toj referadi, da uzmogne u petak u redovitom konsistoriju izvješćivati. Premda strog sa samim sobom, bio je blag i razborit prema drugovima svećenicima, kojima je imao suditi.

Od početka pa do smrti bio je izpitač sinodalni. Dva puta u godini u proljeće i na jesen jesu usmeni i pismeni ispiti onih svećenika, koji traže crkveni beneficij. Isto je tako od početka kroz trinaest godina (do god. 1890.) bio nadzornik u ime nadbiskupije na preparandiji i pučkim školama, gdje je opet bio zabavljen na proljeće i koncem školske godine. I jednim i drugim poslom mogao je potrošiti skoro dva mjeseca u godini.

Veći i zamašniji i neugodniji posao bio mu je kod ženitbenoga suda, kod koga je bio od god. 1880. sve do svoje smrti. Najprije budne prisjednik, onda od god. 1882. povrh

toga i branitelj ženitbe, a pod kraj i predsjednik. Može se dogoditi, da ovdje ne bude previše posla, ako se oduzmu neugodnosti i gorkosti, kojih uvijek ima. Ali upravo njemu se dogodiše dva veća procesa provučena kroz dvije godine. „I zaista meni se poslovi sve više nagomilavaju — piše biskupu Štrosmajeru 12. nov. 1882. — Sada su mi naprtili i branitbu ženitbe. Bili su mi dali njeke teže slučajeve, koje sam dobro obavio. Sada slovim ovdje kano vješt kanonista, pak mi naprćuju teže stvari. Rekoh jednom, da moram kojom prilikom što bedasta počiniti, nebi li me se tada okanili. A opet kada je tko u kakovu zboru, ima nastojati, da gdje može pripomogne, da se sbor ne osramoti“.

Priznavajući njegov veliki trud okolo posala kaptola i biskupije imenovao ga je bio kaptol svojim protokolistom, što nije veliki trud, a dosta je lijepa za taj posao nagrada. Samo je četiri godine uzdržao tu službu bilježnika kaptola (1882. do 1886.). Volio je pregorjeti onaj dobitak, nego li da troši vrijeme za taj gotovo mekanički posao, za koji može biti spretan svaki i posljednji kanonik.

Redovite zakonom propisane dužnosti kao arkidjakon komornički od god. 1883. nad dva vicearkidjakonata sa 29 župa vršio je naravno redovito. Zapisnike o sastavcima kotarskim, pismene radnje iz bogoslovije i propovijedi mladjega svećenstva pregledavao bi i činio svoje primjetbe. Čitanju časova kanoničkih prije i poslije podne prisustvovao je uvijek, ako ga nije bolest sprečavala. Kada je na njega red došao, da otsluži konventualnu misu ili imao propovijedati, uvijek je sam obavio. Njemu je propovijedanje zadavalo dosta truda, jer nije nikada bio u pastvi. Jedva je prije gdjekoju propovijed u svojem životu kod kakve osobite prigode izgovorio. Koji su bili u pastvi, donesli bi sa sobom i propovijedi, koje su već jedan put i možda koji put već govorili. On je bio dakako i zdušan, a znao je, da se od njega i u propovjedi više očekuje. Godine 1879. predao mu nadbiskup, da drži duhovne vježbe, a on na primjer Novakoviću od 27. febr.

*

do 11. aprila ne odgovara, jer je imao te vježbe „za koje sam se — veli — dosta imao pripravljati i koje sam tek ovih dana obavio“.

U isto vrijeme kada je dospio u kaptol, započela misao, kojoj je on bio najgorljiviji zagovornik, da se restaurira naša divna stolna crkva. On je u odboru od početka. Posljednje dvije godine nosio i glavnu brigu kao prokustos. Sa svim žarom radi, da se iznutra crkva prepravi, što je bilo pokvareno prvim prepravkom, sve izdatke i primitke imao on rukovoditi. Daj Bože, da nije u grob s njime legla i prekrasna mu misao, da se naša stolna crkva slikarijom u fresku ukrasi, da se kod nje upotrebe mladi naši slikari, da crkva zagrebačka kao najveća i najbogatija budne matica za crkveno slikarstvo, da Zagreb u pogledu umjetnosti bude središte našega narodnoga života. Mnogu je gorčinu pretrpio, kada ga je u njegovu poletu neznanje i neukus čiji god sustavljao. On je i sav posao vodio glede novih dviju župa sv. Blaža i sv. Križa. Veliko i teško pitanje o patronatu najteži čvor u životu hrvatske crkve napokon je on preuzeo, da se što prije uzmogne načelno riješiti. Bio je član gotovo svakoga važnijega odbora kod kaptola i duhovnoga stola. Sve važnije pretstavke njemu su povjeravali — i nadbiskup i duhovni stol.

Koliko smo mu mi prijatelji govorili, kada je već pobolijevao, da se oprosti od njekih posala, kako to čine zdravi mladji od njega drugovi. Toga si nije dao dokazati. On nije mogao sjedjeti u jednom zboru, pa da gleda gdje zapinju poslovi. Dapače drugovi ne znadu kazati slučaja, da je odbio, kad je bio zamoljen, da što uradi ili da udje u koji odbor. Bio je sretan u radnji. Nije toliko bolno osjećao, što njeki njegovi drugovi malo ili ništa ne rade sve do posljednje dvije godine, kada su se poslovi oko obnove crkve, književne radnje, neprilike u akademiji, mnogi drugi poslovi i njegova bolest natjecali, da ga smlave. Onda bi se tek po tiho pritužívao u prijateljskom razgovoru.

Ogledajmo sada drugo njegovo *poslovanje u javnom životu*, koje mnogo puta nije manja spačka i neprilika za njegov književni rad, nego što su i njegovi poslovi u kaptolu. Ovamo mećemo i njegovo poslovanje predsjedničko, jer je po njemu dolazio u nemile doticaje i u nesuglasja sa vladom.

Prva i najveća briga, koja mu je sada zašla za vrat, bila je *gradnja akademijske palače*. Biskup je želio svoju krasnu galeriju još za života svoga prenesti u Zagreb akademiji na dar. Akademija bila je u početku u starom „Narodnom domu“, koji je od godine 1846. imao biti središte narodnoga života i sjedište učenoga društva. Rački smisli, da bi se na ovoj lijepoj kući drugi kat podigao, što bi po prvom njegovom računu stajalo kakovih petnaest hiljada forinti. I biskup i on uvidješe, da bi se jedva smjestile slike, što ih je do onda biskup posjedovao. Galerija će se i množiti po vremenu, pa neka bude zgrada za decenije barem. Imala se zgraditi posebna kuća na Griču na najdivnijem centru grada Zagreba. Zastupnici grada Zagreba tomu se opru. Volili su pokloniti na Zrinskom trgu veći i skuplji prostor, da se ondje sagradi monumentalna palača. Zemlja dade sto hiljada, da se tim novcem namjesti u akademiji i arkeologijski muzej. Akademija još posudi koliko je samo mogla, da smogne za palaču cijelih 250.000 for. Akademija zadje u ovu skupu gradnju sve u nadi, da će se milodarima sabrati. Rački od početka u sto neprilika — kroz dvije godine u pismima pecka i naviješta biskupu ne bi li ga biskup upitao: pa koliko još treba. Napokon iza tri godine gradnja se primicala kraju, a novaca ne ima ni od kuda. Onda tek javi biskupu, da će morati ostaviti nedogotovljenu palaču. Biskup se zbilja junački upre, da se zgrada dovrši g. 1880. koncem mjeseca jula. Rački siromah uzdahne: „Sada poslije tri godine mogu i ja proći iz Zagreba nekamo na odmor“.

Još nije sve niti plaćeno bilo, kada 9. novembra grune veliki potres, koji opet ošteti akademijsku palaču za desetak hiljada forinti. Rački je sam bio u najstrašnijoj pogibelji da

izgubi život ili da za uvijeke potamni njegov svijetli duh. On je toga dana upravo u onaj strašni čas bio pri oltaru u stolnoj crkvi. Neka sam govori: „Dne 9. nov. u 7 ura jutrom pristupio sam k oltaru prvostolne crkve zagrebačke posvećenomu uspomeni uzašašća gospodnjega, koji se nalazi u lievoj pobočnoj ladji tik abside, u kojoj je veliki žrtvenik sv. Ladislava. Bijah upravo u polovici drugoga evangjelja, kada nastane silan šum. Bio sam u životu dva puta na moru veoma uzburkanom, jednom na jadranskom, drugi put na sredozemnom. Tada imadoh priliku čuti strahovito zviždanje vjetra lomećega se o jadrih i užetih ladje; ali taj šum ne da se prispodobiti onomu, koji se ozvanjao u onih velebnih prostorijah naše prvostolne crkve. Za šumom sliedila je uzastopce u tili čas strašna trešnja. Visoki zidovi, koji su stoljetnim nepogodam prkosili, nihali se poput slabe trstike. Bio sam si odmah sviestan, da to nihanje dolazi od podzemnih sila, koje koru zemaljsku miese i dižu poput tiesta. A pošto me sviest nije niti za tren oka ostavila, videći kako pada sa svodova, ne htjedoh bježati u sakristiju, već odstupiv dva koraka od oltara, prislonih se na bližnji unutarnji zid pobočne ladje. Sada tek imadoh što vidjeti! Uz golemu trešnju, u kojoj jedva se moglo velikim naporom stajati na nogama i uz strašnu lomljavu čulo se štropoštanje svodova. Umah u početku trešnje pao je svod u prezbiteriju, o kojega slaboći bijahu s razloga arhitektonskih već od prije osvjedočeni svi bolji graditelji. A sada nastane od prašine, koja se je i od onoga svoda i od žbuke, štono je sa svih svodova i zidina padala, uzvitlala, tolika tmina u cijeloj crkvi, da ne može biti veća ni u najmračnijoj noći; ja bar niesam doživio tolike tmine. U tom mraku prikazivalo se nihanje oltara i stupova nalik na sablazan kakovu; činilo se, da se oltari i stupovi lome i ruše. Porodi se u meni duboko uvjerenje, da se svakolika veličanstvena sgrada uzdrmana u svojih temeljih ruši i da će mene i sve prisutne pokopati pod ruševinami svojimi. Bivši tako uvjeren, preporučih Bogu svoju dušu, pošto tielu ne ima i onako spasa. Ali božjoj se je providnosti htjelo, da od našega glavnoga grada ne zaište ljudskih žrtava. I tako izadjoh poslije trešnje, neozledjen ni najmanje, ne videći u mraku upravo ništa, već koracajući poznatim mi pravcem put sakristije. Ne budi ovaj vjerni ali slabi opis jednoga prizora u toj katastrofi namienjen mojoj malenkosti, koja je u svietu kao kap u širokom moru, kao atom u svemiru, već budi upravljen mojim prijateljem i znancem, s kojimi, u koliko bijahu u sličnoj opasnosti, radujem se, što ostasmo živi, da uzmognemo svoje slabe sile posvetiti obćenitomu dobru ucviljenoga roda“.[1]

Hvala Bogu sretno je prestao potres, ali posljedice njegove bile su za Račkoga gorke. Opet je trebalo popravljati akademijsku palaču, opet iskati pomoći i zajma. Mislio je i od učenih prijatelja iz Rusije dobiti pomoći, ali ta mu nada brzo iščezne. Pretrpio je mnogo i on sam i njegova književna radnja. „Ja imadem — piše Jagiću četiri mjeseca poslije potresa 10. II. 1881. — sada osim drugih poslova brigu s kućom. Do sada je ponješto uredjena knjižnica, koja je iza potresa pala i sva hrpimice ležala na podu. Ova zima, u kojoj inače mogao bi najviše raditi, za mene je skoro izgubljena. S druge strane znate, na čijih ledjih leži veći dio akademije“. Tekar za nove tri godine bila je zgrada toliko opet popravljena i dogotovljena, da je u nju mogla dospjeti teško očekivana galerija slika.

U ovu godinu teške brige i žalosti dodje mu ponuda od osobe ovlaštene, da predje u Rusiju, gdje bi bio metropolita mogilovski sa sijelom u Petrogradu iliti metropolita svih katolika u Rusiji. Znano vam je svima, da tamo od 1881. ovo možno slavensko carstvo traži dodirne točke sa rimskom kurijom. Iza mnogogodišnjih trudova na radost obiju strana dostignut je pred godinu dana njeki porazumak. Prvi put na radost svega katoličkoga i slavenskoga svijeta sjedi poslanik Rusije do koljena velikomu papi Lavu XIII. Ovo spominjemo,

[1] Obzor 1880. br. 262.

da razumijete poziv Račkoga. Njima je trebalo čovjeka priznata u svem slavenskom svijetu, osobito medju Poljacima, prisna prijatelja biskupa Štrosmajera, koji je upravo tada konkordat s Crnomgorom posredovao. Rački nije rado pristajao na ovu časnu ponudu. Evo njegova odgovora biskupu (7. sept. 1881.): „Još se niesam mogao osvjedočiti, da bi u sadanjih okolnostih u onom drugom položaju mogao toliko koristiti, kolika bi ovdje mojim odlazkom nastala praznina. Ja ne znam žalibože, komu bih ostavio akademiju, i koji bi od nje umio i htio odvraćati pogibelji, koje bi joj prijetile osobito uslijed najnovije struje političke". Istoga su mnijenja njegova dva dobra prijatelja u Rusiji: „Ostanite, ostanite" — veli jedan — „gdje je radnja vaša tako blagoslovljena. Protiv vas intrigirali bi strašno Poljaci, a ne bi s vama bojim se zadovoljni bili niti Rusi, jednima išli biste predaleko, drugima bi bilo i to premalo". Drugi mu piše: „Požalio bi akademiju i našu narodnu nauku, kada biste uslijed toga morali iz Zagreba otići. Tamo je po mome mnijenju lako mnoge zamijeniti, ali vas nikako. Za nas, kojima politička radnja ne vrijedi ni izklijana boba, znanstveni rad je jedino spasenje, ako je moguće još spasenje". Svjetuje ga, neka se ne prenagli, da se ne pokaje i neka se drži one pogovorke: „Stoj zeko, gdje stojiš, pa se nikog' ne bojiš". Napokon se ova misija Račkoga razbila. Teško nam je, ali moramo ovdje preći preko mnogih divnih misli, koje je ovom prigodom izrekao, a ispunjuju svu dušu njegovu. Spomenuti moramo, da je Rački s biskupom pošao u Rim i stavio ondje pogodbu, da bi on samo onda mogao misiju prihvatiti, ako carstvo rusko učini s papom ugovor, kojim bi se osigurao položaj katolika u Rusiji. To onda nije moglo biti i na tom se je konačno sve razbilo.

Dopustite mi ipak da ovom prigodom barem taknem u njeke njegove misli. Biti ću oprezan, da ne učinim smutnje. Vjerovao je u jedinstvo crkava i nazirao mu je budući oblik. Istočni patriarkati dobiti će koncesije, kojih crkve na zapadu ne imaju. Sadanji rodovi još tomu nisu dozorili. Čini pogled

po slavenskom svijetu, gdje vidi toliko nezrelosti, da mora zaključiti: „ostavimo ovo pitanje providnosti božjoj". Crkva po njegovu ne bi se samo imala ogledati za mogućnicima svijeta, manje bi imala raditi sa diplomacijom, imala bi više paziti na narode, potrebne njezine pomoći. Naravno, da je njegovo slavensko srce mislilo prije svega na svoj narod, da ga po pravdi i potrebi ogrije čisto svjetlo crkve Isusove. Mnogo puta gorko se tuži, što se diplomacija preveć plete u čisto crkveno pitanje o slavenskoj službi božjoj. A smijem reći, da bi za službu božju slavensku bio pripravan i život svoj dati. Razumjet ćete onda pismo biskupu prije proslave hiljadu-godišnjice svetoga Metuda (30. nov. g. 1884.): „Prvi uvjet, koji bi se imao izposlovati u Rimu bio bi, da sveta stolica dopusti za onaj dan slavensku liturgiju ne samo u Velehradu nego i u cielom katoličkom Slavenstvu t. j. gdje bi se god želilo, da se drži. Ako toga ne bude t. j. ako bi se misa imala pjevati latinski, onda bi se svetkovina držala u duhu protumetodijskom. Slavenom katoličkim jesu Ciril i Metod dragi, što su znali jedinstvo crkve s potrebami slavenskoga naroda u sklad dovesti. Ako se u Rimu to ne uvidja, onda se ne shvaća pravo znamenovanje onih slavenskih prosvjetitelja. Ja mislim, da bi valjalo u tom pogledu pitanje do jasnosti dotjerati. Ne bude li to, ne idem ni u Rim ni u Velehrad, jer su mi dodijale bezsmisalne parade".

Dužnost nam je nadalje, da pomno ogledamo i njegov politički rad barem u toliko, da se vidi, koliko mu je vremena otimao. Nije sjedio posljednjih dvadeset godina u parlamentu, otimao se, da unj ne dodje, opet je svakomu u nas znano bilo, da je bio glava „neodvisne narodne stranke" posljednjih četrnaest godina. Spomenusmo, da je otstupio od političkoga života g. 1874. Povrati se politici g. 1880., kada je Mato Mrazović ostavio vladajuću stranku radi magjarskoga jezika, koji su mislili preko financijalnih oblasti uvući u Hrvatsku. Mrazović i Rački primiše zajednički stara načela narodne stranke prije revizije nagodbe, za koja je Rački slavno vojevao do

god. 1873. To je bio sada program stranke, koja primi ime: *„neodvisna narodna stranka“*.

Rački napisa u „Obzoru“ članke: *„Zašto i na što promjena“*.[1] Drugi put dobije on priliku, da ovaj program na tanko obradi. Kada je ministar financija god. 1883. proti očitomu slovu zakona stao uvoditi u Hrvatsku grbove sa magjarskim natpisom, narod se hrvatski stao braniti, a vlada ugarska dokinula ustav u Hrvatskoj, što joj i sabor ugarski odobri. „Poslije onoga silovitoga zaključka — piše biskupu 18. XI. 1883. — u sjednici sabora ugarskoga od 10. prošloga mjeseca vieća se u klubu neodvisne narodne stranke, kakav da ona položaj zauzme sada poslije toga nasilja Ugarske. Jeda li može ostati kod svoga dosadanjega programa, to jest kod revizije nagodbe u smislu samostalnosti financija, komunikacija i t. d. ili da zauzme odrešitiju poziciju. Vodile su se razprave akademički i razpravljalo se čisto znanstveno: jeda li Hrvatska može sa gledišta prava uzeti, da joj je Ugarska obustavom ustava itd. odkazala nagodu? i ima li taj odkaz primiti. Tu se je tražio savjet kod najboljih pisaca i pravoslovaca Bluntschlia, Martensa itd. Razprave bijahu zanimive; ali praktički nisu vodile k ničemu. Videći to ja sastavio sam obrazložen predlog, koji u bitnosti sadržaje ovo:

1. Pošto je Ugarska najnovijim činom u temelju uzdrmala državopravni odnošaj ustanovljen nagodbom od god. 1868. — pošto nadalje Ugarska se ne drži nagodbe, već je skoro svaku njezinu ustanovu povriedila, pošto izkustvo iza godine 1868. potvrdjuje, da Ugarska državopravnu svezu samo i jedino na svoju korist izcrpljuje, a Hrvatsku materijalno upropašćuje, te iz njeke umišljene državne ideje čak i na narodnost njezinu posegla itd., to se imade državopravni odnošaj izmedju obiju zemalja do temelja promieniti.

2. Budući da Hrvatska ne želi postojeće državne tvorbe monarkije novoj preobrazbi izložiti, u što ne će da svoje sile

[1] Obzor 1880. br. 150. 151. 152. 153.

troši: to je ona voljna i u buduće s Ugarskom sastavljati jednu državnu zajednicu naprama Austriji, te i nadalje s njom u delegaciji razpravljati one državne poslove, koji su zak. čl. XII. 1867. nagodbom austro-ugarskom za obje pole zajedničkimi.

3. Glede onih poslova, *koji u smislu austro-ugarske nagode spadaju u austrijsku i u ugarsku legislativu i eksekutivu;* ali se imadu osnivati na istih načelih, koja obje vlade ustanovljuju dogovorno, kano što su obranbeni sustav, carinski i trgovački ugovori itd. moj je predlog, da kod ovih poslova hrvatska vlada sudjeluje dogovorno s ugarskom kano jedna cjelina naprama Austriji, ali *da legislativa i eksekutiva ne bude zajednička s Ugarskom već ostaje posebna za Hrvatsku.* (Tako je! op. biskupova.)

4. Svi ostali poslovi, koji su u našoj nagodi navedeni u § 6—10. (u koliko ne idu medju poslove pod 1, 2 i 3), spadaju u autonomiju Hrvatske, koli glede legislative, toli glede eksekutive. Prema tomu *mi bismo imali s Ugarskom samo krunitbeni čin zajednički i jednu delegaciju*, a kako da Hrvatska bude u delegaciji zastupana, imade se posebnim zakonom odrediti.

5. U svrhu, da se to izvede i da se provede cjelokupnost Hrvatske s pripojenjem Dalmacije i Rieke, neka se izabere regnikolarna deputacija, koja će ugarskoj regnikolarnoj deputaciji staviti predloge o preinačenju državno-pravnoga odnošaja u navedenom smislu.

6. Ako delegacije ne bi uspjele ili ako Ugarska ne bi htjela izabrati delegacije u rečenu svrhu: tada neka Hrvatska izjavi, da se nalazi odriešenom od svake sveze s Ugarskom, te prinukanom neposredno s krunom ugovarati o novom položaju svojem u monarkiji“.

Ove svoje misli unesao je R-i u adresu neodvisne narodne stranke (1884.), koja je njegovo djelo gotovo od riječi do riječi. Ona je program stranke, kojoj je on bio duševna glava. On sam nije nikada sebe smatrao vodjom stranke. Nije to u

pravom smislu niti mogao biti, kada se je upravo otimao izboru u sabor. On sam smatrao je punom svijesti svoju adresu za državnički spis dostojan stranke, koja se bori za državnu samostalnost u monarkiji. Krasnih je darova imao za dobra državnika. Kao istorik proučio je dosta i državnih znanosti. Premda nije radio u novijoj povjesti, opet je proučio sve što mu treba, da si razjasni moderne državne prilike. Sve pojave narodnoga života pratio je ma na tanko i ocjenjivao prema njima snagu svoga naroda. Sa suplemenicima hrvatskim gojio je srdačne doticaje, kako gotovo nitko medju nama. Moralna solidarnost medju Slavenima davala mu je nadu, da će Hrvatska ovaj program izvesti, jer ne će biti nikada sasvim izolirana, što je smatrao da bi bila smrt njegova naroda. Svako pitanje raspravljao je s ovoga višega gledišta. U svakom pitanju i u svakom članku u „Obzoru" organu stranke dovodi i pozitivne zakone nauke i donosi račun o snagi svoga naroda.[1] Pozitivan u svem biću svojem nije mario izricati duhovitih i krilatih riječi, običnih kod ponosnih državnika, koje svjetina čeka i rado prima. Velikom zlovoljom pratio je naše novije prilike. Prijateljima bi znao kazivati: „Za mene

[1] Spomenut ćemo njeke članke koji imadu i danas vrijednosti: G. 1880. br. 289. 290. 293.: Mane u organizmu naše crkve. 1881.: br. 6. 7. 8. 9. 10.: Književna zanovietanja Deželićeva; br. 27. 28. 29. 30. 31.: Stranka prava; br. 146 147. 148. 149. 152.: Krpana nagodba. Nadalje u istoj godini u „Pozoru": br. 21. 22. Uzpostava katoličke hierarhije u Bosni i Hercegovini; br. 28. 29. 30.: Kamo spada Rieka; br. 42. 43.: Čemu borba za Rieku. G. 1882.: br. 26. 27. 29. 31. Germania irredenta; br. 46. 47. 50. 52. 54. 56. 57. 59. 60.: Buncanja Fridrika Pestya; br. 65. 68. 72.: Germania contra Hungariam; br. 112. 113.: Kako danas stoje stvari u Rusiji; br. 159. 160.: Nagodba za Rieku. God. 1883.: br. 107. Najnovije magjarske pisarije o Rieci. God. 1884.: br. 63. 64. 65. 66. Program neodvisne narodne stranke pred službenim listom; br. 145. 146. 147. 148. 150. 151.: Srbski predlog od 18. lipnja; br. 283. 284. 285. 286. 247.: Riegerov govor — Magjari pred Slavenima. God. 1885.: br. 159.: Novo buncanje Fridrika Pestya; br. 184. 185.: Ustavno licumjerstvo. God. 1886.: br. 39. 40. 41. 42. Zablude srbske politike. Još god. 1890. „Matematička politika", što već spomenusmo.

bi izbor u sabor bio velika nesreća". Samo jednom u svojem životu tamo još god. 1872. prisiliše ga prijatelji njegovi, da prodje i on u agitaciju u svoj kotar. Poslije nikada. Uza svu zlovolju nikada nije očajavao već obično svoje drugove sokolio. „Nezdvajajmo — piše biskupu 3. aprila god. 1884. — uskrsnuti će kada tada i naš narod, koji sada trpi muke, da si zasluži uskrsnuće. Podnosimo i njegove mane, samo da ih uzmognemo izvidati".

Sada ćete bolje razumjeti, kako je mogao g. 1884. upravo u oči izbora za sabor otići *na put u Rusiju.* Veliku je želju imao već od mnogo godina, da posjeti ovu veliku slavensku državu. Puno se je trudio, da nauči toliko ruski, da bude što srdačnije razgovarao sa svojim prijateljima kao s braćom. Najviše ga smetala gradnja akademijske palače. Sada je i ta gotova i galerija u njoj. Smijemo reći, da je sada „poletio" u Rusiju. Prilika mu se nàdala, što je bio kongres arkeologa u Odesi. Boravak u Rusiji bili su njegovi sretni dani. Evo što piše biskupu (iz Moskve 12. rujna g. 1884.): „Ruskim učenjakom veoma je milo, što sam u Rusiju došao. Na svakom koraku susretaju me najljubeznije; pače ne samo oni nego i ruski dostojanstvenici i odličnjaci. U Odesi, jedva prispjeh, posjeti me načelnik, vodja plemstva gubernijskoga itd. Mali nesporazumak kod policije, o kom ću vam ustmeno spomenuti, dade povoda demonštracijam. Na kongresu morao sam predsjedati jednom odjeljenju u javnoj sjednici; pak kada pozdravih skupštinu ruskim jezikom, pljeskanju mnogobrojne odlične publike ne bješe kraja. Rusi su veoma učtivi; pozivan sam u najotmenija društva i preko mjere".

„U Odesi boravih dva tjedna. Odanle krenuh u Kijev. To vam je jedna od najljepših varoši Europe, koje vidih. Položaj prekrasan nad i uz Dnjepar. Slog kuća čisto ruski, a preliep. Ali što je najznamenitije, to su vam kijevske crkve i pešćere, po kojih se ne bez razloga zove ruskim Jeruzolimom. Često puta mislih na vas, te rekoh momu drugu prof. Jagiću, da bi vi ljepotom tih kijevskih svetinja začarani bili. Crkve su

gradjene u bizantinskom slogu, ali uz primjesu ruskih osebujnosti. Katedral sv. Sofije jest snimak istoimene carigradske crkve, a gradjen u XI. stoljeću. Bogatstvo starih mozaika, slika itd. upravo porazuje čovjeka. A takovih crkava iz XII. do XV. stoljeća vidi se na svakom koraku".

„Sinoć dodjoh u Moskvu. Ogroman originalan grad. Upravo sada vratih se iz Kremla, kojega dakako samo letimice pregledah. Odanle divan pogled na grad, koji zauzima prostor veći od Pariza. Kupola do kupole, toranj do tornja diže se nad krovovi kuća".

„Vriedno je viditi Rusiju. Kod nas se misli, da imade malo uspomena prošlosti; ali i u tom pogledu ona je sviet za sebe. Ja sam ovamo došao literarno dobro pripravan, nu reći mi je, da sve što sam do sada vidio, nadkriljuje moju maštu. Sami vanredni ogromni odnošaji. Kako je zemlja prostrana, tako je, kako veli ruska poslovica i „ruskaja natura široka". Svagdje se vidi čisto narodni tip, u narodu, u institucijah itd. Ruski državnici počinili su dosta pogrešaka, počinit će ih i u buduće, ali taj će ih veliki narod izpraviti. U toj ogromnosti silne mane i zablude izčezavaju".

Rački opisa ovaj put u „Viencu" na tanko i na široko. „Ja i jučer čitah — piše mu Bogišić iz Pariza 9. augusta g. 1886. — vaše putne bilješke po Rusiji, koje štampate u „Viencu". Ja se čudim, kako ste vi mogli onoliko vidjeti za kratko vrijeme; — ja sám, koji sam u Rusiji njekoliko godina živio, nalazim u vašim bilješkama mnogo za mene novoga. Ako to sve skupite i štampate u jednoj knjizi, držim, da će sa nekoliko gledišta poduzeće biti vrlo koristno". Nije ga štampao na pose, jer čini mi se redakcija „Vienca" nije to želila. Rački je „Viencu" prigodice lijepih stvari osobito priopćivao, ali ne toliko koliko prije, jer nije od drugih posala dospjevao. Hrvatski istorik naći će u njima lijepe gradje za literarnu i kulturnu povijest.[1]

[1] „Vienac" 1877.: br. 12. 25. Književne obznane; br. 22.: Gjuro Daničić; br. 3.: Novija odkrića u Solinu; br. 4.: Arkeologičko družtvo u Sisku; br. 9.: Stolna crkva u Spljetu; br. 24.: Kanonik Martin astrolog; br. 28.: Naša akademija pred bibliografskim kongresom u Parizu; 1879.: br. 43. Pismo Stanka Vraza Vuku Karadžiću. G. 1881.: br. 11 Todor Dostojevski; Aleksij Pisemski; br. 16. 17. Matija Petar Katančić; br. 3. 9.: Čitanje u Petrogradu o dubrovačkom pjesniku A. Gledjeviću; br. 47.: Vaso Vereščagin; br. 42.: Spomenik Nikole Gogola; Peti arkeologijski kongres ruski. 1882.: br. 23, I. S. Aksakov i M. N. Katkov. 1883.: br. 1. Antisemitizam u Dubrovniku 1622. 1884.: br. 1. 2. 3. Mletci; br. 15. 16.: Književna pisma. 1885.: br. 12. Proslava tisućgodišnjice sv. Metoda; br. 14.: Stara slika slovjenskih apoštola u Rimu. 1886.: br. 3—52. ***Putne uspomene o Rusiji.*** G. 1887.: br. 13. 14. 15. 16. 19. 21. 22. 23. ***Poljska — putne uspomene.*** 1889.: br. 6. Hrvatski kninski spomenici; br. 13. Novo odkriti spisi Jurja Križanića; Kopija Rafaelovih slika u našoj galeriji. 1890.: br. 27. Najnovija stečevina naše galerije; br. 30.: Glagolitica; br. 30.: Andrija Kačić prema Slovinstvu. 1891.: br. 1. Grigorij Petrović Danilevskij; br. 29.: Glagolski spomenik vojvode Hervoja. 1892.: br. 1. Franjo Glavinić; br. 5.: Josip Josipović Pervolf; br. 38.: Etrušćanski nadpis našega muzeja; br. 50.: Osvrt na 25 god. djelovanje naše akademije.

Iza svoga povratka iz Rusije za tri mjeseca (9. nov. 1884.) proslavi zajedno sa svim narodom otvorenje galerije slika. Tada reče svoj krasni govor o suglasju znanosti i umjetnosti.[1] Biskup sam blagoslovi akademijsku palaču i proglasi galeriju otvorenom. Naš glavni grad Zagreb bio je razdragan od veselja kako nikada, što ljudi mogu pamtiti. Nitko nije mogao biti razdraganiji od našega Račkoga. Biskup blagoslovi i njegove trudove i muke, kada reče: *„Na posljedku hvala i momu bratu i staromu prijatelju predsjedniku akademijskomu. Ja znam najbolje, što je njega muke, znoja i truda stajalo, dok se je ova velebna sgrada podigla, popravila, dovršila i uresila."*[2]

Iza ove krasne narodne slave i najvećega užitka duševnoga R-va, kao da mu je providnost odredila, da gazi dalji tečaj svoga života samo po trnovoj stazi. Kao da je upravo njemu junačkomu borcu dosudila, da se posljednji decenij svoga života najviše bori i u ljutoj borbi svrši svoj mukotrpni život. Koji

[1] Rad LXXIII. 154—162.

[2] Ibidem 166.

mjesec iza ove slave razbi mu vlada mile osnove o sastanku južno-slavenskih književnika u Zagrebu. Malo časa iza toga zapodjene se u saboru rasprava o akademiji. Narodni zastupnik Nikola Crnković nedostojnim gotovo provokatornim načinom navali na akademiju. Rački mu odvrati u „Obzoru“ i nazove taj čin „nepatriotičnim“. Crnković tuži ga radi uvrede poštenja. Rački dobro sluti, kamo to ide. „Zbilja je proti meni povedena iztraga“ — piše biskupu 2. jula g. 1885. — „sve je napereno proti momu predsjedničtvu“. Rački bude odsudjen na globu radi uvrede poštenja Crnkovićeva. Na jesen bude Rački po sedmi put izabran za predsjednika akademije.

Tekar za godinu dana već iza glavne skupštine i svečane sjednice dodje akademiji dopis (20. dec. 1886.), da Nj. Veličanstvo Račkoga nije potvrdilo za predsjednika. On ne prestane voditi poslove akademije kano najstariji razredni predstojnik do buduće jesenske glavne skupštine. Akademija ga i po osmi put izabere (g. 1887.), ali on se zahvali — upravo dostojnim govorom iza dvadesetgodišnjega predsjedništva: „Vi ste veleštovana gospodo akademici“ — reče on — „izabrav me u prekjučerašnjoj glavnoj skupštini po osmi put za predsjednika htjeli i željeli, da ostane u mojih rukû vodstvo zavoda i u trećem deceniju. Ovaj vaš čin pokazuje, da se slažete s onim smjerom, u kojem sam rukovodio poslove akademije i da usvajate ovaj duh, kojim sam nastojao oživiti mrtvo slovo akademijskih pravila i poslovnika. Taj se smjer, taj se duh nenalazi utisnut na hartiji; niti se smije u njoj tražiti. Taj smjer, taj duh mora poput atmosfere obujimati sav znanstven rad zavoda i prodirati u sve sglobove njegove. A ovo suglasje vaše za mene je velika utjeha. S toga mogao sam se mirnom sviesti zahvaliti na tom ponovnom odlikovanju i umoliti vas, da ga priklonite drugoj vriednoj osobi. Ja, budi mi dozvoljeno bez povriede čednosti primjetiti, nisam ličnost nepoznata ni u učenom svietu ni u javnom životu; jesam dapače ličnost otvoreno izraženih načela. Ova načela plod su trajna razmišljanja počam od nastupa muževne dobe, te su

postala neodoljivom svojinom moje sviesti. Kada god mjerim ova načela bud o dužnosti svoga zvanja, kojemu se iz osvjedočenja o svetosti njegovoj posvetih, bud o dužnosti naprama državnoj vlasti, nemogu nikada u kojem god od ovih pogleda nesklada naći; pak zbilja nije se dugo i dugo s nijedne strane o tih načelih spoticalo. Ali neka bude! Ja si držim za svetu dužnost odvraćati od našega zavoda svaki najmanji oblačak, koji bi u njegov miran razvoj posegnuti mogao. S promjenom u osobi vodje ne mienja se i onako u vojsci ništa. Stupajući u vaše redove, s vami ću jednako odlučno podupirati novoga stjegonošu i s vami ću se jednako kano i do sada truditi, da onaj duh znanstvene ozbiljnosti i narodnoga osjećaja ne prestane i u trećem deceniju oživljavati svu djelatnost naše akademije, koja neka svakim danom sve to više cvate i neka pod svoja krila prikuplja umnike slavenskoga juga; neka pripomogne čim obilnije širiti pravu kršćansku prosvjetu po svih zemljah, u kojih se naša rieč zbori“.[1]

Više je Rački uradio nego što je ovdje obećao. Već nije predsjednik, a nestalo bilo „*kataloga galerije slika*“. Rački je potrošio više od pol godine, da pripravi novo izdanje.[2] Proučio je sva pisma tičuća se galerije, učinio svakoj školi slikarskoj dobar istorijski uvod, da i laik uhvati u galeriji što više koristi. On je i nadalje vodio sve poslove kao i prije. Naravno da zato nije tražio nikakove nagrade. Nije on za predsjedničke poslove nikada ništa tražio niti primio a ma ni novčića niti onda, kada je živio samo o dobroti našega biskupa pokrovitelja. Sada nije mogao primati niti priznanja za svoj trud, jer poslovi teku na ime drugoga. Vjerujte, da je i to lasno pregorijevao. Više ga je bolilo, što je kadgod vidjao, da se gdjekoji članovi ne zanimaju za akademiju, a ne manje ga peklo, što prema razvitku snage književne ne napreduju i materijalna sredstva. „Uz obilnija sredstva — reče on

[1] Rad LXXXVI. 157—158.

[2] Štrosmajerova galerija slika 2. izdanje 1890.

već g. 1886.[1] — moglo bi se uskoriti izdavanje rječnika i tim ovaj ne samo za znanost nego i za narodni život vele znameniti podhvat prije sa svih strana željnomu kraju privesti. Mogla bi se u većem obsegu iznositi na svjetlo gradja za poviest državnu, crkvenu, pravnu, književnu, prosvjetnu, pak tim pospješiti i znanstveno obradjivanje koli pojedinih grana toli cielokupne poviesti narodne. Moglo bi se podpomagati strukovno iztraživanje prirodnih odnošaja naše domovine, čim bi se ne samo za temeljito poznavanje prirodnoga joj blaga nego i za materijalni razvitak njezin mnogo privriedilo. Na nova pako poduzeća, za koja bi se mogle prikupiti sposobne sile, kano što bi bila: izašiljanje u strane arkive i knjižnice, sabiranje gradje za dialektologiju i tradicionalnu literaturu, za narodne i pravne običaje, na znanstvene bud i u najčednijem razmjerju expedicie . . . ne smije se u tih okolnostih ni misliti. To su „pia desideria", koja kano da nam valja bližoj ili daljoj budućnosti u baštinu ostaviti".

U gospodarskim prilikama akademije nastalo još i gore, kada je konverzijom državnih papira glavnica akademijska skoro četvrtinu manje stala odbacivati. Rački se zabrine i stane sa svojim drugovima raditi o gradnji kuća, da dohodke zavodu povećaju i glavnicu bolje namjeste. U toj borbi za gospodarskim boljim napredkom sudjelovao je svom snagom, premda ga je već lomila teška bolest. U toj nas borbi prerano — za uvjek ostavi. Da se laglje i uspješnije od zla branimo, ostavi nam svoju dragocjenu biblioteku. A kako nije imao ništa i nije u javne svrhe mogao ostaviti ništa, opet zapisa u oporuci akademiji dvije stotine forinti — kao dar svoje neizrecive ljubavi.

Iste godine, kada se je lomila njegova predsjednička čast umre mu njegova dobra majka (maja 1887). Tužio je za njom, kao da ga jošte kao u mladosti zakriljuje svojim materinskim rukama. Imao je tomu i razloga. Nepogode i nesreće

[1] Rad LXXXII. 204—205.

raskrhale su bile veliki dio imetka njegove obitelji u komade. Svi koji su nesretni snose svoje brige na njegovu glavu. Majka mu je njegova bila utješiteljica svojom uvijek krepkom voljom, lijepom i čistom kršćanskom dušom. Ona je sabirala rod i pomagala sinu snositi mnogo puta preteške brige o kojima jednom veli u pismu na biskupa: „Ne možete si misliti, kolike neprilike imadem u obitelji". A on se je za svoj rod žrtvovao, kao da su mu rodjena djeca. Značajno je upravo za njegovo sinovsko, hrvatsko i slavensko srce, da je kuću i posjed oca svoga sa velikim žrtvama uzdržavao, samo da mu očevina ne dodje u tudje ruke. Imetka nije ostavio, a samo onim od roda, koji su ga smrti dodvorili, ostavi ono, što se našlo u kući i u gospodarstvu.

Iste ove godine nije manje trpio od političke bure medju obadvim krilima hrvatske opozicije. Budući istorik daj bože da joj po žalostnim posljedicama ne bude morao dati naslov: „pojavi narodne bolesti". Ne mogu izreći, koliko me bolilo, kada bi ga i bolna i nemoćna sastajao na sastancima, gdje su mladji toliko puta izostajali. Napokon preuzme na sebe u ime neodvisne narodne stranke, da odgovori stranci prava na njezin program. Poslije smrti njegove nadjosmo početak sastavka. Taj početak glasi: „Hrvatska ujedinjena opozicija složi se na osnovu sporazumka od . . . . 189 . god. u slijedećih točkah zajedničkoga programa: Nastojati će svimi zakonitimi sredstvi 1. glede zemljištne cjelokupnosti kraljevine Hrvatske, da joj se prema državnomu pravu njezinu povrati Rieka s kotarom i Medjumurje i da se sdruži Dalmacija. Nadalje ići će u susret na osnovu prirodnoga prava i narodnoga načela onim rodoljubom Istre i slovenskih zemalja, koji traže svojoj domovini naslon na hrvatskoj zemlji, te će sdruženje Istre, Kranjske i slovenskih dielova Štajerske i Koruške s kraljevinom Hrvatskom podupirati, čim se njihovo pučanstvo za to izjavi. Napokon pošto su Bosna i Hercegovina zaposjednućem po habsburškoj monarkiji s ovom došle u bliži dodir, ako i kada budu joj

pridružene, zahtjevati će njihovo sdruženje s kraljevinom Hrvatskom, kojoj su pojedini dielovi njihovi njekada i onako pripadali, a kojih stanovničtvo s njezinim jedan narod čini".[1] Za mnoga dobra djela i za ovaj lijepi testamentarni članak, koji ne smije i ne može uvrijediti niti osjetljivosti politikâ naše braće Srba i Slovenaca niti mišljenja državnika slavenskih, dade mu gospod Bog tu milost, da nije morao i nadalje gledati naše narodne žalosti.

Ne smijemo napokon preći, da ne spomenemo njegova oprosta sa kućom božjom starom i slavnom prvostolnom crkvom zagrebačkom. Kroz dvije posljednje godine radio je o njezinoj unutarnjoj preuredbi kadgod i uz takove sitne zadjevice, da nije doista imao žaliti, što ih ostavlja na ovom svijetu. Uživao je ipak, kada je na svoje oči vidio, kako preukrašena crkva mami u svoje divne prostorije pobožni puk hrvatski.

2. Književna radnja u akademiji.

Ogledasmo u ovoj posljednjoj periodi života našega Račkoga najprije javni život, da vidite, koliko su mu razni, važni, teški, neodoljivi i svakdanji javni poslovi susprezali krila u poletu naučnoga rada. Najprije da predjemo sada na izdanje historijskih spomenika, pa će se odmah jasno prikazati, kako su ga na štetu nauke potirali poslovi u javnom životu. On nije mogao smoći mjesec dana vremena za ovo šestnaest godina, da prodje u koji arkiv izvan Zagreba. U ovom pogledu nadkriljuju ga u nas Kukuljević, Ljubić i Lopašić, koji su uz velike osobne žrtve iz stranih arkiva snesli predragocjeno blago za istoriju hrvatsku. Rački radi tim marljivije kod kuće, a u stranom svijetu služi se množinom svojih dobrih prijatelja. Akademija ima iza Ivana Kukuljevića ne samo krasnu knjižnicu već i dragocjen arkiv. Godinu za godinom dolaze darovi od prijatelja akademije — dodjoše cijeli arkivi. Danas je akademijski arkiv tako bogat, da se može ponositi većim bogatstvom nego li njeki javni arkivi u našoj zemlji. U rukopisima svakako je najznamenitiji na slavenskom jugu. Rački se puno brinuo, da ovaj arkiv ovako poraste. Više se trudio od ma koga drugoga, da ovaj arkiv prouči i upotrebi. U njemu nadje dosta spomenika, kojima ukrasi naše „*Starine*".

[1] Programi oporbenih stranaka. Zagreb 1894. str. 13.

Prvi takav prinos u ovoj dobi jest: *Dopisi izmedju krajiških turskih i hrvatskih častnika*[1] koji su svi pisani jezikom hrvatskim latinicom i ćirilicom. Ovi su dopisi posljedica krvavih bojeva na našoj krajini. Iza bojeva ostaju sužnji i na jednoj i na drugoj strani. Treba ih otkupiti, da se oslobode od muka. Vidi se pri tom promet i trgovanje i svakdanji život u tužnom stanju. Narodni život žalibože ne cvate niti u mirno doba. I filologu hrvatskomu donose ovi dopisi lijepa gradiva.

„*Najstarija hrvatska cirilicom pisana listina*"[2] naslov je drugom prinosu, koji je R-ki dobio s otoka Brača. Listina siže u godinu 1185. Znamenita je, jer je najstarija od poznatih hrvatskih listina ćirilicom pače i glagolicom pisanih. Znamenita i po tom, što ju je pisao kanonik stolne crkve spljetske i na zemljištu, gdje je općenito vladala glagolica. „Odavle se vidi" — veli on — „da je i na zemljištu hrvatskom u starije doba upotrebljavano bilo cirilsko kano što i glagolsko pismo".

U istom svesku priopćuje: „*Notae Ioannis Lucii*"[3] (1226. do 1515 g.) iz vlastoručnih bilježaka slavnoga Lucića, koji su u našoj akademiji. To su izvodi iz gradskih trogirskih zapisnika i drugih isprava. „Ovi su izvodi — veli on — znameniti za poviest ne samo Trogira nego i Dalmacije i Hrvatske i susjedne Bosne. Znamenitost im raste od konca XIII. vieka i bivaju tim važniji, čim su izvori za našu poviest iza Tome arcidjakona mršaviji".

[1] Starine XI. 76—152. XII. 1—41.

[2] Starine XIII. 196—210.

[3] Ibidem 211—268.

Priopći: „*Dva nova priloga za poviest bosanskih Patarena*".[1] Oba idu u dobu Stjepana Tomaša kralja bosanskoga (1443. do 1461.). U prvom je rasprava kardinala Torquemada, koji je sa dvojicom drugih kardinala imao obratiti tri Patarena, što ih je bio poslao g. 1460. kralj Toma papi Piju II., da ih na vjeru katoličku obrati. U pedeset članaka prikazuje nam se vjera bogomilska kao malo gdje. Drugo je molitvenik, koji sadržaje opću službu božju bosanske crkve, po čem se vidi, da im je služba božja onakova bila, kao u franceskih Katara.

Priopći zajedno s o. Pierlingom: „*L. Komulovića izvještaj i listovi (g. 1593—4.) o poslanstvu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku*",[2] gdje se jasno pokazuje, kako je našega Spljećanina i nadpopa kod sv. Jerolima na teški i daleki put vodila misao uzeta iz srca hrvatskoga naroda, kako da se evropski istok oslobodi od Turaka.

Priopći: „*Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika*".[3] U prvom je dijelu suvremeni vjerni službeni opis početkom 17. vijeka. U drugom je putopis dvojice Hrvata god. 1574. od Šibenika do Hlievna i Skoplja. Obadva lijep prilog za topografiju, puteve i prilike u onima krajevima.

Rački je pripravio i preuredio: „*Izvodi iz Marina Sanuda 1526—1533.*[4] koje je našao neporedane u pokojnoga Mesića. Danas izlazi cijelo ogromno djelo pomoćju svega naobraženoga svijeta. Ovi su izvodi uzeti iz prepisâ bibliotekara Valentinellia, koliko je Sanudo učinio bilježaka važnih i vrijednih i za povijest hrvatsku. Onaj veliki zbornik slabo u štampi napreduje zato se mislilo, da ne će biti s gorega i ove izvode priopćiti na porabu domaćih povjesnika. Rački je Mesićeve izvode s dosta truda uredio i za štampu pripravio.[5]

[1] Starine XIV. 1—29.
[2] Ibidem 83—124.
[3] Ibidem 173—196.
[4] Starine XV. 188—240.; XVI. 130—209.; XXI. 131—184.; XXIV. 161—204; XXV. 103—134.
[5] Vidi Starine XV. 177—180.

Priopći: „*Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju g. 1610. po Arbanaskoj i Staroj Srbiji*".[1] Pisac je rodom iz našega otoka Raba. Već je L. Ranke ovo djelo iscrpao i dodao ovo: „Za poviest istoka imade još jedno nikada netaknuto vrelo u izvještajima rimskih nuncija ili visitatora, koje su podastirali papi ili propagandi". Sjetimo se sada i opet, koliko se Rački trudio, da naši rimski Hrvati prodju crpsti iz toga vrela.

Priopći: „*Povelju bosanskoga kralja Tvrtka od g. 1366.*"[2] u kojoj se govori o provali kralja Ljudevita I. u Plievu i pod grad Sokol.

Napokon: „*Oporuku Marka Marulića*"[3] iz koje se razabiru i djela koja je pisao prvi poznati hrvatski pjesnik do god. 1501. i knjižnica njegova. I ovaj je rukopis iz naše knjižnice.

Svi su ovi prinosi ili iz naše knjižnice ili ih je dobio posredovanjem prijatelja. On sam bio je u Zagrebu pripet premnogim poslovima kao da je u verigama. To će vam biti još jasnije, kada doznate, da su ovi prinosi jedine njegove arkivalne študije posljednjih šestnaest godine. To je doista malo za ovakova junaka. Upravo ga je to bolilo, što jasno pokazuju one njegove tužbe: „Ja sam kao prikovan u Zagrebu", „zapregnut sam u poslu i ne mogu se maknuti", „morao bi doći njetko batinom, pa da me protjera iz Zagreba" po više puta u pismima osobito biskupu i boljim prijateljima. Ipak ćemo imati zabilježiti i krasne njegove edicije historijskih spomenika.

U zbornik akademijski: Monumenta historico-juridica prinese „*Vinodolski zakon*", „*Štatuti kastavski i veprinački*", „*Štatut trsatski*".[4] Ova zbirka hrvatskih zakona srednjega

[1] Starine XX. 50—156.
[2] Starine XXI. 81—83.
[3] Starine XXV. 152—163.
[4] Mon. hist. jur. I. IV. Statuta lingua croatica conscripta III—IX.; LXXI—LXXXII. 3—24. 211—227.

vijeka upravo je lijepi miomirisni cvijet za hrvatsko i slavensko srce. Mnogo godina trudio se Rački, da ove zbirke sabere. Znadu to dobro njegovi sudrugovi kod ovoga posla dr. V. Jagić i dr. J. Crnčić. Znademo i mi iz mnogih pisama. Dapače mi znamo, da je od prvoga dana akademijskoga života bio ovaj zbornik u osnovi akademijskoj. Tomu je bilo namijenjeno djelo Bogišićevo: Pisani zakoni na slavenskom jugu 1872. doštampano. U ovo djelo imao je doći i zakon Dušanov. Znate, da se je Rački i o tom dosta trudio. Dušanov zakon zajedno s ovim hrvatskim zakonima imao bi pokazati, koliko je potekao iz čistoga vrela narodnoga života, da je pravna duša Hrvatima i Srbima jedna, samo joj dvojaki državni život dade dva oblika. Ako prilike naše nisu dale, da se to tako izvede, kako je R-ki želio, to ljepotu njegove misli ne mijenja. Ne trebamo ni spominjati, da je R-i sa svojim drugovima ovo djelo tako izveo, da stoji kao najbolje svoje vrsti u našoj knjizi. Ostati će u trajnoj vrijednosti sve dotle, dok se ne bi našli novi izvori, a daj bože i original vinodolskoga zakona.

Uspored s ovom osnovom skoro kroz dvadeset godina zabavljaju R-ga dvije druge velike osnove. Naša akademija imala bi izdati sve pisce za povijest hrvatsku srednjega vijeka i veliki zbornik listina Codex diplomaticus. U ova dva zbornika imala bi se povijest hrvatska sva prikazati do dobe Habsburga. U njima imalo bi sve biti, što Nijemci imadu u svojim ogromnim i slavnim pomoćju svih njemačkih vlada i svih najznatnijih njihovih stručnjaka obradjenim „Monumenta Germaniae“. Ovu ideju gojio je već prije akademije naš energični Ivan Kukuljević i pripravio ju je svojim na jednu hrpu naskladanim velikim blagom spomenika. On sam morade uvidjeti, da je idea preuranjena, da joj treba mnogo umnih glava i mnogo vremena. A što je poslije njega učinio Rački? Što je učinila akademija.

Rački preuzme na sebe djelo: *Scriptores rerum croaticarum*. Za osnov ovomu djelu imali bi biti pisci, koje je prvi štampao Ivan Lucić. Svakomu od ovih pisaca tražili bi se dakako što

bolji rukopisi, da se ono izdanje ispravi. Dodali bi se pisci, koji su poslije nadjeni. Cijela zbirka bila bi nastavak njegove radnje u „Documenta“ a zbirka bi sizala od 12—16. vijeka. Svršavala bi se sa Dubrovčaninom Tuberonom Crijevićem († 1522.) Od stranih kronista uzeli bi se u izvodu doslovno, koliko govore o hrvatskim poslovima, kronologijskim redom poput kakovih regesta izvodi iz ugarskih kronista, zatim iz mljetačkih, iz srpskih ljetopisa i iz njemačkih kronika i anala. Rački ne samo da je smišljao i radio sam ob ovom poslu, nego je namjeravao izdati „Scriptores rerum croaticarum“ o svom trošku. Akademiji davao bi onda svezak po svezak gotova djela, da ga u seriju svojih publikacija primi i sav prihod pobere. „Neka se nastave — reče on u sjednici od 24. listopada 1888. — takodjer Scriptores, *od kojih ću ona rerum croaticarum bar do XVI. vieka sam prirediti za štampu i trošak izdanja preuzeti.*[1]

Mnogo je godina trebalo, dok je on tek prvi svezak dovršio. I taj ugleda svjetlo tek iza njegove smrti. *Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana*[2] jest naslov prvomu svesku ovoga lijepo zamišljenoga djela. Njekoliko dana prije nego što je sasvim slegao (20. dec. 1893.) piše Jagiću: „Moj Toma arcidjakon hvala Bogu doštampan, te sada pišem uvod i sastavljam kazalo“. Od uvoda nadjosmo dosta bilješčica na većim i manjim karticama, kako već učeni ljudi spremaju ovakove radnje. O rukopisima Tominim počeo je bio već i pisati. To je ipak bilo tako za prvi put bačeno na papir, da drugi toga upotrebiti ne može. Razabrasmo odatle, da je najprije u Rimu u vatikanskoj biblioteci ogledao rukopis Lucićev. Poslije više godina radeći za svoja „Documenta“ dobije dozvolu od kneza Fanfogne u Trogiru, da njegov kodeks prepiše. Fanfognin kodeks smatrao dugo najboljim i mislio ga uzeti za podlogu. Nadje se na jednom u spljetskom kaptolu dragocjen poklad

[1] Ljetopis knj. III. 1888. str. 81.

[2] Monumenta spectantia hist. Slav. merid. Tom. XXVI. Scriptores III. Zagreb. 1894.

listina od vjekova zatvoren i u njem Toma arcidjakon najstariji i jamačno sasvim blizu samomu Tomi. Ovaj rukopis uzme za podlogu svomu djelu, a sve druge uzme samo kao varijante.

Ovako bi bio posvema zadovoljio zahtjevima moderne nauke o izdavanju ovakovih spomenika. Rački učini više, nego što obično čine najbolji radnici. On pri svakoj vijesti Tome arcidjakona traži potvrdu najprije u domaćim diplomatičkim spisima, zatim u papinskim bulama i u pouzdanim piscima. Tumači i razjašnjuje imena mjesta. Obilno navodi i literarna djela, koja rade o tim predmetima. Jednom riječi: sve ćete naći u opaskama njegovim, što vam treba za ocjenu Tome arcidjakona. Ovdje se rado sjećam, kako sam se sastao pred četiri godine u Beču s jednim magjarskim boljim istorikom. Njekom zloradosti reče mi, da ćemo mi Hrvati napokon dobiti krasno izdanje Tome arcidjakona od učena mlada Nijemca njegova prijatelja. Spomenuh mu već onda, da će biti suvišno. Poznam učenoga Nijemca i štujem ga, ali mogao bih danas više reći, nego što sam rekao prije četiri godine. Nijemac je uman i marljiv, ali jamačno mu ni u snu nije bilo, da ovako svaku i najtanju nit Tominih vijesti prosvijetli i mnogim našim domaćim svjedočanstvima utvrdi. Ne bi bilo moguće niti njemu niti komu drugomu strancu, da pozna ovako cijelo zemljište Tomine radnje, kako ga je poznavao izdavalac „Documenta“. Koliko mi godi, da ovo mogoh napisati, kada nas stranci sa svojom boljom pripravom toliko puta pobijaju.

Rački ne dovrši dalje ovoga naumljenoga velikoga zbornika „*Scriptores rerum croaticarum*“. Ostavi samo njeke predradnje. Nadjosmo kronologični popis domaćih i stranih pisaca od XII—XVII. vijeka. Zatim ostavi prepise pisaca štampanih u Lucića: De regno Croatiae et Dalmatiae ispravljene. Ostavi i izvode iz ugarskih i mletačkih kronika. Sve je ovo trebalo još obradjivati. Trebalo je polaziti na ona mjesta, gdje se nalaze rukopisi ovih kronika. Mnogo puta se je na primjer spremao u Veneciju na duže vremena. Svaki put, kada biskup

polazi u Rim, zove ga za suputnika. Njekoliko puta Rački i pristaje, ali svaki put postavlja mu uvjet, da desetak dana ostanu u Veneciji. Stereotipno mu svaki put ponavlja: „Vi se šećite po galerijama, a mene pustite desetak dana u Marcijani“. Trebalo bi bilo i u Beč, u Peštu i u Dalmaciju. Toga vremena on nije smagao, zato je evo krasno ovo djelo tek započeto ostavio.

Drugo fundamentalno djelo za našu domaću povijest imao je biti *Codex diplomaticus*. Radnje Ivana Kukuljevića najglavnije u ovom pogledu puno zaostaju za zahtjevima stroge diplomatičke kritike. Rački od početka akademijskoga života misli na ovaj zbornik. Ali nije nalazio ljudi za taj najveći i najteži posao. Teškim srcem odluči se on napokon, da preuzme brigu i za ovaj zbornik uz pomoć akademika Ivana Tkalčića. Za dvanaesti vijek može nam njeko vrijeme služiti i zbornik Kukuljevićev, premda je pun pogrešaka. Rački uzme spremati trinaesti vijek. Najprije prodje sva moguća stara i nova djela, gdje imade listina XIII. vijeka i dade ih prepisati. Onda je trebalo uzeti ovaj folijanat pod pazuhe, pa s njime u arkive, da se traže originali i prispodobe sa starijim izdanjima. Mnogo puta bi trebalo iznova po originalu prepisivati. Trebalo bi tražiti nove gradje, koje stariji nisu dobili u ruke. Trebalo bi sjedjeti koji mjesec u zagrebačkim arkivima, a onda proći u Peštu, gdje su danas naša najglavnija arkivalija, opet na koji mjesec po domovini i izvan domovine i t. d. Akademija je doduše dala u Rimu po papinskim regestima pregledati trinaesti vijek. To sve nije niti dvadeseti dio ovoga posla. Račkomu dade bog samo dvije ruke, a ljudi mu tisnuše u obadvije ruke toliko posla, da on vremena za taj veliki i dugotrajni posao apsolutno nije smagao. Gdje je istom Cod. dipl. XIV. i XV. vijeka! Doista puno ima žetve, a malo žetalaca. Ovo pripovijedasmo za naše mladje ljude, da se prenu i budu oprezni na naše velike narodne zadatke. Tekar dovršen Cod. dipl. postavlja našu narodnu povijest na stalan fundamenat.

Možemo da predjemo na prigodne radnje R-ga u akademiji. Po vrijednom običaju govore se u svim akademijama pokojnim drugovima *nekrolozi*. On napisa o životu *Matije Mesića*[1] svoga sutrudnika i prijatelja. Ruski je historik *Sergij Mihajlović Solovjev*,[2] sa velikim pietetom oslikan, postavlja ga o bok najvećim suvremenicima Europe. Simpatično proprati prerano umrloga umnoga *Aleksandra Aleksandrovića Kotljarevskoga*.[3] Nestora pravne povijesti *Vaclava Aleksandra Maciejovskoga*[4] prati kao krčioca u pustoj nauci slavenskoga prava pokazujući: kakovo je stanje nauke nalazio i koliko je za sve Slavenstvo privrijedio. *Nikolaj Kostomarov* ruski istorijograf[5] oslikan je u svojem bujnom životu kao sjajni poznavalac narodne i prosvjetne misli ruske. *Dr. L. Geitler*[6] zanosni ispitač Cirilova pisma i *dr. Ivan Subotić*[7] poznati srpski plodni pisac dobiše od njega životopisni spomen. Učini spomen *Petru Aleksejeviću Lavrovskomu*[8] plodnomu i oštroumnomu ruskomu piscu. Sjeti se i svoga davnoga od mladosti prijatelja *Josipa Jirečka* dobra prijatelja Hrvata i napretka naše akademije.[9] Požali *Romualda Hubea*[10] iza koga nastaje velika praznina u nauci slavenskoga prava. Nisu ove biografije sve jednako radjene. Druga ih je pola tek nekrolozi. U prvoj poli nalazimo prave i krasne biografije obradjene slavenskom ljubavlju. Sve skupa pokazuju R-a slavensko obzorje čisto i lijepo. Sve skupa su divna opomena pokojnikovim mladjim drugovima, da prate, cijene i uvažuju na-

---

[1] Rad XLVII. 222—249.
[2] Rad LIV. 160—177.
[3] Rad LX. 208—225.
[4] Rad LXVIII. 177—193.
[5] Ljetopis III. 124—153.
[6] Ljetopis IV. 109—112.
[7] Ljetopis IV. 113—136.
[8] Ljetopis V. 114—123.
[9] Ljetopis V. 124—139.
[10] Ljetopis VI. 127—146.

predak slavenske nauke, da koriste sebi i svojoj nauci i da steku priznanja i uvaženja i našoj miloj akademiji u slavenskom svijetu. Ovo neka se nauče živi od mrtvih.

Svake godine biraju se u akademiji odbori za razne radnje, koje teku u serijama. Taj dobri običaj primismo od drugih akademija, gdje je sav rad razdijeljen u komisije. Ljudi zanimajući se za koju osebujnu struku stupe u odbor te struke, da sudom i savjetom svojim pomažu, ako i sami ne dospiju raditi, jer rade medjutim druge poslove. Takov je odbor u nas za *stare pisce*. Već spominjasmo da je R-i od početka uvijek u tom odboru. Njekim *piscima napisa biografije*. Radnje su to po opsegu male, ali mnogo puta veoma trudne. Napisa: *Život Frana Lukarevića Burine*,[1] *Miha Bunića Babulinova*,[2] *Maroja Oracija Mažibradića*,[3] *Marina Burešića*.[4]

Sada prelazimo njegovim radnjama u „Radu". Dijelimo ih po zametku njihovu u tri skupine po razlogu, kako su postale. Najprije uzimljemo one, koje su se rodile kojim vanjskim povodom i stoje same o sebi. Tako nam obznani: „*Slovenski a napose bugarski i hrvatski u Italiji putnici ponajviše druge polovice IX. vieka*".[5] Našao se spomenik na ulazu u Italiju, u koji su upisivali imena putnici iz Europe. Medju njima ima ih dosta i našega roda. R-i ime po ime tumači.

U većem je savezu s drugim radnjama njegovim: „*Biela Hrvatska i biela Srbija*",[6] ali je ipak svojim sadržajem sama o sebi. R-i uze analizovati Konstantina Porfirogeneta o bijeloj Hrvatskoj i bijeloj Srbiji. Istražuje granice zemlje Magjara, Njemačke i Bajoarie, s kojimi su bijela Hrvatska i bijela Srbija imale graničiti. Po tom bi bio stari „Bojohemun" pradavna domovima Hrvata i Srba. Traži po češkim i tra-

---

[1] Stari pisci hrvatski X. str. V—XI.
[2] Ibidem XI. str. V—IX.
[3] Ibidem str. IX—XIII.
[4] Ibidem str. XIII—XIV.
[5] Rad XLII. 198—208.
[6] Rad LII. 141—189.

načkim spomenicima i nadje, da je bilo Srba izmed Sale i Labe, a njima na istoku da su bili Hrvati, koji su stanovali i u bojohemskom Polablju i onkraj gora prema vislanskom kraju. Pokaza zabludu Konstantinovu, kada od ovih zapadno slavenskih plemena izvodi Hrvate i Srbe. Ova je oštroumna rasprava pobudila i *V. Jagića*[1] i *Kačanovskoga*,[2] da se o njoj i o predmetu izjave, ushitila je *Stojana Novakovića*, koji mu pisa:[3] „Radost je gledati, kako se u našoj prošlosti otima od mraka svaki čas po koje pitanje, pravedna je nada, da će naši potomci moći znati svoju prošlost ne gore od ma koga mu drago drugoga naroda, naravno u srazmeri s izvorima".

Nadalje obradi: *„Prilozi za poviest humanisma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj I. Ivan Ravenjanin učenik Petrarkin dubrovački kancelar (1384—1387.) kano predteča humanisma u Dubrovniku"*.[4] Već smo spominjali, kako se je R-i već u Rimu upalio, da proučava renaissancu i humanizam. Spominjali smo već njegovu jednu radnju. Ovo bi pak imao biti početak niza rasprava. Već sam život Ivanov prikazuje nam se kao luč, koja prosvjetljuje staze budućemu napretku knjige hrvatske u Dubrovniku. R-i nije dospio, da ovaj krasni predmet dalje obradjuje, ali je u razgovoru svaki čas prijatelje nagovarao, neka taj predmet prate i obradjuju.[5]

Šesti arheološki sastanak u Odesi[6] nije tek kakov poslovni izvještaj. Najprije spominje važne zadatke, koje ima riješiti ruska arkeologija. Pravim užitkom crta dalje tečaj učenih

[1] Jagić: Archiv V. 178—180. i 494.
[2] Ж. Мин. просв. 1881. febr. 305—308.
[3] Novakovićevo pismo od 26. juna 1880.
[4] Rad LXXIV. 135—191.
[5] Ovom prigodom pripominjemo: *Klette* Beiträge zur Gesch. u. Lit. der ital. Gelehrtenreneissance Greifswald 1888. Bd. I. 1—46. Ivanu Ravenjaninu.
[6] Rad LXXVI. 122—191.

rasprava o pojedinim skupinama. Tek pod kraj govori o samoj izložbi.

Neobičan je povod raspravi: *Stari grb bosanski.*[1] Naša monarkija zauzela dozvolom vlasti evropskih Bosnu i Hercegovinu i stala te zemlje uredjivati. Račkoga pozovu tadanji upravnici Bosne, da se izjavi o tom, kakav bi grb dolikovao Bosni. On stade izučavati ovo pitanje i dade svoje mnijenje. Nadje se mlad čovjek pristav muzeja dr. Bojničić, da ovo mnijenje pobija na temelju jednoga pečata u magjarskom narodnom muzeju. Zapodjene se polemika, koja je time zanimiva, što se o tom pitanju izjaviše Ljubić, Jagić i Klaić.[2] R-i zato uzme cijelu stvar još jednom potanko istraživati na osnovu bosanskih novaca, pečata banova i kraljeva Bosne i kamenih spomenika, da ovo pitanje definitivno riješi. Dokaza, da grb kralja Tvrtka stoji u porabi preko stotinu godina. Ova je rasprava upravo karakteristična za R-ga. Smutnja se eno rodila radi njegove spomenice, a on se sabere, da stvar posvema izvede na čisto, da ne ostane ni slutnja, da bi on mogao svoje mnijenje podati samo onako na laku ruku.

Druga skupina rasprava jesu radnje njegove za *znamenite i svečane narodne zgode.* Kada se narod spominje davnih dogodjaja, koji čine epoke u njegovoj prošlosti, onda valja i akademija da bude „u doticaju s narodnim osjećajem" — kako on reče.[3] Narod naš sjećao se za ovo četvrt vijeka više takovih zgoda, akademija je pri tim narodnim slavama svojim književnim radom svaki put prva, a R-i opet prvi medju svojim drugovima.

Godine 1879. proslavi on svojom raspravom: *Povjestnik Ivan Lučić Trogiranin*[4] dvijestogodišnjicu pravoga oca istorije hrvatske. Njegova obadva glavna djela imadu časno

[1] Rad CI. 127—169.
[2] Dobar izvještaj o svem ovom u Archiv f. slav. Phil. IV. 497—512. „Viestnik" ark. društva u Zagrebu god. II. 16—27.
[3] Ljetopis VII. str. 116.
[4] Rad XLIX. 65—102.

mjesto medju kritičnim djelima XVII. vijeka. Ugled njegova djela u Europi pokazuju mnoga izdanja i mnoge porabe u stranim literaturama, a domovina mu ne rodi premca.

Godine 1885. slavio je hrvatski narod pedeset-godišnjicu svoga preporoda. Akademija proslavi ovu krasnu zgodu posebnim djelom: *U proslavu pedeset-godišnjice prieporoda hrvatske knjige.* Rački preuzme svečani govor tom prigodom, kada je i naš biskup pokrovitelj došao u Zagreb, da zajedno s nama slavi. Spomenusmo već, kako je i Srbe zvao, neka dodju na ovu slavu. Rački u svom govoru oslika najprije napredak narodnih ideja u zapadnoj Europi, pa onda reče: „A da hrvatski narod nije mogao ostati izključen iz onoga velikoga obćenitoga preokreta, koji se je s one strane Rajne munjevito na sve krajeve razširio, koji je u Njemačkoj, Italiji, Austriji, Ugarskoj svim javnim i narodnim odnošajem nov pravac dao, koji je Srbiju i Grčku uzkrisio, koji je slavenskoga diva iz sna probudio, sliedilo je naravno iz prosvjetnih i državnih sveza, u kojih je od davna živio; sliedilo je iz njegove davne i bliže prošlosti. Tok zapadne prosvjete u hrvatsku zemlju nije nikada ni presušio ni prekinut bio. Misli, koje su za izobraženi sviet izvirale iz obćega zajedničkoga vrela, priticale su u hrvatsko društvo bud obćenitim latinskim, bud drugim stranim živim jezikom. Viši razredi hrvatskoga društva stajali su sa zapadnimi i u stališkom i u prosvjetnom doticaju: Hrvatska je zemlja, koliko se je i mienjao obseg njezine državne neodvisnosti, uviek toliko samosvojnosti uživala, da si je i u tom pogledu svoje osebnosti sviestna ostala. Pače i hrvatskom jeziku i hrvatskoj knjizi nije bila nit predaje pretrgana. Jezik Hidje i Brueroviéa, Katančića i Relkovića, Bunića Luke i Vida Došena, Kanižlića i Kačića prislanja se prieko Gjorgjića na jezik Gundulića i Palmotića, Ranjine i Lučića, Vetranića i Marulića, tako da ima iza sebe neprekidnu književnu poviest od četiri stoljeća. A taj je jezik tekao iz ustiju puka uz veću ili manju čistoću.[1]

[1] Rad LXXX. Govor R-a str. 1—10, a ovo mjesto str. 7—8.

Ovom prigodom čitao je: *Nacrt hrvatske historiografije od 1835—1885.*[1] Cijeloj radnji naznačuje dvije dobe. Prva ide do akademije, a druga je doba akademije, što je sasvim pravo. Zabilježio svaku i najsitniju radnju počamši od prvoga broja „Danice“ po svim časopisima i na kratko ocijenio. I sám sam išao za tim, pa sam se uvjerio, da je zbilja sve zabilježio. Samo mu prigovaramo, što nije zabilježio svoje njeke dobre radnje u „Kat. listu“ pisane u Rimu u ono doba, kada je u nas nauka tako na suhu živila.

Godine 1887. proslavi naša akademija stogodišnjicu našega neumrloga *Rugjera Josipa Boškovića*[2] načinom dostojnim slave njegove i zahvalnosti nauke naroda hrvatskoga. Iz Italije i Ugarske dodjoše nam gosti, a dopisima nas počastiše mnoge družice iz Europe. Rački preuzme na sebe *životopis*[3] i *korespondenciju*,[4] što jedno i drugo zaprema u knjizi dvadeset i sedam štampanih araka. Prepise korespondencije dobije od prof. Jelčića iz Dubrovnika i od Schiaparella iz Milana. Rački proprati sav javni život slavnoga Dubrovčanina na njegovim putevima, ogleda njegov rad i odnošaje prema tadanjemu napretku naukâ u svijetu, Boškovićev odnošaj prama rodnomu gradu Dubrovniku. Sve to učini na osnovu ove obilne korespondencije. Na koncu biografije izbroji njegova djela — 71 knjigu. Uz Račkoga pristadoše sudrugovi Jos. Torbar, da ocijeni Boškovićevu astronomiju, dr. Fr. Marković, da mu ogleda filozofiju i dr. V. Dvořak, da mu ocijeni fiziku. Pravo je imao poslije Rački, kada je rekao: „Naša je akademija povodom stogodišnjice slavnoga Rugjera Josipa Boškovića ocienila u tri knjige njegova znanstvena djela tako obširno i temeljito, kako nisu još ni u svjetskoj literaturi ocienjena“.[5]

[1] Rad 246—313.
[2] Rad jugoslavenske akademije LXXXVII., LXXXVIII., XC.
[3] Rad Boškovićev: 1—100.
[4] Ibidem 100—417.
[5] Ljetopis VII. str. 116.

God. 1889. slavio je narod srpski svoju tužnu kosovsku slavu — petsto-godišnjicu pada svoga samostalnoga kraljevstva. Rački predloži, da i naša akademija taj tužni znameniti dogodjaj književno proslavi. Sam se za to ponudi, a uz njegov rad prisloni svoj naš drug dr. T. Maretić. Tako postane djelo: *Petstogodišnjoj uspomeni kosovskoga boja na Vidov dan godine 1389.*[1] U tom djelu obradi R-i: „*Boj na Kosovu. Uzroci i posljedice*".[2] Već smo spomenuli njegovo mišljenje o ovim slavama narodnim, da svaki put sudjeluje i akademija. Ovdje je to zgodno izrekao: „Danas je pet sto godina — tako počimlje svoje čitanje — od krvave bitke na Kosovu polju. Što se i naša akademija danas sjeća toga dogodjaja, dokazuje, da drži svojim zadatkom sliediti na polju nauke sve važnije miene u prošlosti hrvatskoga i srbskoga naroda, te znanstveno objasniti, koliko može i znade. Ako bude umjela uviek prisluškivati bìlu narodnoga života i za svaki kucaj njegova srca naći prikladan znanstven izražaj, biti će pravi narodan učen zavod, kakav godi i obćoj svjetskoj nauci". Tražeći uzroke i posljedice progleda u srpsku istoriju kroz tri decenija prije ovoga boja, kako se država Stjepana Dušana stvarala, rastvarala i napokon u širokoj osnovi svojoj raspadala. O samom boju kosovskom ne trudi se, da stvori na osnovu izvora gotovu sliku. On hoće samo, da pripravi dostojnu i vjernu sliku. Ogleda redom svjedoke bliže i dalje tako rekući da jednoga s drugim uoči, pa da sine prava istina. „Posljedice — veli — kosovskoga boja bile su odsudne za Srbiju i za ostale zemlje balkanskoga poluotoka. Poraz na Kosovu pospješio je propast samostalnih država balkanskih". Napokon govori o posljedicama za prosvjetnu radnju. Ovdje ću reći jednu, koju sam sasvim dobro promislio, pa se ne bojim. Rački je u političkoj istoriji hladan poput diplomata. Od poznatih istorika takav je Ranke. Ratna mu je poviest mrska

[1] Rad knjiga XCVII.

[2] Ibidem 1—68.

gotovo od početka njegova rada u ovoj nauci. Bitke su njegove prekratke, razmišljanja o njima preduga, a tečajem bojeva ne ćete naći pripovijedanja, u kojem biste našli sliku njegova osjećanja. Čim se je odmaknuo od ratnoga krvarenja i primaknuo prosvjetnim prilikama, već vam sijeva žar njegova srca. Ovako tek u „posljedicama na prosvjetnom polju" proplaka i Rački. Ogleda se na krasni napredak u državi Nemanjića u arhitekturi, slikarstvu i u bujnoj literaturi, a za antitezu baci na papir u glavnim potezima tek porod divne renaissance u Italiji. Providnost nije dala, da ova iskra vrcne na pripravljenom zemljištu balkanskoga poluotoka. I zbilja ti je srce ganuo i probudio te, da razmišljaš.

Napokon još jedna slava. God. 1892. slavismo *dvadeset i pet godišnjicu akademije.* Zamolismo ga, da govori. On reče svoj: *Osvrt na 25-godišnje djelovanje akademije.*[1] Pripovijedao nam je, da je ovaj govor u jedan mah bez oduška napisao. I vidi se, da mu je od srca potekao. U njem je sretno pobijao i pobio sve prigovore akademiji. Tko je podalje od tih stvari, ne će dakako znati mnogoj izreci zamašaja. Ali prava ljepota zanima svakoga. I ovaj će govor svakoga zanimati. Vještak u akademijskim prilikama, upravo je krasan kalup učinio od onoga opora materijala. Kolikim zanosom reče, da spomenemo jedan momenat napretka akademije. „U ovoj prvoj stoljetnoj četvrti naša je akademija prikupila ukupno 118 književnika, koji su joj pomogli kod znanstvenih iztraživanja. U tom liepom kolu Hrvati zauzimaju dakako prvo mjesto sa 75 književnika. Oni su jezgra, središte, stjegonoše zavoda. A ne može biti drugačije. Zavodu je sielo u duši Hrvatstva, a ovo je za sada medju južnoslovjenskimi plemeni najrazvijenije sa stogodišnjimi prosvjetnimi predajami i savezi. Srbi su dali akademiji 10 suradnika, a medju ovimi dičnoga Gjuru Daničića ujedno njezina prvoga tajnika, za kojega budi im najusrdnija hvala. Dolaze Slovenci sa 8, Česi sa 13, Bugari sa

[1] Ljetopis VII. 109—135

3, Rusi sa 6 i od Poljaka Maciejovski. Od stranaca uz Slovjene dva su Franceza svojim perom pripomogli najmladjoj sestri svoga glasovitoga Instituta". Koji se Hrvat zanima u opće za narodni napredak, neka čita ovaj govor.

Prodjosmo tako i razne „slave" i slavljenja, da se domaknemo onoj radnji, s kojom se trudi i troši, živi i krijepi kroz ovo posljednjih petnaest godina. *„Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća"* naslov je ovomu djelu. Glednite samo na kartu staroga rimskoga carstva. Dalmacija prikazuje vam se prama svim četirim stranama carstva u središtu. Istočnomu rimskomu carstvu jest ona poslije jedan dio, ali tek u periferiji. Kada su ju oci naši posjeli, smatrala se pars Italiae. Oci naši dodjoše svakako u krilo stare kulture. Još su stali ovdje gradovi na moru s municipalnom slobodom rimskom, kršćanstvo je cvalo po gradovima, gorama i dolovima. Tko je još disao u Dalmaciji, dahnuo je rimskim i kršćanskim zakonom. Ovamo donesoše oci naši običaje i zakone, što ih je stvarala slavenska narav, zakone svojih djedova, zakone svega svoga bića. A kako su se sada ovi slavenski običaji s latinskim sukobljivali i skladali, koliko su Hrvati od Latina primili? Kakova je asimilacija i do koje medje hrvatskoga elementa sa latinskim, to upravo draži učena istorika, etnologa i juristu svakoga naroda. To je podražilo i Račkoga. Veselje i nevolja združiše se, da ga suzdrže toliko godina kod ovoga predmeta. Obradjivao mile srcu svomu kulturno-istorijske predmete, a nije trebao putovati u arkive. Njegova „Documenta" dala su mu svaku riječ izvora, samo je trebao još ogledati literaturu. On je dakle već svaku riječ proučio, koja mu je za ovu radnju bila izvor. Zna slavenske radnje, koliko ih je trebao. Samo da je upotrebio one franceske divne radnje, gdje se ispituju i slikaju sukobi Franaka sa galskim i latinskim svijetom, pa da vidite ljepote i užitka. „Do sada je — veli u uvodu — hrvatska prošlost s te strane slabo izpitana. Zemljišni razmjeri Hrvatske samo su prigodice ovdje ili ondje napomenuti. Još su manje izpitani narodni i družtveni odnošaji njezina stanovničtva. Ovu

prazninu u povjesti našoj, koliko se tiče zemljišta i stanovničtva samostalne Hrvatske pod vladaoci domaćimi, neka izpuni donekle ova razprava. Što se ograničujem na stariju dobu do XII. stoljeća, razlog je u tom, jer je ona još sveudilj glavnim predmetom mojega istraživanja i jer će razjasnjenje ovoga pitanja u mnogom razbistriti nutarnji uzrok onomu znamenitomu prevratu, koji je državni i družtveni život hrvatskoga naroda sveo do skora u posvema drugu kolotečinu".

Najprije ogleda *„Zemljištni obseg"*.[1] Ovdje ispituje granice države hrvatske, a ne zemljište na kojem je živio hrvatski narod. Država nosi ime „Croatia", a tek u jedanajstom vijeku pridano je ovomu imenu i „Dalmatie". Najprije ispituje na osnovu cara Konštantina opseg države polovicom desetoga vijeka, zatim prelazi da ispituje i prije i poslije ovoga vijeka. Ističe one dijelove, koji su prirasli do konca XI. vijeka. Zatim ispituje *„Narod"*.[2] Prema stranomu svijetu rado i Hrvati kažu, da su „Slavi", a na svojoj zemlji medju sobom vlada ime „Hrvat". Jezik narodni ima već u ovoj najstarijoj dobi ona obilježja, koja su mu osebujna medju slavenskim jezicima. U staroj bizantinskoj provinciji Dalmaciji živilo je jošte romansko stanovništvo. Kakove su prilike izmed ovih dviju raznorodnih naroda, kakova je moguća asimilacija i kolika je bila, ovo za etnologa najpodražnije pitanje na tanko ispituje. Prelazi zatim na plemena i društvene slojeve u koje je bio podijeljen narod hrvatski.

Ovo pitanje vodi ga dalje, da raspravi: *„Društvo"*[3] u hrvatskoj državi, o gospodi, slobodnim i neslobodnim ljudima, od kojih se sastojalo sredovječno društvo. Naravno da ga je morao zanimati temelj ovoj društvenoj razdiobi, a to su „servi" institucija romanska. Kako li se ona sklada sa sla-

---

[1] Rad LVI. 140.

[2] Rad LVII. 102—149.

[3] Rad LXX. 153—190.

venskim pojimanjem Hrvata o slobodi? Kako su Hrvati postupali sa strancima? Kako je procvalo gradjanstvo i pojam gradjanstva kod Hrvata? Sve to s dosta sreće raspravlja.

„*Crkva hrvatska*“[1] jest daljni izljev društva. Ovo je društvo sa dva zakona: sa crkvenim rimskim i narodnim državnim. Ovo još zanimivije biva, kada se znade, da je biskupe u Hrvatskoj i Dalmaciji narod birao. Raspravlja o cijelom sastavu crkvene hierarkije. Progovori i o znamenitom benediktinskom redu glavnom nosiocu kulture one dobe. Naravno je, da progovori i ob odnošajima prema svetoj rimskoj stolici, koja si je u Hrvatskoj velika prava prisvajala. A kako se je Hrvatska vladala prema raskolu izmed istoka i zapada, to se samo sobom razumijeva, da je morao raspraviti. Iza crkve dolazi:

„*Vrhovna državna vlast. Odnošaj medju crkvom i državom*“.[2] Vrelo vlasti državnoj traži u starim slavenskim običajima, gdje je od županske vlasti nastala kneževska. Tu je naravno morao zaći u pitanje o rodovima, koji su si osigurali nasljednu vlast. Narodna skupština imala biti sastavljena kao i kod drugih slavenskih naroda. Prema ovom slavenskom organizmu stoji crkva na temeljima rimskoga crkvenoga prava, a svojim životom i posjedom stoji u sred drugoga zakonskoga poredka. A kako se je snosila crkva s državom? Da li je dolazilo do sukoba? Sva su ova pitanja za onaj XI. vijek sukoba izmed obadviju vlasti na svijetu zanimiva i znamenita. Iza toga naravno slijedi:

Državno uredjenje: 1. Vladalac i njegova vlast. 2. Župa i grad.[3] I vladaočevu vlast meće R-i na slavenske temelje. Vojena mu je snaga na plemenskoj podlozi, kao što je danas u Crnoj gori. Župani vode plemena, a kralj sve skupa. Župe počivaju na plemenskoj inštituciji. Plemenstvo jeste jezgra

[1] Rad LXXIX. 131.
[2] Rad XCI. 125—180.
[3] Rad XCIX. 73—128.

svega života državnoga i narodnoga kod Hrvata, kao što je i kod svih drugih Slavena. Župu hrvatsku motri s genetičnoga, teritorijalnoga i administrativnoga gledišta. Župa je imala svoj grad, koji valja razlikovati od rimskoga municipija. Lasno mu je bilo uz ono obilje gradiva ogledati razvitak gradova na moru, koji su sačuvali svoje slobode u državi od rimskih vremena. Plemena su bila po pojmovima slavenskim gospodari svega narodnoga imetka, zato iza rasprave o županama dolazi naravno:

Imovni i gospodarstveni odnošaji.[1] Zrno po zrno rasijano po listinama sabere, da si stvori sliku o napučenosti zemlje, o ratarstvu, stočarstvu, o vlastništvu i posjedu. Ulazi u trag zadrugama i vraća se opet na plemenski život, ovaj izvor svega državnoga života u Hrvata. Govori o prometu sa nekretnim imetkom i pokretnim dobrom, sve sitno na sitno vezući po svjedočbama u poveljama, sve to dokazujući najpozitivnije. Dotakne se i pomorstva i trgovine. Ovdje ga ostavljaju donekle njegove isprave, a on se njih tek dotaknu. To osjeti i obeća, da će učiniti drugi put: „Ova grana života — to jest brodarstvo — otvorila narodu hrvatskomu k tomu dalek vidik u širok sviet, te je ne malo utjecala na njegove prosvjetne prilike, o kojih ćemo drugi put govoriti“. Mi bismo dodali: i na političke prilike i na razvitak države hrvatske. Samo se sobom daje kao nastavak:

O prosvjetnih odnošajih Hrvatske prije XII. vieka. I. Obuka i pismenost.[2] Imajući naša država sve institucije crkvene, koje ma i koja zapadna država, naravno je, da je imala i školu i obuku, kakova je bila kod crkava i u samostanima i drugdje. Na ovaj razvitak nasloni i hrvatsku knjigu crkvenu, koja se u hrvatskoj crkvi razvija u desetom i jedanajstom vijeku. Prema tomu se razvijala i ornamentika u rukopisima i pla-

[1] Rad CV. 202—238.
[2] Rad CXV. 37—67.

stika i arhitektonika u umjetninama paralelno s napretkom u Italiji. To se još bolje vidi u slijedećem članku:

II. „Umjetnost i umjetni obrt“.[1] Ne mislite da se je nepripravan prihvatio ove teške radnje dolikujuće kakovu strukovnu kritiku. Za one svoje tri rimske godine izučava i istoriju umjetnosti. Bio je tihi entuzijasta umjetnosti, a i lijepo obrazovan. Cijelim srcem i krasnim znanjem obradi ovaj dragocjeni dio naše prošlosti, koji nam je ostao iz one davnine u javnim spomenicima ili tek u njihovim ostancima, što su oteti u naše dane zemaljskoj utrobi. Divni ostanci rimske dobe nadjoše svoje nasljednike kod naših otaca. U krasan mozaik složi R-i sve tragove bizantinskoga i romanskoga sloga. A medju nje utiskuje se ornamentika, koja svojim razvitkom siže u početke kršćanstva. Urese gradjevina hrvatskih kraljeva i velikaša crkvenih i svjetskih naravno da je prodahnuo svom ljubavi. Ogleda i ornamentiku i na raznim umjetninama i završuje: „Hrvatske umjetnine ostaju uz sva obilježja nesavršenosti za nas znamenite i zato, što pokazuju, da je hrvatska zemlja i na tom polju prosvjete sa svojimi susjedkinjami uzporedice koracala“.

Kada je ovu raspravu dovršio, pisa u posljednjem pismu Jagiću 20. XII. 1893.: *„U „Radu“ tiska se svršetak moje dugačke rasprave o nutarnjem stanju Hrvatske za vladanja narodne dinastije. Ako bude vremena i zdravlja, rado bi nadopuniti i pokupiti sve ove razprave u jednu knjigu. Posla dosta i dobre volje nu malo dokolice“.*

Još je ljepše što pisa prijatelju u Dalmaciju istoga dana:[2] *„Kada sam izradjivao svršetak razprave o stanju Hrvatske za vladanja narodne dinastije: pak sabrao, što se sabrati moglo o umjetnosti i umjetnome obrtu, nametnu mi se misao i želja, da jugoslavenska akademija izda točan opis s ilustracijami svih gradjevina i umotvorina, najprije do XII. v.*

[1] Rad CXVI. 175—229.

[2] „Bihač“ prvo izvjesće. Zadar 1894. str. 11.

onda kasnije do dobe preporoda umjetnosti. Ovakovo djelo bilo bi podpunije i savršenije od Eitelbergerova, Jacksonova i t. d. Valjalo bi, da se slože umjetnici, arkeolozi i povjestničari. Moglo bi se po dogovorenom planu izraditi polagano i izdavati u svezcih. Što kažete na to? Je li tomu hora?... Mislite o tom!“

Ob ovoj osnovi valja da misli ne samo akademija nego i cijeli naš narod, biskupi i velikaši, plemstvo i gradjanstvo. Ova je osnova dostojna poslovanja jednoga razreda — umjetnosti, od koga do sada naš zavod samo ime nosi. Nositi će i dalje samo ime, ako se vas narod ne osokoli i ne digne svojom pomoći naš zavod, da uzmogne i u pogledu umjetnosti reći svijetu, da smo narod.

Spomenimo još jednu osnovu, koju je dugo na srcu nosio. Mislio je obraditi našu narodnu povijest barem za stariju dobu. Po dva puta javlja to Jagiću. „Već me grize — piše mu 17. VII. 1879. — što ne dospijevam, da priredim za tiskanje I. knjigu naše poviesti, koja je malo ne gotova, ali trebalo bi je pregledati i počešljati“. Drugi put se tuži, kako mu je taj posao zapeo poslije potresa, kako već spomenusmo. Mi smo pomno pregledali njegovu pismenu ostavinu. Ne nadjosmo te I. knjige naše povjesti. Nješto ipak nadjosmo. Na pisaćem stolu u mapi nadjosmo bilješke za uvod Tomi arcidjakonu. Pored ovih bilježaka bijahu dva članka. U jednom poznasmo pismo pokojnoga našega druga Gjure Pilara sa naslovom „Geologički pregled balkanskoga poluotoka“. Uz taj članak rukom Račkovom pisan članak, koji predočuje *pregled geografski balkanskoga poluotoka.* Već sam početak kaže vam, da imate pred sobom uvod u prvu knjigu njegove snovane jugoslavenske povjesti. Evo ga:

„Od triju poluotoka južne Europe veća je čest iztočnoga dosudjena jednomu dielu velikoga slovjenskoga roda. Ovdje mu je grob otaca; ovdje čuvaju mu se od tisuće i stotine godina svetinje i uspomene narodnje; ovdje mu poprište za obranu narodnoga bića; ovdje mu se otvara vidik u bolju

budućnost. Ovom dakle zemljom, njezinom naravi i odnošaji imade se sin našega naroda upoznati, prije nego li ukloni sa prošlosti zastor dogodjaja, koji su se na njoj sbivali". Iza Tome arcidjakona bila bi došla na red prva knjiga naše narodne povjesti u najstarijoj dobi. Nemila smrt otme nam ovo i mnoga druga djela od čovjeka, koji premda je bio sitan i malen, ali od zdrave korenike sve do g. 1890. bio svjež, brz i okretan. Mladenačko lice i živahni razgovor zatajivali vam barem dvadeset godina njegove dobe. Njegov blagi mirni temperamenat pokazivao vam gotovo uvijek spokojnu dušu čovjeka — iza sretno dovršena posla, osobito kada se sastao s prijateljem. Po temperamentu i stalnom zdravlju slutismo svi, pa i on sam se nadao, da će doživjeti visoku starost. Nikada u životu do neznatne prehlade nije bolovao. Tek nesretna influenza 1890. g. shrva ga, i ostavi jake tragove u svem njegovom biću. Lijepoga se prvanjega zdravlja već više nije mogao domoći.

Rački umre dne 13. februara 1894. Danas prije godinu dana počivahu njegovi mrtvi ostanci evo u ovoj dvorani, gdje nije manje od sto puta predavao svomu narodu umne plodove svoga duha, prodahnute žarkom ljubavi za sreću, napredak i bolju budućnost svoga naroda. Tuga poklopi ovu kuću — trudno djelo ruku njegovih, tuga premori srca naša. Izgubismo druga, prijatelja i vodju našega. Tuga poklopi glavni grad naš, kojemu je onim svojim heroičkim radom puno pomogao, da bude srce hrvatskoga naroda. Tuga poklopi crkvu, domovinu i cijeli narod hrvatski, jer izgubiše sina odana, radnika neumorna, vodju stalna i pouzdana s bistrim pogledom u budućnost. S narodom hrvatskim tuguju i ublažuju mu tugu Srbi, Slovenci i Bugari i vas ogromni slavenski svijet — srdačno i bratski. Tuguje i nauka prosvijetljene Europe časno i dostojno.

Gospodo drugovi akademici! Veli se, da slikar divno uživa slikajući lijepu glavu. Ovakav je užitak imao i po vama odredjeni biograf Franje Račkoga. Od prvoga početka snažne

muževne dobe, pa do groba prodjoh s njim angjeoski put života prožgana svetim čuvstvom dužnosti. Nikada niti u najtežim prilikama ne pokaza se niti sjenka, da bi klonuo ma samo za čas, da li će posluhnuti zvukove osobne koristi ili slijediti glasu svoje savjesti. Kroz četrdeset godina ne nadje mjesec dana odmora, da ne bi radio za knjigu i za svoj narod. Neprekidni, neumorni, grozničavi četrdeset-godišnji njegov rad uvijek rasvjetljuje bistrina uma, čistoća savjesti i vedri pogled u budućnost svoga naroda. On nije živio sebi, nego samo svomu narodu. Dubljine i žarkosti osjećanja ne tražite u njegovim riječima nego u njegovim djelima. On i nije bio čovjek riječi, nego djela. Pred protivnikom istine nije nikada uzmaknuo, a prijatelju se nije nikada iznevjerio. Služiti Bogu i narodu, kako mu je samo duša i srce željela i snaga premagala, bio je glavni i jedini zakon njegova života.

Slava mu!

PRILOZI.

Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću iz Senja i Rima od g. 1856—1860.

I.

1856. 6. siečnja. U Senju.

Veleštovani gospodine!

Vaše svakomu poznato domoljublje, kojiem i sámi velika poduzimate, i druge vazda rado podupirate, kada nastoje promicati narodni napredak, ponukalo me na ove redke, prem će vam umnožiti dost inače nagomilane poslove.

Odkada se oprostih školskoga praha, kô što mi od negda vruća želja bijaše: posvetih se izključivo povjestnici, i to na koliko mi moguće — narodno-crkvenoj. U tom poduzeću naš vriedni biskup podupira me svakom prigodom; dapače postavi me u takove okolnosti, da se ne imadem boriti sa svakdanjimi nevoljami života — tè da ću moći s vremenom nešto žrtvovati na povjestnička putovanja. Kô što znate, sastavih u Beču životopis našieh apostolah. On bijaše namienjen dnevničnoj porabi. Od nekojieh stranah nukan da ga obielodanim, stadoh ga izpravljati i umnožavati — nù prieko misli i nakane moje uzrastè na poveće dielo, koje bi odviše prostrano bilo za Archiv, za kog vam ga bjeh obećao. U drugoj strani rečenoga životopisa bit će nacrtana povjestnica slavenske liturgie. Za tu stranu sakupih još u Beču, a nešto ovdje, podosta datah; medjutiem želio bi, da bi izvolili upozorit me na poznata vam djela, koja o tom predmetu rade.

Što bi želio za vaš Arkiv prirediti jest: povjestnica o Patarenih. Pitanje ovo od negda me jako zanimalo, osobito njegova filozofičko-dogmatička stranka, koja zasieca u doba predkršćansko; tè svojijem dualizmom vrlo je srodna slavenskom bajoslovju. Tegoba, koju su osiećali vrstni strani ljudi kod riešitbe ovoga za nas toli važnoga pitanja, mislim, nebi nas smjela prestrašiti.

Obične latinske oli grčke izvore imadem pri ruci; kano takodjè listine, koje ste naveli u Arkivu iz Farlata, Fejera, Katone i t. d. Jedino što bi vas molio, jest: da ako bi imali kakve rukopise, koji se na to pitanje protežu, da bi mi ih blagoizvolili poslati. Razumieva se, da ću ih neoštećene sa zahvalnošću vratiti. U obće u tom važnom al težkom poslu posavjetujte mi, kako najbolje znate.

Valjda će vam poznato biti, da prof. Manojlo Sladović dade na biskupove troškove u Trstu tiskati svoju povjestnicu modruško-senjske biskupije. Ovieh danah očekivamo ju. Piše takodjè u istom djelu o nekieh obiteljih, koje negda sloviše u području našega vladičtva, kano: o Šubićih, Frankopanih... Sud se dàkako naprečac nemože a ni nesmije izreći — jedino moglo bi se primjetnuti, da je na brzu ruku radjena. Ostala ćemo pustiti kritici, koja nebi smjela izostati.

Dočim vas opetovano umoljavam, da mi neuzkratite svoju podporu, tè da moju smjelost jedino domorodnomu srdcu pripišete: preporučajê se vašoj blagonaklonosti ostajem

vaš štovatelj

Dr. Franjo Rački

profesor Bogoslovja i u sjemeništu
duh. mladeži nadstojnik naukah.

II.

1856. 3. ožujka. U Senju.

Štovani gospodine!

Prečastni g. Agrikola Kargačin poslà mi onomadne dva glagolska rukopisa, koja mu jedva nekako podjè za rukom naći u Novom, pošto zvonar, koj ih polag vašega pisma imao posjedovati, u prošloj kratelji bješe umrô. Na molbu indi njegovu, kano i na želju vašu prepisah je na poslatom prozra-

čnom papiru; tè vam ih uz iskreni pozdrav rečenoga predstavnika ovdje šaljem. Prvi komad pod a) podobro se uzdržô; jedino gornja strana prvieh dviuh riečih jeste poderana, tè ju nadopunih iz sravnjivanja s' ostalimi pismeni. Drugi komad pod b) jest jako izglodjen; tè velikom pazljivostju i sravnjivanjem podjè mi za rukom točno prepisat ga izim dviuh riečih, za koje prazninu ostavih. Inače sliedih izvornik potez za potezom — izpisah ga takodjè ćirilicom; nù ni vam ni slavnomu Šafařiku ove nije trieba. Šta se godinah tiče, vašiem dvoumjem upozornjen, za svaku crtu mogu vam jamčiti; da na obadvieh rukopisih prvo pisme jest: „*červ*", drugo „*tverdo*", a treće: „*zemlja*". Inače — listine su pisane na pergameni. Zar nebi mogô biti slavenski palimpsest? mniem, da bi imali često služiti se novijimi obreti.

Nadalje piše mi g. Kargačin, da je njegov ćaćko doduše imao mnogo glagoljskieh listinah, nù da jih moradè vratiti, prepisao ih jedino latinicom. Ja se takodjè obratih ovieh danah na njeke znance Krčane — ako bi što dobio, rado ću vam odmah poslati; jer se ovdje radi o sudu, koga će izreći o tih slavenskieh hieroglyphih najveći slavista; kano i o tom, da se stari naši spomenici uzčuvaju od vandalizma il narodne nemarnosti.

Dočim vam još jednom šaljem pozdrav od našega predstavnika i njegova otca: preporučajê se vašoj blagonaklonosti ostajem

u dubokom štovanju

F. R.

III.

1856. 24. travnja. U Senju.

Veleštovani gospodine!

Srdačno vam zahvaljujem, što me dragocienim odpisom toli obradovaste. Ja se bijah odvažio pismeno na vas obratit se, prem nas dulje poznanstvo ne veže, no jedina težnja pospiešiti razvitak narodni. Blagodarim vam izkreno na učinjenoj mi ponudi glede rukopisa o Bogomilih — došô bi mi vrlo dobro; jer njihovu povjestnicu, uzprkos tolikiem piscom dosti tamnu, razjasnit će jedino slovjenski izvori. Pomenutimi latinskimi i grčkimi vreli služio sam se s' veće strane. Ako budete uzhtjeli, lasno ćete razpravu otu uvrstiti u sljedeću knjigu

Arkiva. Naumio sam takodjè pisati u Rim našemu Barilu, da bi dao prepisati pomenuti latinski rukopis, ako mu bude moguće. Razprava o štievnici u Zori dalmatinskoj pisana jest po ot. Konstantinu Božiću. Sliedi s' veće strane Farlata; novije iztrage su mu nepoznate.

Za da što prie dobite risarie gotičke crkve u Brinjah, učinih shodne korake. O stolnoj crkvi slunjskoj malo što se znade. Što bude, pobilježit ću. Radi toga nehtjedoh vam odmah odgovoriti; nù sada, nukan dopisom g. Borovečkoga poradi Manjinih povjestih našieh biskupiah. Htjedoh je odmah na vas poslati; ali mi isti pisac reče, da ih jurve putem zagrebačkoga sjemeništa odpremì. S toga šaljem vam samo jedan iztisak. Ako ih uzhtiete više, bit će ih u g. Borovečkoga.

Nebi rado predusresti vaš sud; moj ćete glede crkvene strane vjerovatno čitati u Kat. listu; dopustite, izreknem li, da je djelo prenagljeno. Težko ikoja biskupija može se takovom povjestnicom ponositi, kô što naša; bilo je tudè velikieh muževah, koje prošlost nije umjela podosta ocieniti. Za predočit ih indi našincem u cieloj sjajnosti, imalo bi se bilo ogledati na sve strane. Pisac pregledô je doduše ovdješnje arkive, ali šta je to? Farlata držô se toli sliepo, da ga nije ni popravio po onieh listinah, koje u svome djelu navadja tako, da si na mnogieh mjestih grdno protuslovi. Uslugu nam jedino učinio, što svećenstvu pruža priručnu knjigu a književnikom njekoliko tiskanieh listinah. Vrlo bi obćinstvo obradovali, kad bi štovani gospodine! svojiem vještiem perom napisali kritiku u Nevenu ili Nar. Novinah; tiem bo pospješilo bi se sporazumljenje med našimi povjestničari. Chronologia navlaš često je bijena.

Sačuv o njekom važnom glagoljskom zapisniku, što ga ima preč. g. Čor u Bribiru, umolih ga za porabu. Ako ga dobijem, izvjestit ću vas. Drugom prilikom poslat ću vam glagoljske listove ovieh danah poslate mi po g. Kurelcu iz Rieke, koji prilepljeni bješe u starih koricah na Barakoviću. Velikom pomnjom jesam ih odlepio; jedan list može se po nješto čitati; pismena su jednaka kô na poslatoj vam listini. O sadržaju vas nemogu još izvjestiti, bit će vjerovatno komadi misala ili časoslova. Ako neimate, tè bi uzhtjeli, mogô bi vam nabaviti snimljeno procielje ovdješnje (sada) sjemeništne crkve sv. Franje, sazidane god. 1559. Slog je gotički, al na uzmaku. Po šematismu bì sazidana s' manastirom 1297., nù zlo, ove bo godine sagradjena bješe za Franjevce crkva sv. Vida

U 7. redku odozgo pogrešno je štampano „slunjskoj" mjesto „senjskoj".

s' manastirom izvan Senja, gdje se i sada podrtine njezine vide.

Željno očekivamo Arkiv, a još željnije historičko-topografično djelo, na kom radite. Živili!

Vaš štovatelj

F. R.

IV.

1856. 1. srpnja. U Senju.

Velecienjeni gospodine!

Odmah čiem primih vaše štovano pismo, obratih se na brinjskog kapelana, da bi mi čiem točniji opis uzza risarije ondešnje gotičke crkve poslao. Kô što iz prikljopljena pisma vidite, on mi ga u istinu poslà jurve početkom svibnja. Nù ujedno mi poručì, da će svojom prilikom potražiti i risarije od koga vještaka. Ja ih do danas očekivam, ali pošto jošte neprispješe, a vama će možebit opis biti od potrebe, s' toga vam šaljem to, što do rukuh mi dodjè. Šta se pako stolne crkve senjske tiče, do sada mi nebijaše moguće šta izvjestna o njezinu početku saznati. Najstariji (od g. 1392.) u njoj spomenik jeste grob Ivana de Cardinalibus; svi ostali napisi su kašnji. Pačè ladja bar crkve imala biti često popravljena, a možebit sasvim ponovljena; poslednji krat lasno pod Adamom gr. Ratkayem, koj i cielu crkvu dne 19. svibnja g. 1714. posveti. Valjda će vam biti poznat nadpis na zvoniku: „Hec turris a novem seculis subsistens, at valde deformis ad formam turris campanariae sumptibus ecclesiae et benefactorum munificentia redacta est anno 1826." To je valjda Sladovića zavelo na lakoničku odsudu: nurak ili zvonik nosi broj 1000. Na kakvom temelju osniva se taj latinski nadpis, nemogu dokučiti. Na ulaznih vratah crkve čita se: „O. V. C. U. N. C. B. D. M. O. U. G. Ante U. P. K. Ilie Vuksich 1717." Ja bi sam rado što pobližje saznati o našoj stolnoj crkvi; ako gdje štogod nadjem — rado ću vas izviestiti. Imenito, čiem mi vrieme dopustì, povirit ću u tako rekuć tajni arkiv senjskoga kaptola, pošto mi jedan gde. kanonikah tù u njih veliku milost obrečè. Nemislite, da je Manje samo onjušio — jok vala! On imadjaše u ruci jedino regeste sastavljene g. kanonikom Milanezom na uzmaku prošloga stoljeća. Kako su

sastavljeni, jedali se pomenute listine u arkivu nalaze, ili možebit su od drugud u regeste strpane? to su pitanja, na koja ću moći kašnje odgovoriti.

Ovom prigodom šaljem vam nadpis nad vratima neke stare kuće u Senju. Takovieh mnogo imade okò stolne crkve, tè služe za sjedala; al su izprebijani, tè nečatljivi. Šaljem vam takodjè tri glagoljske listine, najstarija pisana je god. 1492. dne 14. ožujka „va vrime zmožnoga gospodina gospodina kneza Brnardina Frankapana krčkoga, modruškoga i pročaja“. A druga g. 1580, „va vrime gdna. gdna. našega Zrinskoga kneza Jurja i kneza Miklouša knezi Zrinjskih“. . .

Nedavno bio sam čuo, da g. kanonik Čor posieduje nekakav stari glagoljski zapisnik; na moju molbu onomadne mi ga poslà. Nù nije baš od toli velike važnosti. Jesu po najviše crkveni računi počam od god. 1600; zatiem: kvaderna sv. Tiela s' podpisi dotičnih članovah, kano i neke naredbe biskupah (s' vlastoručnimi podpisi) prigodom kanoničkih pohodah u Bribiru; znamenite su osobito od biskupa Agatića (ⰀⰃⰀⱅⰋⱋ nipošto Agalić) od god. 1625. Vriedni pridjevak vaše častne obitelji na više takodjè dolazi mjestih.

Mogu vam ujedno obznaniti, da naš vriedni starina Mirko namjerava izdati štampom misal ili schiavet, nù rado bi da se popravi. Al je težko naći takovieh, koji bi se tomu mučnomu poslu podvrgli. Tko ga bude god poduzeo, nastojat će, da se više na glagoljicu obazrie, negoli pod Ježićem. Jedan izmed suposlenikah bit će po svoj prilici — Kurelac.

Primite napokon ovo njekoliko redakah onom dopadnostju, kojom jih napisà

vaš štovatelj i sluga

F. R.

V.

1856. 19. srpnja. U Senju.

Veleštovani gospodine!

Nemogu vam opisati, kolikom radošću latjam se pera. Pred sviem čestitam vama, a kroz to i cielomu narodu, što ruska akademija i knjižnica uvidiv vaše znatne zasluge za jugoslavensku povjestnicu odlikovaše vas naimenovanjem za svoga dopisivajućeg člana. Živili!

Blagodarim vam nadalje na poslatom dotištenom Arkivu. Ovom prigodom dopustite, da vam svoje misli izkreno odkrijem. Sami žalibože opazit ćete, na koliko zavladaše njeka trulost u većini našega svećenstva; inače „cui honor, honor!“ Mi imademo svoj organ t. j. Katolički list. Njegov urednik revnuje, da što bolje svojoj svrsi odgovara; nù slabo se podupira. I ono, što obično pišu, slabo zasieca u naše potrebe; a na našu crkvenu povjestnicu baš nimalo se neobazira. Uzrok će dà kako najbliži biti, što ju riedki njeguju. A viendar mogla bi se važna pitanja razpravljati u periodičnom listu, komu nebi ni vi na koliko poslovi dopustè velecienjenu svoju pomoć suskratiti htjeli. Buduć da Arkiv vjerovatno poradi novčane oskudice riedko izlazi, a neznam na koliko se premetje po rukuh svetjenstva: naumih kratke sastavke ove struke u Kat. listu objelodanivati, da se možebit koja domoljubna duša probudi. Tamo je takodjè smierala kratka povjestnica glagoljske književne povjestnice, koju g. Horvatu poslah, za da se s' njome naše svetjenstvo bar ponješto upozna. Sastavljajuć istu poslužih se skoro svimi pisci, koji o istoj štogod pisaše; na više mjestih i sam sravnjivah navlaš časoslove i misale glagoljske, koji su mi pri ruci; kano i glagoljski prievod s grčkiem i latinskiem izvorom. S' toga samo gledišta one crtice sudite. Medjuto, ako ih držite shodniem predmetom i razvojom svome Arkivu, to će me razveseliti, tè ću drugu stran još pozornije nastaviti, osobito što se raznih recenzijah misala tiče, što će biti kao pridjevak za liturgičnu povjestnicu.

Već napried veselim se Kozme presvitera važnu slovu, koje će mi biti riedki prispjevak za povjestnicu o Bogomilih, koju čiem bude dovršena, poslat ću vam za Arkiv.

Uvidjah, da opis brinjske kapele vrlo nedostatan bješe — s' toga bio sam naumio sam tamo poći. Ako bog dà na tjedan s kapetanom Pacherom, vještim risarom; tè ću vam sve ujedno poslat.

Oprostite gospodine! mojoj smjelosti, ako vas nješto popitam. Čuo sam, da namjeravate u Dalmaciju. Ali kada? i kako dugo ćete se ondje baviti? to neznam. Meni nastaju sada praznici, koje bi doduše imao na oporavljenje obratiti; nù najmilija bi mi bila zabava, ako bi se mogô vam pridružiti tè u književnu svrhu Dalmaciju posietiti. Imao bi dà kako saznati vašu nakanu, mnienje i želju. Ja bi koncem rujna morao biti u Senju. Inače — ako bog da — sliedećih praz-

nikah posietit ću Mletke, ili koj ini grad po savjetu izkusnih za nas važan. I sada po obližnjih otocih raztrkavši se naši klerici po mojoj preporuci potražit će po sukromnih rukuh, jedali nebi našli kakvieh listinah, prem jih vi podobro oplieniste.

U onome pako slučaju, da bi sliedeća dva mieseca boravili u Zagrebu, došô bi za koje vrieme tamo, tè nadam se, da bi me u svakom književnom poslu podupirali.

Primite napokon pozdrav od preuzv. gosp. biskupa, koji vas vrlo štuje, kano i duboki štov

od vas počitajućeg

F. R.

VI.

1857. 28. veljače. U Senju.

Blagorodni gospodine!

Dočim vam čestitam, što se sretno povratiste iz daleka puta, koj će jamačno za našu povjestnicu velikiem uroditi plodom: neustručavam se ujedno primjetnuti ovo njekoliko redak, koje primite dobriem srdcem.

Po želji vašoj izjavljenoj mi putem g. Borovečkoga popitah g. kapetana Pachera, jedali je snimio crkvu stolnu senjsku i crkvicu brinjsku. On mi odgovorì, da jošte nije, al da će što prije, tè će mi ju tada izručiti. Imenito, što se biskupske nadgrobnice tiče, nastojat ćemo ju s privoljenjem njeg. preuzvišenosti otvoriti. Njezin točan oris poslat će vam se u svoje vrieme.

Ovom prigodom šaljem vam prvu glavu I. časti životopisa slovjenskih apoštolov i njihova dielovanja u crkvi i književnosti. Budi mi slobodno ovdje njekoliko riečij progovoriti o mojoj osnovi.

Nedvojim, da će svaki Slovjen uvjeren biti o tom, da su sv. Cyrill i Method početnici svakoga duhovnoga života u njegovu narodu, tè da oni svakoga Slovjena, bio koje mu drago grane, zanimat imaju. Životopis njihov obradjivahu, kô što je poznato, mnogi učenjaci; nù viendar sviuh oviuh znanstvena iztraživanja vriedno je još jednom revidirati, pošto nova prispješe vriela, koja će u njih nješta promjeniti, a nješta s višeg gledišta shvatiti, na koga nas podigla novija slovjenska povjestnica. — Mene od više godin zanimao je život našieh

apoštolov. S druge opet strane uvjerih se, da njihovo veličanstveno djelovanje u narodu slovjenskomu nemože se dostojno pojmiti, ako se nesdruži i ne sravna s državniem i crkovniem životom naroda slovjenskoga, osobito na jugu, do ono doba, kad oni počeše naučati ga u vjeri i knjizi. Toga radi u prvoj časti nacrtah državne povjesti do IX. stoljetja. U drugoj sliedit će životopis, što kritičnije bude moguće; u što služih se ne samo dojakošnjieh životopisov kano: Dobrovskoga, Filareta, Wattenbacha itd., već toli inostranieh koli domaćieh izvorov. U tretjoj časti sliedit će dielovanje slov. apostolov u crkvi i književnosti, gdje ću u posebnom odsjeku nacrtati povjestnicu liturgije glagoljske, koja jest nalik na ogranak porodivši se iz njihova djelovanja, tè kojoj pred tiem neima stalnoga bar traga. Druga čast skoro jest gotova, a tretja bar u orisu i misli.

Prvu glavu prve časti evo vam šaljem radi toga, jer bi rado saznati vaš sud i mnienje. Kô što iz navedene osnove vidite, nije bila moja svrha napisati podpunu povjestnicu jugoslavenskoga naroda do IX. stoljetja: medjuto nadam se, da ćete čitajući taj nacrt opaziti, da riedko koju zgodu izpustih, koja bi bila važnija; a da osobito nastojah razgranjenje Slovjenov na jugu što točnije čitatelju predočiti, kano i njihovo odnošenje naprama inostranstvu; jer će oboje bit potrebito budućemu razglabanju. Opazit ćete takodjè, da uz rukovodjenje Šafařika i drugieh bolje ruke povjestnikov sliedio sam sáme izvornike imenito byzantinske (po Stritteru) i kašnje franačke pisce, da indi nije tude sama kompilacija, nò i vlastite misli. Izvore navodih, ne da tobož kakovu učenost na vidik iznesen, već radi same stvari, koje važnost taj trudan posao doisto iziskuje, i radi takovieh, koji bi bili Tome nevjerovani u sviuh, gdje se radi o slavi našega naroda; a takovieh ima po dobar broj.

Drugo je pitanje: kako da se to djelo tiska, komu će biti 30 arak? Ja bi htjeo mnienje vaše sačuti. Na vlastite troškove tiskat ga, nebi bio za sada u stanju, a tiem manje voljan. S gosp. Borovečkom bjesmo se sporazumjeli, ako bude moguće u više knjigah Arkiva — a ja bi dao na svoj trošak odtiskat si koju stotinu, što bi se po našoj biskupiji brzo razprodalo; dobitak pako upotrebio bi u kakvu narodnu svrhu; pošto mi nije stalo do ikakve spekulacije. Ako nije inače moguće, pà ako vi kano urednik Arkiva dopustite, udarit ću tom stazom.

Štovani gospodine! izkreno izpovjedam, da se veselim unapred čitati posljedak vašega puta. Ako je ikoliko moguće, nastojte što prije objelodaniti bogate spomenike, što ih imate u svojoj sbirci, pa ako ne inače, bar poput regestov. To bi bilo od velike koristi bar za one, koji se rado našom prošlostju zabavljaju. A ja se nadam, da bi vas u tom poslu svi izkreni otačbenici podupirali. Dobro bi takodjè bilo, da je u našieh pisac veće sporazumljenje, nego li je u istinu; da se znade, što tko radi; tè da jedan drugoga sredstvi, što su mu pri ruci, dragovoljno podupira. S toga vas učtivo molim, da bi mi izvolili poslati, ako što imate, što se proteže na tretji dio navedenoga djela; ili ako što na Bogomile protežuće se na putu nadjoste.

Nj. preuzvišenost srdčeno vas pozdravlja i javlja, da prepise njekieh starieh listina jurve z davna vam poslà; nada se indi, da jih jur primiste.

Na zaključku molim vas, da dobrovoljno pročitate ove redke, tè što prije moga ravnanja radi izjavite mi svoje mnienje na predloženo pitanje. Preporučajuć se u vašu blagonaklonost jesam

pon. sluga i štovatelj

F. R.

VII.

1857. 13. ožujka. U Senju.

Štovani gospodine!

Kô što mogoh razabrati iz poslanice gosp. Borovečkoga primiste poslat vam onomadne uvod u poveće djelo, koje će opisati, na koliko je mi moguće, točno ne samo život slov. apoštolov, već i njihovo djelovanje u crkvi i književnosti slovjenskoj. Dopustite mi ovom prigodom još nješta primetnuti. Kô što mi rečena poslanica javlja, nakaniste pomenuti uvod uvrstiti još u sada pod tiskom nahodeći se Arkiv. Kako vam pisah; ja proti tomu ništa neimam; jer za sada bi mi bilo mučno takovo djelo na svoje troškove štampati; pà ako mi se bude uzhtjelo, lasno ću moći i to u buduće učiniti; uvod može i u takovu slučaju dobro stati u Arkivu. Nù želio bi ipak, da bi mi se napose otiskalo kakvieh po prilici 20 arak.

Želio bi indi sačuti, jeli i pod kojiem uvjetom bilo bi to moguće? S druge opet strane, prem niesam obiknuo tvrdoglavo oslanjati se o svome mnienju, želio bi, da se sastavak onako tiska, kô što je u rukopisu, popravak pogreške, koja bi se bila unj uvukla, vazda će mi dobro doći. Zašto radje služih se riečju „Slovjen“ (Словѣнъ) nego li „Slavjan“: to sami dobro znate; a svakako dobro bi bilo, kad i tude drevnost i razlogi povjestni svladali bi kojekakve prem udomaćene navade. — Gen. plur. nije Kurelčev, koga promjene u sviem neodobravam, već sveslovjenski, s toga poprimih ga. S njime će se prije sloga učvrstiti, nô porušiti; a na vikače nesmijemo paziti, kojiem su rieči, a ne čini.

Buduć da od našieh stran neprimiste odgovora na pitanja predložena po histor. družtvu: naumih vam ga ja, što prije sastaviti, i to od ciele biskupije. U tu svrhu obratih se već na njeke mladje znance po raznieh predjelih biskupije, da bi bar ono, na što sam puk odgovorit može, pokupili, tè mi amo poslali. Nù tiskanieh pitanj neimam dosta; a da ih sam prepišem, neimam toliko vremena, pošto sam obteretjen kojekakvimi službenimi poslovi; zato vas molim, da bi mi ih njekoliko prvom prilikom poslali. Ako mi se prijatelji neiznevjere: tad ću jamačno obećanje izpuniti.

Još jednu molbu imam vam predočiti.

Gosp. Borovečki piše, da mu rekoste, da je sada jedno mjesto u zavodu sv. Jerolima izpražnjeno, tè da bi ga mogô dobiti, ako bi se za to pobrinuo. Dopustite i ovdje njeka mi primjetnuti. U novije doba biskup Strossmayer zauzè se za taj zavod ponukan najviše g. Topalovićem, koj bješe u Rimu njekoliko mjesecij, kô što bude vam poznato. Buduć polag opisa ovoga gospodina tamošnji kanonici odviš dobro nestoje: odluči biskup Strossmayer sakupiti glavnicu od 8000 f., odkle bi se kanoniku poslatomu iz Hrvatske platja povećala. U tu svrhu on obećà 3000 f., moj biskup 1000 f., a Haulik imao bi dati 4000 f. — Prošle god. popitan bješe moj biskup: bili ja htjeo u Rim ići, i bili me on mogô i htjeo pustiti. Vrli Ožegović, koj sve čini, gdje vidi kakovu korist crkvi i narodu, ne samo neprotivi se, već bi od svoje strane sve moguće učinio za oživotvoriti ovu misao. Što se mene tiče — ja tude s materialnog gledišta vrlo dobro stojim; jer izim podpune obskrbe toli glede hrane i konaka u sjeminištu imadem godišnjieh 900 f. Nù, ako bi mogle u čiem moje slabe sile narodu koristiti, a navlastito u književnosti, pripravan sam svoju

udobnost ostaviti, tè poći u daleki sviet. O tom nedvojim, da bi u Rimu više duševne hrane našo, no igdje drugdje: ali — nebi opet rado doći u kakove neugodne okolnosti, ili da se s materialnom nevoljom borim. Kako stoji osnova Strossmayerova; hoćeli se oživotvoriti, to neznam — ali uz Haulikovu hladnokrvnost za sve narodno dvojim, hoćeli uspieti. Pa ako bi i do te podpore došlo: možebit nebi on rado imati u Rimu koga specifičnoga Hrvata, a tiem manje razkričanoga Slovjena. Nù svakako bi mi vrlo ugodili, kad bi me vi gospodine! pobližje podučili o stanju tamošnjieh kanonikov sa svakog gledišta, imenito: jedali skupni, više monastirski život vode? što je o konaku i hrani? koje su im dužnosti? jeli znate što o njihovu materialnom stanju? itd. To bi bilo za moje ravnanje. Oprostite, što vas tiem mučim, jer znam, da imate predosta posla i muke. Preporučujuć se u vašu blagonaklonost ostajem

vaš štovatelj

F. R.

VIII.

1857. 15. travnja. U Senju.

Blagorodni gospodine!

Dočim vam srdčeno blagodarim, što toliko uvažiste poslat vam sastavak, tè se toliko brinete oko dotiskanja moga djela: dopustite mi ujedno ovom prigodom njeka primjetnuti na vašu poslanicu od 11. o. m.

Moj vriedni i obćeštovani biskup, koj vam ujedno liepo odzdravlja, tè njekom uzhitjenostju, pače ponosom o vama govori, primi posvetu izaći imajućeg djela slovienskieh apoštolov, kojieh jest on u mnogom obziru dostojan nasljednik; pače ponudi mi novčanu podporu. Pošto naše svetjenstvo vrlo rada uzčitalo bude taj životopis, tè imam nadu, da će i ostalo obćinstvo priznati moj kakov mu drago trud: molim vas, da mi date odtiskati ne 200 nego 400 primjerkov, ako je još iole moguće. Ja ću na skoro poslat, čiem ju prepišem, drugu glavu prvog odsjeka, koja, nadam se, zanimat bude naše obćinstvo, jer će u njoj vidjet nacrtan razvitak kršćanstva na jugu do IX. stoljetja; tè želio bi, da se odmah posebice tiska, da na taj način još u svibnju izadje prvi dio cieloga djela. Ovom prilikom poslat budu napis, posvetu i predgovor djelu;

medjutiem imat će tiskarna s poslatimi tabaci posla. Vrlo bi mi bilo drago, kad bi me ista tiskarna izvjestila pobližje o svojieh uvjetih pod kojima tiskat će pomenutu knjigu. Pošto vi imate mnogo inoga posla, nadam se štovani gospodine! da bi mi g. Borovečki, koj inače toliko se za sve trudi, uzmogô tiskarske pogreške izpravljati; jer bi rado, da bude što izpravljenije dotiskano.

Šta se tiče zavoda sv. Jerolima u Rimu; nadam se, da će vas razveseliti moje izvjestje. Naš biskup posvema se zanj zauzeo; a kad mu pročitah, što mi pišete, sav se uzhiti. On prošle godine obećà u glavnicu 1000 f., a jučer mi reče, da ako ja podjem, da će dati i 3000 f. — Sada jedino trieba čekati, dok Haulik dodjè; tad će obratit se odmah na njega; a ovieh dan pisat bude g. Metellu u Beč, koj za istu svrhu i to za mene radi. Presv. g. djakovački biskup privolit će bezdvojbeno na isto. Nadamo se indi, da će se ovo za nas vrlo važno pitanje još tečajem ove godine povoljno riešiti. Ja se medjuto opet vama preporučam; bolje jest koj mjesec počekati za da onda dobro obskrbljen tiem uspješnije na korist naroda našega djelovati se uzmogne.

O tragičnoj smrti Sladovića težko je i spomenuti, ona svakomu srce para. Ali — oprostite što primetjem — iz njegova žitka u kašnje doba nije se moglo zaključiti na bolju smrt. U rukopisu neostavì ništa znamenitijeg, jer se i bješe zapustio. Rapsodičnieh opazak stranom filologičnieh, a stranom estetičnieh nješto se nalazi iz prednje dobe, dok je marljiviji bio. Imenito htjedè takodje izdati sv. Misu po glagoljici; tri tabaka iste njekoliko dan pred smrtju k meni donesè, da ih pročitam, tè da mu svoje opazke primetnem; u obće počem od recenzije njegovieh povjestij, ako je kad što naumio bio, radje se posavjetovao. Medjuto, bili se što našlo važnijeg, ja ću vierno priobćiti.

Oprostite, što vam toliko dodijavam; drugčie nemogu si pomoći. Zdravstvujte!

Vaš štovatelj

F. R.

IX.

1857. 30. travnja. U Senju.

Blagorodni gospodine!

Što vam odmah neodgovorih na vaše štovano pismo od 20. t. m. uzrok jest taj, jer imadoh nakanu odmah odružit vam se t. j. izpunit vaše zahtjevanje glede skoka u Bašku. Ali ovo njekoliko dan bez prestanka kiša lieva; jučer bješe se po podne razvedrilo, tè odlučih danas u jutro tamo prevući se; kad al ista nevolja; a vi sami znate, da po oblačnom ili vjetrovitom vremenu nije se što šaliti s morem. S toga prenesoh taj put na budući četvrtak, jer do tada nemogu se odmaknuti iz Senja radi župničkih izpitov, koji se budu ovieh dan tuj držali.

Na koliko bude moguće prepisat ću najvećom točnostju sav napis. A to vam jedino javljam za vaše ravnanje.

U dvieh (polak Arkiva) poslatieh mi tabakah nalazim sliedeće pogrješke, koje bi rado ispraviti. Nabraja pogreške.

Želio bi takodje, prem nije od neobhodne potrebe, da bi ondje, gdje govorim o ugovoru Heraklija s Hrvati, promenile se ove rieči: „Hrvati stanovali su *onda* u zatatranskoj pokrajini" . . . ovako: „Hrvati stanovali su *prije* u zatatranskoj pokrajini" itd. A to radi toga, što doisto vrlo jest dvojbeno — iz mnogih razloga — jeda li su Hrvati tada uprav, kad se s njimi Heraklij ugovarao, u prastaroj svojoj domovini *jošte* stanovali. Na Dümmlera se baš mnogo neobziram; ali imam njekoliko dvojnostij u pogledu toga pitanja, koje (ako izvolite) priobćit ću u budućem Arkivu, a koje vriedno bi bilo, kad bi se ona riečca promjenila.

Ovom prigodom primite odzdrav od njeg. preuzvišenosti, zatiem gg. Crnogorčevića, Manzona, Babića i Fiamina; a sve dobro želi vam, koj se preporuča u vašu blagonaklonost

Vaš štovatelj

F. R.

X.

1857. 20. svibnja. U Senju.

Štovani gospodine!

Ja bi se imao iz raznieh razlogov vam izpričavati; najprie: što vam još nevratih posudjene knjige. Oprostite; toliko imadoh

posla, da nemogoh još sve pročitati; medjutiem jer mi ostaje njekoliko stran iz „Islědovanj" petrogr. akademije, to ću vam svakako drugi tjedan sve skupa poslati.

Zatiem evo vam opet posla. Pošto neznam za siegurno, jeda li se vratio g. Kukuljević iz Bosne: na vas šaljem drugu glavu prvog odsjeka moga povećega djela. Pridružih takodje naslov s posvetom i predgovorom. Šta se tiče reda i načina tiska ovieh komadov, ostavljam ukusu tiskara. Učtivo vas indi molim, da bi izručili tiskarni Gajevoj taj rukopis, tè da bi ista odmah, čiem prvu glavu dovrši, nastavila tiskanje; a da bi taj prvi odsjek, ako je iole moguće, dogotovila još u lipnju. Druga glava će se dà kako posvema tiskati na moj trošak; s toga neka mi ga priobći (u 400 iztisakah) ili ista tiskarna ili vi dobri gospodine! Želio bi da se prvi svezak broširа poput Arkiva; a na izvanjskom listu, da bi se dodalo na podnožju: „Ostala dva odsjeka sliedit budu tečajem ove godine. Čisti dohodak obratit se bude u blagotvorne svrhe". Kakve budu, to ću ja obznanit u svoje vrieme t. j. ako se djelo razproda. Nadam se, da će obćinstvo zanimati; ja bar od svoje strane ništa nepropustih, što mnijah da vodi k savršenju istoga posla. Molim vas ujedno, da bi ili sami ili komu drugomu izručili popravak tiskarskieh pogrešak.

Ako je g. Kukuljević vratio se: recte mu, da sam jučè bio u Novoj Baški radi prepisa glagoljskoga napisa u crkvi sv. Lucije, s kojiem se toliko mučilo. On sam dobro znade na koliko je ploča izjedena i izlizana; s toga, da njekoja pismena nije moći čitati ne radi toga, da niesu možebit u sebi čatljiva, već — što ih više neima, ili se nepoznaju. Ostala prepisah svakolika, glagoljica je bugarska više no hrvatska, dakle nikakva cryptografia, kô što Šafařik mišljaše; to ipak stoji, da su njeka pismena sasvim nova t. j. nenalaze se u dosad poznatoj glagoljici. Smisao mi još nije sav poznat; jedino spazih, da govori o istoj crkvi; jer se razumno čita „stja Lucija". Ja ću nastojat, ako bude moguće naći smisao, i oštetjena pismena nadopuniti; ako ne — neka se drugi muče; a svakako poslat ga budu g. Kukuljeviću. Snimak mi baš najbolje nepodje za rukom; jedno radi toga, jer su pismena vrlo surova i ozledjena; a drugo uzeh ponješto tvrdji papir. Ovieh dan ću se bavit rukopisom.

Dobio sam takodje onomadne 102 listine glagoljske s veće strane iz mljetačke dobe; sadržaj sviuh mi nije još poznat.

Vrlo bi me razveselili, kad bi mi što prije odpisali. Zavirte malko u zapisnik, jeli već ljetošnji prinesak za hist. družtvo ja i sjeminište izplatismo. Inače poslat ćemo ga.

Pozdravite gg. Kukuljevića, Šuleka. .. Zdravstvujte!

Vaš štovatelj

F. R.

XI.

1857. 14. lipnja. U Senju.

Veleštovani gospodine!

Čuvši o vašemu putovanju po Bosni, nehtedoh poslati taj prepis, dokgod se neosvjedočih o vašem povratku; s druge opet strane ni vrieme nedopuštjaše mi odmah urediti ga.

Po vašoj želji krenuh u jutro put Baške, tè oko deset satij bilo me u crkvi sv. Lucije; najprije rukom prepisah pisme za pismenom; a zatiem snimih na papir. Posliednja operacija jedino za mene podjè mi za rukom; pošto dobro mi poslužì kod toga prepisa; ali vi se nebi mnogo s njom pomogli; jer papir bješe mi odviše tvrd, tè se nemogoše dobro priljepiti. Četiri sati ležao sam na ploči.

Kô što znate mnoga pismena nemogu se čitati, jer ih više za naše oči neima; druga su vrlo dvojbena; s toga ih ja punktovanjem označih. Kô što ćete iz prepisa, budete li ga sa svojim sravnati, uvidjeti: svako pismeno koje se iole dadè pročitati, točno zabilježih. Ali to je najveća bieda, što nijednoga redka nije čitavog; pače mnijem, da ni ploča nije ciela; jer se nigdje nemože složiti prvo pismeno redka s posliednjim prediducega redka; posliednji kraj svagdje oskudjeva.

Šta se sámieh pismen tiče: ona su podpunoma glagoljska, a ne — kô što valjda kriviem prepisom zavedeni Šafařik mnijaše — „očitě hlaholskim podobná, a však i nehlaholská“. Jeda li su pako bugarsko- ili hrvatsko-glagoljská? Odgovor na to pitanje zavisi od gledišta, s koga tko glagoljicu u obće smatra. Neznam, jeda li tko radi toga, što se njeki vrlo stari rukopisi nadjoše u Bugarskoj (u smislu X. stoljeća) smije punim pravom zaključiti na postanak glagoljice bugarske, dočim Hrvatska (a imenito Primorje) od pamtivieka priznaje ju za baštinu stečenu od svojieh djedov. Paleografija sama

govori za veću starinu glagoljice, kakova se nalazi u hrvatskih rukopisih; a pismena okrugla tako zvane bugarske glagoljice niesu ino već početna nahodeća se u hrvatskoj. Uprav tako u ovom napisu. Sva pismena, ili bar s veće strane, jesu velika početna, kakovima su prepunjeni hrvatski rukopisi, kano:

[glagolitic] = Шь (u vinodol. zakonu n. p. [glagolitic]), [glagolitic] = Ш, [glagolitic] = Щ, [glagolitic] = м, akoprem u istom nadpisu na mnogih mjestih oboje se upotrebljava. Pošto u nas nije do sada starih rukopisov, iz kojih bi se pojedinih mogla doba paleografički opredieliti, s toga svako umstvovanje je zabadav. Ali zar se taj napis nebi mogô staviti u ono doba, kad se u Hrvatskoj pisalo glagoljicom, kakova se nalazi u rukopisih našastih u Bugarskoj; ili bar kad obćenito i takova pismena bješe u navadi, koja se kašnje kano početna uzčuvahu u rukopisih; dakle svakako pred XIII. stoljetjem. Njeka pismena u napisu jesu neobična, a druga opet vrlo riedka; oba pako zamršena; ovakova jesu:

[glagolitic], koje nigdje do sada nemogoh naći;

[glagolitic] valjda c ([glagolitic] rukopis Cloz).

[glagolitic] ako nije [glagolitic] ili u rukopisu inače [glagolitic].

O vjerojatno = *s*, prem se gdjegdje nalazi kano *i* (∞), bit će = *i*.

[glagolitic] nemože biti z ([glagolitic]) već će biti vjerojatno [glagolitic] = [glagolitic] ko što u rukop. Cloz. i Asseman. Ako je tomu tako, tad bi bio za krčki *o* ili *e* poluglasni; i sada Krčani govore sud(oc) = соудъцъ.

Medjuto smisao cieloga napisa neufam se još izreći; prvo radi toga, što nije po mom mnienju cieli; a drugo, što nemogu si inače nagomilanje tolikih suglasnikov protumačiti, van da uzmemo mnoge pokratice riečij, za koje (budu li se dale) protumačiti trieba više vremena, negoli ga ja u taj par imadem; kad se ga dočepam, pokušati ću junačku sreću. Pojedine rieči mogu se protumačiti lasno.

To vam htjedoh priobćiti, ne da vas učim, koj se imam sám od vas učiti, nego da vam na brzo izrazim svoje mnienje. Podje li vam za rukom taj zamršeni napis razjasniti, razveselit bude naše književnike, a osobito mene, koj će bar kakovu nasladu u svome malenom dioničtvu naći.

Pred njekoliko dan dobih iz obližnjih otocih više glagoljskih rukopisov, a imenito 102 glagoljske listine, koje (na ko-

liko do sada pregledah) polaze iz XVI. i XVII. stoljetja. Bude li u njih što važnoga, ću vam u svoje vrieme priobćiti.

Vrlo bi mi drago bilo, izašao li bi još u lipnju prvi dio moga djela. Troškove budu odmah nadomiriti, čiem mi se obznane. Mislim, da g. Borovečki imao izručiti drugu glavu prvoga odsjeka; neznam, jeste li ju pročitali. Ja se trudih crkveno-nabožni razvitak na jugu do IX. vieka što točnije i kritičnije nacrtati.

Sliedeći naputak drugih, a i svoju odluku, ja već molih za kanonikat kod sv. Jerolima; biskup poslà molbenicu s vlastitom preporukom u Rim još prošlog tjedna. Molim vas, da ju i vi poduprete. U sadanjih okolnostih za mene neće baš biti najpovoljnije stanje, medju to čovjek neživi o samu hljebu.

Još koncem prošle godine (negdje u studenu) poslah gosp. Prausu životopis Tome Arcidjakona spljetskoga crpljen iz njegove povjestnice s drugimi opazkami. Neznam, jeli ga primio, ili nije sporazumljen s mojimi primjetbami zasiecajućimi u srednji viek, koga mi najmanje imali bi kuditi, jer vidimo, da su našinci tada odnosno više radili, nego li mi radimo. Ako se slučajno s istim sastanete: molim, da bi ga za to popitali.

Željno očekivam vaš putopis i bosanske spomenike.

Dopustite, da vam svoje mnienje primjetnem glede hrvatskoga diplomatara. Ako inače bi se taj, nama neobhodno potrebit, mogô već sada dogotoviti: Zar nebi shodno bilo, nemože li se u nas na državne troškove tiskati, izručiti ga c. kr. bečkoj akademiji, koja i onako već izrazi često, da će imati obzir na pojedine krunovine? Dà kako tada bi se imale hrvatske listine prevesti na lat. jezik, tè tiskati prevod uz izvornika. Ili je mnienje moje odviš sanguinično?

Pa ako nebi mogla vaša, željezna inače poslenost i strpljivost, tomu trudu odoljeti, zar ih se nebi našlo, koji bi vas pomagali u prepisivanju, razporedjivanju, prevadjanju i t. d. Tako čine ini narodi, zar nebi i mi?

Dočim vas biskup liepo pozdravlja, kano i Manzoni, Crnogorčević, Babić, Fiamin ostajem

vaš štovatelj

F. R.

XII.

1857. 1. srpnja. U Senju.

Štovani gospodine!

Velikom radošću pročitah vaš štovani dopis od 26. lipnja t. g. proučiv iz njega, da se uz svoja književna nastojanja i za mene trudite; na čemu vam izkrena i duboka hvala! Šta se Rima tiče, mogu vas izviestiti, da jučè od samoga zbora dodje dopis na biskupa, u komu ga isti izviestjuje, da će naimenovanje novoga kanonika sliediti u javnoj siednici, koja će se taj mjesec ondje držati; tè da će odmah posliedak biskupu objaviti. I ja ću vam ga odmah oglasiti; pošto vi najvećma razpiriste u meni želju ostaviti omilili mi zavičaj, tè uputiti se u sriedište staroga i novoga svieta.

Razumjeh li vas dobro, kazaste, da ćete izručiti I. glavu prvog odsjeka mojih povjestij, čiem se u Arkivu dotiskne, knjigovezcu. Ja bi medjuto htjeo, da se naštampa i druga glava t. j. crkvene povjesti, koje bjeh poslao g. Borovečkomu za vašega boravljenja u Bosni; pošto se s njimi navršuje prvi odsjek sadržavajući „Nacrt jugosl. povjestih do IX. stolietja“. Troškove ću ja namiriti, kad se ta čest dotiskne; a onda može se dati vezati; i to slobodno čvrsto kakvieh 30 iztisak. Medjuto pripravit ću za tisak drugi odsjek t. j. životopis slovenskih apoštolov. U izradjivanju istoga uvidjeh sve veću korist, da se imade obzir uzeti na IX. stolietje; s toga naći će štioc izim pukoga životopisa u drugom odsjeku, čiem se nebi znanosti mnogo pomoglo, takodje kritično-pragmatične povjesti jugoslovjenske IX. vieka, tako da im budu Cyrill i Method glavne osobe. Vrlo drago bi mi bilo, da prvi svezak izadje još koncem ovoga, ili bar početkom dojdućega mjeseca.

Ni ovdje, ni na Krku za sada neimamo fotografa. Za kakvieh 20 dan idem u Rieku; tè ću se ondje, bude li moguće, sporazumjeti. Na koliko vam podje za rukom riešiti onu glagoljsku zagonetku? Kad mi vrieme dopusti, pokušat ću opet junačku sreću. — Na skoro ima izaći od mene u Kat. listu, pronadjena Wattenbachom u lat. jeziku „Passio SS. Quatuor Coronatorum“, kojoj pozorište jest Sriem, koju ja nadjoh u glagolj. časoslovu (rukop. XV. vieka); je to prevod od rieči

do rieči. Ele naši glagoljaši niesu bili tako glupi, kô što se mislilo!

Kad je slagar moju recenziju Dümmlerova djelca slagao: slabo imadjaše otvorene oči; negdje su rieči sasma preinačene n. p. osviedočeni mj. nečovječni itd. Takove i tiem slične pogreške smisao sasma poremetu.

Zahtievane prepise poslat ću vam ovieh dan; s ovim pismom najviše pospieših radi toga, da nebi dali medjuto vezati prvu glavu „Nacrta", dok se druga nedotiska. Isto tako nastojat ću što saznati o Klozi, tè selcu „Rimljani".

Šta se Pachera tiče, i o njem valja: „cento mestieri"... On sada si glavu razbija karlovačko-senjskom željeznicom. Medju to nastojat ću, da vam što prije zadovolji. — Manjine rukopise ovieh dan progledah; a sada su izručeni njegovu na učiteljskoj stolici nasljedniku vrlomu Fiaminu. Ako bi se što važnoga pronašlo, objavit će vam se; na koliko mogoh razabrati, ima tuj svačesa, ali nešta nedogotovljena, a ponajviše philologičnoga sadržaja. Imenito takodje: misli o Ranjini, o narodnom eposu, nauk o jeku, hrvatska sintaksa, prievod I. knj. Aeneide itd.

Nj. preuzvišenost, komu imam svako vaše pismo pročitati, srdčeno vas pozdravlja. Isto tako ostali vaši znanci i štovatelji, med kojima navlaš

F. R.

XIII.

1857. 15. srpnja. U Senju.

Veleštovani gospodine!

Tek sada mogu vam poslati zahtievane nadpise. Onaj na stolnoj crkvi, kô to mogoste sami vidjeti, jest naopak. Ja ga upravno pročitah i napisah. Uzrok, zašto bi kamen naopak uzidan, po mome mnienju neima se tražiti u neumitju zidarov ili svetjenstva, već u istom sadržaju, pošto govori o prokletstvu, koje bi bačeno na 2 kanonika, vlastela i pučana. — Dodah vam ujedno glag. nadpis od g. 1483., koga opazismo na jednoj kući uzidana, pošto se odbaciše zaprieke, koje ga do sada pokrivahu. Kô što se vidi, negda u Senju bjeAše siaset glag. nadpisov.

Kada će biti dotišten Arkiv? ili moje povjesti? Želio bi, što prije. Rado bi takodje čuti od vas, po čiem bi se mogô prvi svezak prodavati?

Iz Rima ništa nečujem — valjda će biti na skoro izbor. Za sada dosta. Vrući pozdrav od biskupa i ostalih znanac. S Bogom!

Vaš štovatelj

F. R.

XIV.

1857. 21. kolovoza. U Fužini.

Štovani gospodine!

Pošto vi ste jedan izmed glavnieh poticatélj mojieh, da se u Rim prosim: bit će vam drago čuti, da me zbor ilirski sv. Jerolima dne 2. kolovoza za kanonika jurve imenovà. Ja se toj časti samo na toliko radujem, na koliko pruža mi priliku u sredotočju staroga i novoga svieta više dielovati na korist domovine, nô igdje drugdje. Medjuto — za što prije upoznati se ondje s našinci, želio bi od vas imati ili pismo ili preporuku osobito s kn. Gučetićem. Ja sam bio naumio prije svoga polazka u Rim poći u Zagreb, stranom da se poklonim g. stožerniku, koj se u novije doba zauzeo za naš zavod, a stranom da se s vama sporazumiem; medjuto neznam, hoću li moći svrhu postignuti, pošto u Rimu bi željeli, da tamo prispiem pred svetkovinom sv. Jerolima (30. rujna); a u Senj mi otići poradi njekieh stvarih. Ako mi ikoliko bude možno, tè ako bi mi oglasili što prije, da vas bude u Zagrebu početkom rujna, pohitio bi k vama, najviše radi toga, da bar progledam, dopustite li, u vas sakupljeno gradivo za našu povjestnicu, tè da se dogovorimo o dalnjem iztraživanju; pošto i tude potrebit nam je njeki sastav, bez koga nećemo nikada k ožudjenoj svrsi doći.

Drugo je, što vas štovani gospodine! učtivo molim, da bi nastojali, da se prvi svezak moga djela što prije dotiska, tè da bi mi po prilici cienu obznanili, kojom da se razprodaje, jer bi odmah biskup po biskupiji oglasio i predplatitelje sakupio. Sav dobitak, ako bude kakav, odlučih namieniti zavodu sv. Jerolima. Molim vas indi, da mi pomenutu cienu prvoga svezka što prije po prilici obznanite; isto tako, što imam za tisak dodati.

Molim vas takodjè, da (ako još niste) bi mi poslali kakvieh 5 iztisak vašega putopisa u Rim; možete ga odpremiti u Senj; lasno ću ih ondje razprodati.

Da ste zdravo!

Vaš štovatelj i sluga

F. R.

XV.

1857. 5. listopada. U Fužini.

Velecienjeni gospodine!

Dočim vama liepo blagodarim, što se toliko trudite oko moga djela, tè vas izvjestjujem, da poslatieh mi 200 komadov točno i u najboljem redu primih: evo vam njekoliko redak: Veoma bi mi drago bilo, biste li poslali svojom prilikom po koji iztisak u Česku i Rusku na tamošnje poznate vam književnike; jer nam u tom mnogo ima stati, da si plodove svoga truda uzajemno priobćujemo.

Nadam se, da ću sve ili malo ne sve vaše knjige razprodati; više iztisak izručih g. Fiaminu u Senj, koj će vas u svoje vrieme o svemu izviestiti. U obće, naši ljudi, kad im se knjiga ponudi, rado ju kupe; ali tako daleko nije dospiela njihova revnost, da bi ju sami potražili. „Pokreta" bio bi mogô više iztisàk pod rukom razprodati, da bi ih bilo.

Tek prošlog petka primih putni list, tè odlučih za stalno budućeg utorka iz Trsta parobrodom odputovati, vidjet ću ili izravno u Jakin, ili — ide li — na Mljetke u Jakin. U Rimu ću se odmah — čiem stvari svoje razredim — latiti posla, i to stranom rádom u arkivih i knjižnicah, stranom kod kuće do- i savršivanjem svoga djela. Nastojat ću, da najprije pregledam i izpišem rukopise, po vama označene mi. Za dojduću knjigu Arkiva — ako bog da — ću vam štogod poslati, možebit doctrinarni sustav Bogomilov i Patarenov, koj mi svaki dan, čiem ga više razmišljavam, jasniji postaje. To bi bio jedan — i to važan dio — moga povećega diela, komu bi se imao dodati jedino historički dio istieh Bogomilov.

U ostalom zapovjedajte sa mnom; sietjajte se često mene, koj želi u daleku svietu na korist svoga naroda živjeti; kada vam vrieme dopustjalo bude, pišite mi, jer izkreno izpovjedam — u nijednoga u Hrvatskoj neimam toliko povierenja, koliko

u vas, koji se toliko za našu povjestnicu brinite, tè se može reći, da je u Hrvatskoj gradivo za nju kod vas usriedotočeno. Od Boga vam zdravlje, a od mene pozdravlje!

Vas štujući prijatelj

F. R.

XVI.

1857. 26. studenoga. U Rimu.

Štovani gospodine i prijatelju!

Vi očekujete od mene već zdavna poslanicu; a ja bi bio obećanje, odtle i dužnost rado izpunio, da me nebi bile suztegnule okolnosti, koje obkole manje više svakoga nadošljaka u koj novi njemu nepoznati grad. Do sada se hvala bogu namiestih, i to — kod našega vriednoga Dubrovčana g. Mančuna, koj s cielom obiteljom vas srdčeno pozdravlja, uprav u onih dvih sobah, koje vi njeko vrieme obitavaste. Svrših takodje većinu stranom službenih, stranom prijaznih posjetov; a svagdje — mogu kazati — osobitom učtivostju primljen; tè mi u to kratko vrieme podje za rukom upoznati se sa mnogimi znamenitijimi rimskimi književnici, koji mi ne samo svoju pomoć obrekoše, nego takodje počeše u svoje kolo uvadjati. Malo ne na čelu sviuh stoji ot. Theiner, koj vas takodje liepo pozdravlja i zahvaljuje se na ukazatoj usluzi glede umotka poslatoga na biskupa Roškovanya. On me osobito preporuči čuvaru vatikanske knjižnice nadbiskupu Sanmarcianu, koj mi u svemu na ruku ide izza dobljenoga od državnoga tajničtva dozvoljenja za služit se rukopisi knjižnice vatikanske. Ja dàkako, koj se u Rimu namiestih, naumih u svojoj radnji sliediti njekakav rad i sustav; nije mi bo od sile latjati se brzo bolje sad ovoga sad onoga posla, kô što je prinužden svaki, koj amo dodje za koj tjedan. Najprije namjeravam tako rekuć recognoscirati književno zemljište u Rimu, na koliko je za nas koristno. S toga proći imenike rukopisov po raznih javnih i sukromnih knjižnicah rimskieh, biti će moja prva briga. Počet ću s Kassanateskom, koja se izza dovršenih praznikov prva otvorila okô 8. t. m. Pročitah sav imenik rukopisov, koj vam do polovice poznat; i nadjoh 72 rukopisa za nas manje ili više važna. Elench, kad uzhtijete, rado ću vam poslati; njeke takodje već prepisah. Pod E. III.

13. nadjoh: Memoria della venuta della Regina di Bosnia a Roma. Ele se razveselih, jer mislih kojekakove viesti nama nepoznate naći. Kad stadoh čitati: uvidih, da rukopis nije suvremen; već bezdvojbeno iz XVII. stoljetja, pisan od Cav. Gualdia († 1657), i priklopljen njegovu tiskanu djelu, u kome tumači nadgrobnice rimske, med kojima i nadgrobnicu Katarine in Ara Coeli. Ovom prigodom primjetnù njekoliko opazak o istoj kraljici, koje prepisah; ali niesu velike važnosti. — Od ponediljka izpišujem iz zapisnika knjižnice corsinske. O čiem takodje obširnije drugi put.

Sada najprije prelazim na vaše naručbine. U Jakinu, pošto čekah odlazak brzovoza, nehtjevši putovati s vožčikom (vetturino), bavih se $2^1/_2$ dana. Imajući dost vremena, med ostalima posietih viećnicu; ali nikako ne mogoh dobiti sliku iste, koju želite; pače nitko mi nije mogô kazati, je li je ima, ili tko sagradi viećnicu. Crkva s. Francesco delle Scale jest sada u vlasti vojske austrijske, posve zatvorena, ulaz je strogo zabranjen; s toga nemogoh ni vidjeti: jeli se nalazi grob trogirskog umjetnika, za koga mi kazivaste, a nitko mi neznadè kazati, od koga je sagradjena crkva. Obližnja s crkvicom sdružena zdanja preobratjena su u austrijsku bolnicu. Pročelje jest krasno u gotičkom slogu; toli liepog portala još nevidih; bit će visok preko 5 hvatov. — Medjuto, ako bi na svaki način htjeli imati dotične snimke, pišite mi, a ja ću ih nabaviti putem dviuh ondje nalazećih se bosanskieh klerikov. Fr. Bonaventura boreći se jadan više mjesecij s groznicom, malo prepisà od onoga, što mu naručiste; njegov i Buničićev posao ja ću poduzeti. Malo ćemo se s ovimi ljudmi okoristiti. Uprav juče našli smo prodavaoca slik, koj se bio preselio, i kod koga bi se imala naći Klovieva „Veduta di Vienna". On ju izmienì; al nam obeća, da će ju nabaviti i onda pokazati. S početka, tko zna šta misleći, tajio je, da bi bila od Klovia; već da je svakako iz njegove dobe; ali vrlo krasno učinjena. Kašnje nam reče: da svikolici vještaci, med kojima nalazio se pokojni kardinal Mai, sudili su ju za dielo neumrloga našega zemljaka, jer samo njegovu kistu dolikuje. Imenito na toli malenom pergamenu nahodi se sav Beč s bašćami, s ljudstvom. Pred crkvom sv. Stjepana množtvo ljudij; kroz vrata ulaze ljudi, maleni kano glava od bačenke, pa viendar u krasnih haljinah itd. Grof Gučetić, koj se prošli utorak povrati iz puta, kô što mi kazà, za tu sliku pogadjaše se; ali ju držaše 150 škudov. Kad mi ju pokaže, izviestit ću vas. —

Za moći kopirati sliku — kako mislite — slov. apoštolov nalazeću se u crkvi sv. Petra, utekli smo se k Monsign. Rossanu, koj se nada svojim uplivom dozvolu dobiti. — Što se tiče rukopisov, koje mi naručiste prepisati, sve će biti s vremenom u redu; budite uvjereni, da ću sve učiniti, što je u mojih silah. Svojeg djela produženje pripravljam za tisak; nadam se, da ću biti gotov do novog ljeta. Izaći će obširnije, nego si mislih, a pokratit mi se neda, jer bi dirnuo u osnovu; nadam se, da će čitatelj živo shvatit naše učitelje i njihov položaj u svome vieku. Za historiju liturgije dobro će mi doći blago knjižnice vatikanske, isto i za pitanje o glagoljici. Sada uprav o tome radim.

Manćun odlučio je urezati znamenitije slike naše crkve sv. Jerolima u 24 po prilici komadah, kojimi bi se dodao tekst (od 2 tab.), sadržavajući povjestnicu crkve i kaptola. Bilo bi dakle 26 svezak. Za popuniti je bi se opisalo žitje znamenitijih članov sbora ili kaptola. Taj posao umoljen ja bi poduzeo, što mi nebi toliko vremena oduzelo, jer bi se svezci izdavali s jednom slikom svaki drugi ili tretji mjesec. Triebalo bi imati do 400 predplatnikov; šta mislite o tomu poslu, i jeli bi se troškovi naplatili? Dà kako i sbor bi učastvovao s kakvimi 40 iztisci. Drugo — što isti namjerava na svaki način izvesti, jest: zemljovid jugoslovjenstva u jednom komadu i to ne samo polag sadašnjega političkoga i crkvenoga razdieljenja, nego imajući takodjer u obzir jugoslovjenstvo u IX. i X. stoljetju polag Byzantinac i franačkih pisac. Tude bi mu bio ja u pomoći, koj sam za svoju porabu već pred lani sastavio slični zemljovid. Šta mislite? Nu za temelj rado bi imati Manćun zemljovid Seljanov,[1] odkle bi snimio jugoslovjenske pokrajine; jer u njem. i talijanskih zemljovidih imena su skvarena. Molim vas indi, da bi mu u nakrst poslali ga po pošti čim prije uz naznaku, kako da vam novce pošlje. Još bolje, ako imate što poslati na Gučetića ili Torlonia (valjda Arkiva knj. IV.) pošljite na me i primjetnite rečeni zemljovid. Drugi posebni zemljovidi bi bili odviše veliki za snimiti.

Ja čitam doduše sijaset njemačkieh polit. i književnieh Novin i časopisov kod Spithövera; ali radi književnieh viestij, i kad kada domaćieh rado bi imati Nar. Novine; s toga molim vas, uprosite od moje strane dra. Demetra, da bi mi od 1-ga pro-

[1] Mislim zemljovid carevine Austrijske, Turske i Italije u jednom komadu, inače 4 razstavljena.

sinca pošiljao ili zabadav, ja ću mu dopisivanjem nadoplatiti, ili s platjom, koju ću mu odmah poslati; a od prediducih brojev (počam od 10. listopada) ako koj sadržava šta važnoga, što se književnosti tiče.[1]

Preostavše vaše knjige izručih g. Pacelu u Rieci, koj će novce poslati g. Fiaminu u Senj, a on vama.

Molim vas, kažte g. Borovečkomu, da će biskup putem g. Babića odlučiti, što se ima činiti s preostavšimi iztisci povjestnice pokojnoga M. Sladovića; i da sam još u svibnju (ako se nevaram) poslao poštom putem istoga g. Borovečkoga Hilferdingova „Pisma“ itd. gosp. Šuleku.

S tiem zaključujem ovo pismo, nadajući se odgovoru. Ako u čiem mogu vas poslužiti, zapoviedajte. Pozdravte sve znance.

Vaš štovatelj i prijatelj.

F. R.

XVII.

1858. 25. veljače. U Rimu.

Štovani gospodine!

Moja namjera — kô što od g. Horvata mogoste čuti — s početka svoga došastja u Rim bješe ovdje dati tiskati produženje svoga djela. Nu promotriv razne okolnosti, a navlastito, da bi se imalo kojekuda skitati radi censure, pa da nebi našinci mislili, da pod uplivom rimske censure radih, odvažih se na dalje tiskati ga u Zagrebu. Štovani gospodine! evo vam opet brige. Šaljem vam uredjenu prvu i drugu glavu drugoga odsjeka s molbom, da bi ju odmah izručili Gajevoj tiskarni, uz vruću preporuku, da se čiem prije lati tiskanja. Dok se budu ove dvie glave tiskale, poslati ću druge dvie, čiem se bude taj drugi odsjek dovršio. Kô što ćete vidjeti, djelo izpasti će mnogo veće, nego sam mišljah; s druge strane nećete u njem ništa suvišnoga naći, budete li pred očima imali osnovu cieloga djela. Želio bi, da bi bila ova druga knjiga dotiskana bar koncem travnja t. g. Dužna 42 f. za prvi odsjek poslat ćedu se na pomenutu tiskarnu što prije iz Senja.

[1] Na adresi neka samo napiše „Canonico“, jer inače donesè listonoša u sv. Jerolim, tè se od svakog komada platja 1 bajok, više nego su novine vrijedne. Inače ide poslužnik po nje.

Tretji odsjek namjeravam izdati napose u drugoj knjizi, jer mi gradivo vele naraste — dodati ću važnije komade staroslovjenske književnosti na ogled, što glagoljicom, što cirilicom s toga, pošto glagoljskieh pismen — na koliko mi poznato — neima u Zagrebu, taj dodatak dati ću tiskati ili ovdje kod propagande ili u Prazi. Upotriebiti ću njeke rukopise vatikanske.

Koliko mi vremena uzè uredjivanje ovoga djela, znati ćete sami ocieniti. Uz sve to niesam zalienio sakupljivati podatke za našu povjestnicu. Posao moj jest dvojaki: prvo prepisivati rukopise nalazeće se u ovdješnjih knjižnicah, drugo sakupljeno gradivo malo po malo uredjivati. Šta se rukopisov tiče, najprije — kako vam jurve pisah — trudim se sastaviti točan imenik važnijih za nas rukopisov, što se ovdje nalaze. Prem pregledah dotične imenike tek triuh knjižnic, ipak pobilježih više od dviesta rukopisov, izmed kojieh njeki su vrlo važni; čiem posietim ostale knjižnice, tè sastavim podpune imenike poslat ću vam je, da se dotisknu u Arkivu. Ujedno — kadšto prepišem njeke rukopise, iz med kojieh šaljem vam ova dva izviestja o mletačkom Iztoku i Dalmaciji iz druge polovine XVI. stoljetja, nalazeća se u bogatoj knjižnici korsinskoj pod br. 483 i 682, koja daše svojoj vladi i duždu syndici Giustiniani i Morosini. Niesu to važniji rukopisi, što ih jurve posiedujem; ali vam šaljem zato, jer znadem, da se u vas nalazi slično izviestje o Dalmaciji iz knjižnice sv. Petra od vincula, tè da će se na taj način uzajemno popuniti — a dobro vam jest poznata važnost ovakieh izviestij za povjestnicu, osobito za statistiku one dobe. Našô sam još više takovieh izviestij, tè ću vam ih s vremenom priobćiti — što bi se tiem prije sgodilo, da bi imao jednoga, koj bi za vas mogo prepisati, što ja u knjižnicah prepišem, kô što ova dva izviestja prepisà fra. Nikola Šokčević bošnjak, koj mi u tom obziru mnoge usluge čini. Predgovor Lučića iz vat. rukopisa br. 7019 prepisah, ali ću vam ga poslati, kad budem opisao ne samo ovaj, nego i druge slovjenske rukopise vatikanske. U knjižnici vat. radim svaki dan — izim četvrtka — od 9—12 sata. Isto tako nahodi se u mene razprava o prioratu vranjskom našega Mrnjavića, bosanskoga biskupa (MSC. bibl. Rossiano 53); o zatvoru, parnici i smrti Petra Zrinja (MSS. bibl. Corsin. 406), koga ako bi htjeli možebiti u sljedećoj knjizi Arkiva tiskati, obznanite mi, da vam ga odmah pošaljem itd. O čiem drugi put više.

Drugo, što navlaš kod kuće radim, jesu regesta o našoj povjestnici, poput Böhmerovih o državi franačkoj i o carstvu njemačko-rimskom. Za taj mučan doduše ali potrebit posao hoću upotriebiti svoje boravljenje u Rimu, pošto — nemože li se isto kazati o novijih — toli savršenih i podpunih sbirkah starieh knjig i najboljieh izdavanj neima u nijednom gradu na svietu koli u Rimu. U pomenutu svrhu — za koju kupih jurve prije gradivo — pregledah većinu djel, u kojieh se može štogod naći o našoj povjestnici; a sada produžujem čitati Pertzova Monumenta scriptor. Germaniae, koja se podpunoma — na koliko jurve jesu izašla — nalaze u kassanatezkoj knjižnici. Molim vas gospodine! da bi mi izvadke ili bar regesta listin hrvatskieh kraljev, koje dosad niesu obielodanjene, te se u vas nalaze, poslali, da ih uvrstiti mogu u svoja regesta. Kad budem jednom — ako bog da — tiem gotov, poslat ću vam u Zagreb, tè ćete ih moći popuniti.

Dočim vam prepočujem svoj rukopis i nastojanje okô tiska, uzdržavajući si ine viesti za drugu priliku, ostajem uz pozdrav gg. Mančuna, Gučetića i kanonikov sv. Jerolima

sa štovanjem

F. R.

NB. Na skoro će vam grof Gučetić pisati i poslati natrag prievode Agrikole, tè namjerava opet razpisati natječaj.

XVIII.

1858. 24. ožujka. U Rimu.

Štovani gospodine i prijatelju!

Neopisivom radostju primih oba vaša pisma; što dosada na nje neodgovorih uzrok jest, jer očekivah od vas knjige za akademiju dei Quiriti i za mene — tè si mislih na sve ukupno odgovoriti. Ako jošte knjige nieste poslali, tè ako bi bilo u Zagrebu časopisov, koje izdaje družtvo za srbsku slovesnost u Bjeogradu, molim dodajte sve do sada izišavše knjige — na broju njih 10. U protivnom slučaju, neka mi je nabavi g. Hartmann i amo što prije pošlje; šta se troška tiče pisat ću g. Horvatu, da bi izplatio iz razprodanih svezak moga djela. — Dà! neznam, jeste li iz Senja primili novce za knjige meni izručene?

Drago mi je, što prve dvie glave drugoga odsjeka u redu primiste, tè pročitavši opaziste moju želju i nastojanje o tom za nas velevažnom predmetu što temeljitije pisati. Za kratko vrieme poslat ću vam tretju i četvrtu glavu istoga odsjeka. Veoma se radujem, što Šafařik dodje na misao, koju već Hanuš dotaknè, da glagoljica polazi od Cyrilla; ja sam tu misao već odavna gojio; tè nutrnjim njekakvim nagonom slutio. Historički razvitak — nadam se — dokazati će vecma. Ta misao imala biti u hrvatskom narodu obćenita u XII. vieku, kô što se vidi iz hrvatskoga ljetopisca i popa Dukljanina isto iz Tome Arcidjakona, spljetskieh saborih itd. O sv. Jerolimu, kano njezinom obrietatelju neima spomena do XIII. stoljetja. Da je najprija u Hrvatskoj vladala ista forma pismen, koja se nalazi u rukopisih bugarske obitelji, vidi se iz glag. napisa u crkvi sv. Lucije u Baški, koj će mi u III. odsjeku doći. Žalibože što neimamo rukopisov hrvatske recensije od više starieh; ja tražim, nebih gdje našô psaltir Nikole Rabljana; ali dosada sve badava. Bio bi doduše vrlo važan obret, ali — bi li što doprineo, da se rieši pitanje o glagoljici, drugo je pitanje.

Slika „veduta di Vienna“ kô što se misli od Klovia, posvema jest iznikla. Prvi gospodar veli, da je ni onaj, komu ju bješe prodao, veće neima — zabadav tražismo; već joj neima traga. Naručene mi snimke iz Jakina nemogu vam dobaviti kroz bosanske klerike, jer se kukavci radi bolesti premjestiše u Mletke; ali nastojat ću, da ih dobite kroz Bošnjaka ot. Nikolu Šokčevića, koj poslije uzkrsa namjerava na Jakin ići u Djakovo. — Još jednom pogledah, i to veoma točno, sliku bl. Gospe kod Angelina; i doisto na desnom rukavu nadjoh slovo M, jamačno početno pisme pridjevka slikareva. Zar nebi mogô biti Medulić ili tako zvani Andrea Schiavone? Dr. Angelini reče, da će činiti sravnati ovu sliku s Medulićevom posliednjom Večerom u galeriji kneza Borgheza. — Ali onomadne nadjoh u slikoprodajnici Via Macelli, naproti Propagandi drugu sliku, učinjenu jamačno na sv. Gori u Macedoniji; opisat ću ju u Kat. listu; a cirilski napis ovdje vam priklapljam.

Kad vam jurve bijah poslao Guistinianovo izviestje, opazih iz Valentinellove bibliographie, da bješe jurve tiskano. Isto tako bilo je tiskano u lat. jeziku god. 1671. kod Malateste u Beču izviestje o parnici i smrti Zrinja i Frankopana. Prvom prilikom poslat ću vam koješta za Arkiv, stranom listin i

prepisov, stranom svoje radnje. Imenito scienim, da će zanimati našince kritičko uvaženje njekih izmed naših starijih ljetopisac i historikov, koje izradih; početi ću s hrvatskiem ljepopiscem, što se nalazi u Vat. i s popom Dukljanom. Iz Zmajevićeva ljetopisa (koj se sav ovdje nalazi cum imprimatur) priobćit ću vam one komade, koji se protežu na slovjenski narod, i to u cirilskom prepisu. Ako bi ga rado odmah uvrstiti, moći ću vas poslužiti. — U mene jest kojekakvoga materiala; ali za sada imadem posla s Cyrillom i Methodom — imenito učim glagoljske rukopise u Vatikanu, do sada malo uvažene; ja ću iz svakoga njeke komade uvrstiti u kratku Chrestomatiu k tretjem odsjeku, koja će sadržavati pobolje i starije komade proiztekavše iz duha slov. Apoštolov. Kad uredim popis rukopisov protežućih se na slovj. povjestnicu i književnost, nalazećih se u rimskih knjižnicah, poslat ću vam ga rado. Poslie uzkrsa posietit ću knjižnicu monastira sv. Križa jerusolimskoga izvan Rima. Dopuštjenje dobih; čujem, da se nalazi liepih rukopisov.

Starac Perković dne 5 t. m. umriè. — Dobro bi bilo, da se koj našinac amo odvaži; ali dobar, jer nevaljanieh dost je po Rimu. Na moj predlog u posliednjoj skupštini zaključi se, da se ima u buduće, kad god se koje mjesto u kaptolu izprazni, vazda obznaniti dotičnomu po redu biskupu, koj će imati pravo koga predložiti. — Topalović se sprema u Rim. Strossmayer, kako mi sam pisà, doć će takodje amo još tečajem ove godine. On bi mogô ovdje mnogo dobra učiniti, imenito glede slov. liturgije. Drago mi je, što se u Zagrebu s ovim pitanjem zanimate; ali sve peticie malo bi koristile, ako ih nebi naš episkopat podupirao, o čiem dvojiti imam dosta razlogov. Jedini Ožegović i Strossmayer bi se za stvar zauzeli — ali drugi? Nastojte, da postanu biskupi sami narodni ljudi, kano n. p. u Ugarskoj; tad je sve možno. Narodni episkopat, s njim narodno duhovničtvo, više će koristiti našemu narodu, nego li sva oboružana granica. — Ovdje se doduše u državnom tajničtvu ustrojì posebni odbor za slovjenske stvari; tè — na naročito zahtievanje pape — poće viećati ovieh dan. nù hoće li štogod učiniti? Ovi ljudi „bi nebi" slabo poznaju slovj. naroda okolnosti; a neodkriju rado svoje golotinje. Šta mi ovdje učiniti možemo jest to, da se odavle započme pitanje o slov. liturgiji. Medju to, ja uvjek govorim, želi li Rim izkreno Slovjenstvo pridobiti, imao bi sám započeti; s toga imao bi po kat. obćinah u Bugarskoj, gornjoj Arbanaskoj itd. sam uvesti slov. liturgiju; one bo jesu upravljane kroz Propagandu. — O. Theiner pozdravlja vas liepo. I on se ima s mnogimi protivnostmi boriti. Sistirao jest tiskanje actah Conc. trid., imao bi ih do glave notami oboružati. Primicier Silvestri postao kardinalom. Pozdravite sve našince. Dr. Demeter nek se uztrpi, poslati ću i u Nar. Novine dopise. S Bogom

F. R.

XIX.

1858. 11. svibnja. U Rimu.

Štovani gospodine![1]

Ja bih vam se već imao zahvaliti, što mi šaljete Narodne Novine; ali odgadjah od dana do dana nadajući se, da ću gdjegod uhvatiti štogod vremena, da vam nješto napišem. Medjutim raznimi književnimi poslovi bio sam tako zabavljen, da vam tek sada mogu poslati ovo njekoliko redakah za vaše Novine. Mislim, da će naše obćinstvo rado čitati kratki izvadak iz Martinova dielca, u komu se opisuju slavenski rukopisi u parižkoj knjižnici.

Ako bi se sastali s gosp. Kukuljevićem, molim vas, kažte mu, da onomadne primih poslate mi knjige, tè da ću mu na skoro pisati i poslati produženje moga rukopisa. Pošto se vatikanska knjižnica okô polovine lipnja zatvara, tè ostati će zatvorena sve do studenoga, cielo vrieme upotriebljavam, da brže bolje prepišem, što si ljetos preduzeh — vrieme praznikov ostat će mi za radnju i za pregledanje još inih knjižnic.

Pozdravite sve našince. S Bogom!

Vaš štovatelj

F. R.

XX.

1858. 25. svibnja. U Rimu.

Štovani gospodine i prijatelju!

Hvala vam na knjigah, što mi poklonisté; isto vam zahvaljuje Academia Quiritum. Vaš putopis za Veggettia poslah

[1] Ovo je pismo pisano dru. D. Demetru, uredniku Nar. Novina.

po pošti, što jest naj prečje. Diplom i knjige za Kalefata izručit ću gosp. Wachterichu iz Braunschweiga, koj se u vat. knjižnici više od pol godine bavio, a početkom lipnja ide u Monte Cassino. Zar zaboraviste poslati g. Theineru i meni diplome? mi ih bar do sada ne primismo. Za mene nije ništa — ja želim sudjelovati; nemarim za čast. Ali šta će si Theiner misliti? kad mu odmah obznanih, da ste ga imenovali za počastnoga člana. Pošto on odustà od tiskanja Aktov tridentinskoga sabora, što mu Isusovci zapletoše, tè štetuje više od 2000 šk., jer dadè na svoje troškove urediti malu tiskarnu i dozvati slagare iz Lipska — sada poče tiskati do sada neizdane spomenike, protežuće se na crkvenu povjestnicu Ugarske i Hrvatske. Kô što mi kazà bit će tuj i za nas važnieh stvarij. Sutra poć ću k njemu, te će mi ukazati, što do sada dotisknù. Reče mi liepo vas pozdraviti s primjetkom, da i on radi za „vašu dragu Hrvatsku".

Za sada vam šaljem glavu III. moga djela; četvrta bit će kratja, tè ću vam ju na skoro poslati; medju to neka se brzo tiska. Sada ću koj tjedan žrtvovati za vaš arkiv. Poslat ću vam medju ostalima: „kritičke sitnice iz jugoslovjenske povjestnice". U buduće ću ih nastaviti. Moja misao jest vjerodostojnost našieh domaćieh ljetopisac i njekieh listin izpitivati s osobitim obzirom na suvremene inostrance, kô što za česku povjest učini Palacky; medju to nemislite, da bi se htjeo uzporediti s Palackyom; ali ja ću pokušati — a drugi, koj zna bolje neka izpravi. Istom prigodom poslat ću vam još koješta, kano i napis nadgrobni Nikole modruškoga zakopanog u S. Maria del popolo. — Pišu mi iz Zadra, da bi poslao nova data za životopis Šimuna Kožičića, na kom radi Berčić i Cuprilli. Ja ih ponješto imam, ali ne mnogo. Mene jest ovaj muž od njegda vrlo zanimao; tè sam još lane bio naumio priobćiti njegov životopis u Kat. listu. Kad ga uredim, mogô bi ga poslati i vama, hoće li vam se tiskat ga u Arkivu, inače poslat ću ga g. Horvatu. Šta? -- Oprostite; ova moja obećanja neće valjda zakasniti za V. knjigu Arkiva. Cielo prosto vrieme imao sam dosta obratiti za nastaviti: viek i djelovanje itd.; kô što sami izpovjedate stalo me mnogo truda, prem imadoh gradivo već prije sakupljeno. Dà skoro bi bio zaboravio. U rukopisu, što se u vas nalazi, na str. 184. izpravite u noti godinu smrti Kocelove mjesto 878—9 metnuvši 874—5; zašto odstupih od prve godine nać ćete razlog na strani 253 osobito u noti 1. Isto tako neka se izpusti nota 1. na str. 204., koja bi više spadala u kakvi časopis nego li u knjigu.

Glagoljski breviar kod starinara Petruccia već jest prodat. Ako bi Šafařik želio novijih breviarov, neće bit težko ovdje je dobiti. — Da bi se namjerio na kakovu jugoslov. knjigu rado ću ju obznaniti za vaš knjigopis. Neznam jeli vam poznato dielo u Mletcih g. 1691. „per Girolamo Albrizzi" štampano pod naslovom: „L' inafallibile verità della catolica fede . . . . . per opera di Mons. Pietro Bogdano, arcivescovo di Scopia . . . . . . spiegata in due copiose lingue italiana et schiava", koje djelo u arbanaski jezik prevede i s talijanskim textom tiskati dadè „Petar Ricciardi knez od Like". Ovo talijansko-arbanasko djelo patri do našega knjigopisa, jer imade našieh pjesam u slavu Andriji Zmajeviću i Petru Bogdanoviću. Štampano jest u 4-ini, list 162, krom dodatka: „Antichità della casa Bogdana" i još kojekakvih sitnic. Medju to glavni dio jest Bogdanovićeva knjiga: „cuneus prophetarum" tiskana u Padovi g. 1685, koju i Coleti spominje (Illyr. sacrum VIII. 20—25).

U Barberinovoj knjižnici nalazi se takodje krasan missal s miniaturami, koje drže da su od Julia Klovia; i doisto od drugoga nemogu ni biti. Toga missala nespominjate ni vi ni Vasari, izvan da je njegda gdje drugdje bio, prem ni knjižničar neznadijaše mi kazati, kako dodje u vlast Barberinom. Neimam tuj ni prostora ni vremena, da ga opišem. Opisat ću ga obširnije u mom dopisu u Kat. listu. Jedino što vam primjetjujem jest, da na prvom listu med inimi slikami nalazi se grb s kockami kano hrvatski, a nad njim šešir kardinalski. Bibliothekar misli, da jest to grb glasovitoga Ximenesa; bio bi indi za njega učinjen. I vi spominjete tri korala Klovieva, koja se nalaze u Španjolskoj. — Pomenuta knjižnica ima vrlo dragocienieh rukopisov, ali šta kad za glavu nemožeš dobiti imenika do ruk. Isto glede vat. knjižnice. Tuj sam pregledao sve slovjenske rukopise, izvadio njeke crtice; tè ću je s vremenom priobćiti. Prepisao sam takodje nješto za povjestnicu Bogomilov i Patarenov itd. Nu glavna radnja preostaje mi na godinu; jer će se biblioteka zatvoriti o Petrovu. Odlučih samoga papu umoliti, da mi dopusti imenik pregledati, jer se potrebuje njegovo dozvoljenje. — Onomadne imadoh u njega audiencu. Bio sam sretan, što me uzdržà više od pol sata. Otvoreno mu govorih o slovj. liturgiji i t. d. Vrlo rado jest slušao. On imade mnogo želje što učiniti za Slovjenstvo —

ali šta kad ini nehaju. O istoj stvari radio jest tuj poznati vam baron Haxthausen. On će sada proputovati jugoslov. pokrajine; tè želi poć u Zagreb. Molim vas liepo ga primite; sve mu pokažite, jer će vjerojatno kašnje napisati djelo o Jugoslovjenstvu, kô što o Rusiji. Sada počeh pregledavati privatnu knjižnicu kneza Ghigia. Kô što vidite veća čest vremena prodje mi po knjižnicah, tè jedino nješto mi preostaje kod kuće za radnju. Uza to pisarenje za naš kukavni kaptol, koj vam najsrdčenije zahvaljuje, što ste se ga sietili, spalo jest na mene. Neznam, hoće li se ovaj zavod tako urediti, kô što se pristoji. Mi smo bogci, a potrebe su velike. Osobito nebi smjeli nijednoga spisatelja (van da ima što od drugdje) amo poslati za kanonika. Plašim se, da će se napokon kaptol razpasti; a nepomogne li mu se, bilo bi najbolje ukinuti ga, tè kod crkve sv. Jerolima namjestiti jednoga Rectora i dva kapelana, pà oviem dati cielu platju kaptola; jer se ovaj tako nemože uzdržati. Triebalo bi svakomu kanoniku dotjerati bar do 400 škud, a zato triebalo bi nam do 50.000 f. Šta se mene tiče, kad svršim svoje književne radnje, ogledati ću se opet na Hrvatsku. Oprostite, što vam tako pišem; neimam vremena. Pozdravte sve.

F. R.

NB. Grof Gučetić se predplatjuje takodje na vaš vrli slovnik jugoslovj. umjetnikov. — Obznanite nam, koliko stoji ruski časopis „Ruskaja besjeda“.

XXI.

1858. 3. rujna. U Rimu.

Veleštovani gospodine!

Možebit ćete mi zamjeriti, što vam tako dugo ništa nepišem; pa ćete si valjda pomisliti, da se u Rimu pohrvatih t. j. zalienih. Ja si bjeh preduzeo, da čiem dovršim drugi odsjek svoga djela u rukopisu, nješto i za Arkiv napišem Moj rukopis valjda primiste, a što tisak tako sporo ide, bit će uzrok novčana kriza, u koju dr. Gaj padè. Žao mi je, što mi se osnova poremetila. Kako mi g. prof. Horvat pisà, on poprimi izpravljanje — prem će i njemu Kat. list dosta vremena otimati; ali će mu vjendar lakše biti, nego li vama, koj za pol

Hrvatske radite. U četvrtoj glavi podkrala mi se pogreška, za izpraviti koju umoliti ću istoga g. Horvata.

Kad dovrših pomenuti rukopis, stadoh pisati njeke opazke vrhu Konstantina Porph. da od njega predjem na Joana Djakona, Dukljanina itd., ali kad stadoh razglabati, uvidih, da taj posao nije tako malen, kô što si prije mišljah. Opazke o Konstantinu narasle su do sada na šest tabakov. A za poveći posao sada niesam uslied osnove, koju si predložih. Uvidih najme golemu potrebu za svoje buduće radnje, da pregledam, izpišem i povadim sva ona znamenitija mjesta, povelje ili spomenike ine vrsti, koja se nalaze razpršena po tiskanih knjigah. Za taj posao odabrah si vrieme od polovine lipnja do početka studenoga, kroz koje mjesece zatvorena jest knjižnica vatikanska; pošto sada svaka živa duša, koja samo može bieži iz Rima. Ovieh mjesecij neću da se bavim s rukopisi, izim što kadkada polazim privatnu knjižnicu kneza Ghigia, koja jest za povjestnicu od vêlike važnosti i u koju dodjoh osobitom preporukom. U njoj prepisah jedan rukopis protežući se na patarene bosanske, četiri važna pisma njekakova Trogirana Ivana Sobote (Sobotić?) na jednog Mletčana protežuća se na bosansku i srbsku povjestnicu, izmed kojieh dva su pisana nješto prije, a dva odmah poslie padnutja Carigrada, i kojekakve sitnarije itd. Isto polazih više puta bogatu knjižnicu Barberinsku. Sve ostale dane u jutro od 9—11½ radim u augustinskoj, a po podne od 3—5 u kasanateskoj knjižnici. U njih excerpiram za našu povjestnicu. Kad se otvori knjižnica vatikanska, tad ću neumorno cielo vrieme u njoj raditi, i to ljetos većom slobodom, kako me jurve osjeguraħu. Najprije pregledati ću sve kataloge; tè izpisati sve, što se na slavensku povjestnicu ili književnost proteže — pa onda pojedine spomenike. Njeko vrieme zabavljat ću se prepisom Assemanovog evangjelistara za koga neda mi Šafařik mira, nego da se obielodani, ako ne inače, na trošak bečke akademije, koju će on — kako mi pisà — na to sklonuti. Prevratjajuć tako tiskane knjige naše i inostranske, gdje samo mogu slutiti, da se što o nas nalazi, ujedno stare listine regestriram. Nije mi bilo drago, što je Pacel iz moga privatnoga lista onaj poziv u Nevenu sklopio; ja bi bio htjeo, da ta stvar ostane u kruzih onih, koji se s našimi stvari zanimaju, pà da me oni podupiraju; a i poziv bio bi za javnost inače sastavio. U Hrvatskoj nitko neima toliko listin, ni toliko znanja o njih, koliko vi, nebili mi vi išli na ruku? Evo kako mislim: listine

jurve dotiskane imale bi se dobro regestrirati, isto tako još netiskane ali od manje vriednosti. One pako, koje su znamenitije, imale bi se ciele tiskati. Tiem načinom ovakva regesta služila bi nam takodje za diplomatar. Ja sakupih više listin, do sada netiskanih, a sakupit ću ih više, kad mi dodje red na papinski tajni arkiv. Vi dajte prepisati per extensum znamenitije listine, a ostale sam regestrirajte; tè bi na taj način ovo važno djelo za našu povjestnicu mogli skupa sastaviti; a izdati bi ga moglo historičko družtvo, kad bude, da bude. Šta o tom mislite?

Po ovoj osnovi dà kako nepreostaje mi vremena za pisati kakovu poveću ili važniju razpravu, izim ma kakova članka za novine. Neimam vremena ni za urediti one prepise, koje ljetos po ovdješnjih knjižnicah učinih; ni za sastaviti imenik rukopisov itd. Medjuto, ako nebi bilo prekasno za 5. knjigu Arkiva, moć ću vam dogotovit opazke vrhu Konstantina.

O Kloviu dosta se popitah, nebili se što našlo u knjižnici Farnesa. Ali što je ovdje, od nikakve nije važnosti; sve je prenešeno u Napulj. U vatikanskoj ništa nemogoh naći; jer ju ljetos ni nemogoh pobližje proučiti. Buduće god. nastat će mi pravi nauk u njoj. Ako bi se štogod našlo, odmah ću vas izviestiti. Po otcu Šokčeviću iz Bosne poslah Agrikoline prievode natrag; imao ih odpremiti iz Rieke; zar vam poslao žudjene snimke jakinskieh umotvorov? ja mu je bar vruće preporučih. Grof Lukša Gučetić, koj će bit sada u Belgiji, kad se u Rim vrati, namjerava opet razpisati nagradu za najbolji prievod iz latinskoga. Ili bi možebit znali, u što bolje mogla bi se obratiti?

Od ožujka do onomadne ležaše na dogani smotak s diplomi za me i za Theinera i s knjigami za ovoga.[1] Bio bi ležao i sada, da niesam slučajno nanj nagazio tražeći smotak s knjigami, koje mi prof. Hattala iz Prage poslà. Theiner se zahvaljuje; mislim, da će vam brzo pisati. Ovo vam šaljem takodje zahvalnicu na družtvo. — Ja mislim tiskarnu izplatiti, kad se drugi odsjek dotiska; medju to, ako bi triebalo izplatiti za prvi svezak, obznanite mi: novci leže kod mene.

Prof. Veber i Zeithammer odputovahu prošle subote put Napulja i radi njih niesam mogo raditi do 12 dán.

[1] Arkiva 4. knjige nije bilo.

Ako bi došô „glasnik srbske slovesnosti“, izvolte mi ga poslati.

Oprostite na brzom pismu.

Pozdravite svoju štovanu obitelj i sietite se

vašega štovatelja i sluge

F. R.

Postscriptum: Malo prije bio sam s ot. Theinerom; vruće vas pozdravlja; pisat će vam ovieh dan i poslat svoje djelo s poveljami protežućimi se na Ugarsku i krajine s njom njegda sdružene, kojega prva knjiga bit će ovieh dan dotištena. On namjerava dodati povelje iz pap. regest za historiju Srbije i Bosne. Bit će nam bar posao prekratjen; uzpalio sam ga za naše stvari.

XXII.

1858. 12. studenoga. U Rimu.

Veleštovani gospodine!

Jedva sada mogu vam odgovoriti na vaše meni vazda milo pismo od 11. listopada. Evo vam šaljem obećanu razpravu o „Konstantinu Porphyrogeneti glede na hrvatsku i srbsku povjest“. Ona bi bila samo prva glava povećeg djelca; nù pošto neznam hoću li moći tako brzo iztraživanja podobna nastaviti, mislim, da će biti bolje, da se samotna izda. Radite š njom što i kako najbolje znate. Ako ju namieniste Arkivu, a vi ju tiskajte u Arkivu. U tom slučaju, zar se nebi moglo otisnuti posebno kakvih 50—100 iztisàk? — ja bi jih na korist historičkomu družtvu odstupio, da jih samo njekoliko meni daruje. Ili zar se nebi mogla odtisnuti pored Arkiva? Bilo ovako ili onako, naj preče jest pitanje: jeli vriedi, da bieli sviet ugleda? hoćeli našince zanimati? Ako bude sliedio povoljan odgovor na ova pitanja, tada glede izdavanja radite što vam se vidi. U takovu slučaju drago bi mi bilo, da primite posvetu, koju vam namienih. O svem tom očekujem od vas odgovor.

Prem do sada još neprimih iz Senja sviuh novac za moje djelo: ipak dug tiskarski mogô bi namiriti. Nu scienim, da se tiskarna može uztrpiti, dok drugi odsjek izadje, što bi imalo

brzo biti. Tada ću nastojati, da sav dug što skorije namirim; jer još sam neznam, gdje ću tiskati III. odsjek. U Zagrebu neimate još glagoljice, a ona će triebati. Nepreostaje dakle, nego ili cirilicom nadomjestiti glagoljicu, ili pako dati tiskati u Pragi. Vederemo.

Glede regest niesmo se dobro razumjeli. — Koncem lipnja zatvori se vatik. knjižnica, te praznuje sve do sutra. U to vrieme hodao sám stranom po inih knjižnicah, koje glede nas podpunoma već poznah, stranom pako crpio sám regesta iz starih listin. Regesta ova bio sam namienio s početka svojoj vlastitoj koristi; jer uvidjeh, da mi treba znati, što do sada imamo — dogodilo bo se ljetos, da sam prepisao listine, koje su već tiskane. Tko može držat toliko hiljad listin u glavi. Regesta će me u tom pomoći, da nespomenem ine koristi. To napomenuh jednom Pacelu u prijateljskom odpisu moleći ga, da bi mi jih i on u Primorju nabavio, jer znam, da još onuda osobito glagoljskih listin sjaset leži. A moj dobri Pacel u svojoj gorljivosti iz mog dopisa skrpa onaj poziv, što bijaše u Nevenu. Da Rim nije za radnju regest, nego za prečije poslove, to vam rado dopuštjam; ali mogu vas uvjeriti, da ću — budi sa vlastitim požrtvovanjem — u Rimu tako dugo ostati, dok glavnije spomenike neprepišem, a za druge nebudem znao, gdje leže; da se mogu činiti prepisati. Da bi me biskupi naši većma podupirali, dà kako bilo bi bolje, i većma bi posao napredovao; tè bi duže takodje ostao u Rimu. Ali tako povuć ću, dok budem mogô. Meni kanonikatska platja neslužì ni pol mjeseca; a druga polovina? za to ja znam i još njeko drugi. Opet, da si tražim kakovu službu u kan. zboru itd., možebit bi sebi većma koristio; ali o književnosti nebi bilo tada mnogo spomena. Bureaukratički i književan život se nekako neslažu. Kad po možnosti poplienim rimske knjižnice, tada namjeravam izdati tiskom pod naslovom „Rim glede na slovjensku književnost" resultat moje radnje. U tom djelu obielodanio bi važnije spomenike, ine pako naveo crtimice.

Dok se pako ovo dogodi, zapovjedajte sa mnom; gdje mogu, rado ću pomoći. Samo prosim za uztrpljenje; jer ne mogu na sve strane odoljeti. Vrlo me uzradovaste, što imate priredjenu zbirku listin i što namjeravate izdavati: „Monumenta historica Slavorum meridionalium". Jedno i drugo bilo bi nam od prevelike koristi, a budu li mogô rado ću vam pomoći. — Dopustite, da vam ovom prigodom očito odkrijem želju, koju vam više put bjeh naumio izjaviti. Ako hist. družtvo neima

toliko novac, da bi moglo svako ljeto izdati jednu knjigu Arkiva i sbirku listin ili Monumenta: tada zar nebi bilo probitačnije našoj povjesti, da obustavi za njeko vrieme izdavanje Arkiva, pa da oglasi putem tiska ove listine i Monumenta? Po mom sudu bilo bi mnogo probitačnije. Arkiv jest vrlo dobra knjiga i nam koristna. Ali nama jest naj prije neobhodno potrebito, da znademo, što imademo; da poznamo naše spomenike; tada će se lasno kritički pretresti i učene razprave nastupiti. Pored toga, mnoge razprave, osobito što zasiecaju u pitanja po vama umno postavljena, opisi geografični itd. jesu takove, da zanimaju i manje izobražen dio našeg obćinstva, tè bi lasno mogle se obielodaniti u Nevenu. Tiem načinom mogli bismo za njeko vrieme biti bez Arkiva — ili pako, ako nije inače, Arkiv odlučiti za takove važnije listine, ljetopise, povjestnike itd., bez kojih nemožemo dugo biti; tè u njem odstupiti mjesto samo takovim kritičkim razpravam, koje se tiču izvorov za našu povjest. — Oprostite; ovo jest moje osviedočenje — molim vas uvažite ga, bilo na sjednici; ako nevalja, slobodno ga zabacite. Vama su bolje poznate naše okolnosti, negoli meni. Kod nas težko bi uspjeo tko sa sbirkom listin, koje zanimaju samo historike; a koliko jih je u nas? dočim historičko družtvo moglo bi, i imalo bi najprije oglasivati spomenike.

Hvala vam, što me izviestiste, da madj. akademija Vrančićeva djela odtisnù. Takova izviestja draga su mi, jer me često mimoidju; prem kod Spithövera čitam na večer sjaset časopisov njemačkih, francezkih, poljski Čas, petrogradske akademičke ruske novine itd., inače takodje Przeglad poznanski, ruski vjestnik itd. Molim vas, obznanite mi u buduće takodje znamenitija histor. djela, kojà se nas tiču.

Čiem Theinerovo ogromno djelo bude gotovo, odmah ću vam ga poslati. Bit će vrlo važno. On vam šalje srdačni pozdrav. Tad ću vam poslati i Pootenovu knjižicu i još koješta.

Ovo vam Mančun šalje opis svojih većih rezarij; jer manje nehtjedè pobilježiti. On je vrli umjetnik, a bio bi još dalje dotjerô, da se neupustja u sto stvarij. Štogod vremena oduzme mu sbor sv. Jerolima; što prijatelji i obitelj itd. Nedavno njegov prijatelj, glasoviti bakrorezac i direktor brusseljske akademije Calamatta pomoćju parižkih lučbarov pronadje, kako se mogu rezbarije obstrti čelikovinom (accajaggine), da se kod tiskanja nikada neizglodju. Prije bo, kako vam jest poznato, snimke utisnute bile su savršene prve 20—30, a iza

500 posvema slabe. Sada ovim obretom može se jih više hiljad odtisnuti, bez da posljednje od svoje krieposti išta izgube. Calamatta bivši nedavno ovdje dobio jest privativu za 10 godin. Tajnu povjeri Mančunu, koj se sada tiem bavi i s obretnikom korist dieli. Evo opet nova posla! U naj novije doba rimska vlada na svoj račun htjedè Mercuriu, Calamatti, Mančunu i Schizziu povjeriti za urezati njeke Raphaelove fresche. Mančunu opredieljeno bi „izbavljenje iz tamnice sv. Petra“, za taj posao dobio bi 5000—6000 škudov. Kad je bila stvar skoro ugovorena, preminù direktor vladine calcografie — pa je sva stvar obustavljena za njeko vrieme. O tom imao vam govoriti prof. Veber. Što se u buduće sluči, pisat ću vam.

Snimak nepoznate ženske u kampidoljskom muzeju će vam ipak Mančun na skoro priskrbiti; isto ine naručbine. Javljam vam radostnu viest, da već poče urezavati vatik. sliku sv. Petra i Pavla sa slovj. nadpisom; bit će valjda gotova do uzkrsa, jer si uze pomoćnika. Bit će urezana na crno; kô što sve snimke starih slik. Rado bi ju komu posvetiti, ali komu? zar Strossmayeru? Ja sam shodne korake učinio, da se od ovdješnjih vještakov procieni njezina starina; pošto ju počeše već navadjati u paleografii. Na tjedan znat ću što stalnoga. Možebit ću pokušat, da ju procieni accademia di s. Luca, ovo vrhovno sudište u umjetnosti. Gagliardi postadè ljetos članom njezinim, što se kod umjetnikov cieni kô što kod svetjenstva, kad koj kardinalom postadè.

Sbilja, da nezaboravim. Glasoviti aquarelista rimljan Floridi, koj namjerava u Rusiju, onomadne mi reče, da u sbirci municipalnoj u Genui nedavno ukazalo mu se malo prije kupljen rukopis s krasnimi miniaturami našega Klovia, koje su povadjene iz djel Rafaelovih i tvorin drugih njegovih suvremenikov. Pobližje nije mi znao ništa kazati. Jeli vam poznato ovo djelo Klovievo?

Šaljem vam takodje poziv Distalerin. Odgovorte nanj neposredno ili kroz mene. Akademije rimske dolikuju mnogo našim slovjenskim družtvam u Austriji. Vlada se za njih ništa nebrini. Medju to quiritska akademija spravlja se na ogromne poslove. Umnih sil imade dost; broji bo za članove najveće muževe Italije i mnoge inostrane. Ali materialne sile? — Rado bi, da ja poduzmem životopis Sixta V., za koga dà kako ovdje bi imao ogromna gradiva. Vidit ću. S vremenom čitat ćete moje dissertacije u akademiji. Naj prije nastojim Talijane upoznati s duševnim životom Slovjenstva; i to predočujem ga

u cjelokupnosti. Tad će imati pred njim respekt. I takovi posli otimlju mi koj sat. Ali su veoma koristni.

Jučer bio jest pokopan Ivan Torlonia, član našega hist. družtva. Šteta za toga mladoga čovjeka.

Evo prostor lista, doba kasno noći itd. zahtieva, da zaključim ove redke, čekajući željno na vaš odgovor. Pozdravlja vas Gučetić, Mančun i moji sudruzi itd.

vaš štovatelj
F. R.

XXIII.

1859. 16. veljače. U Rimu.

Blagorodni gospodine!

Na vaše premilo mi pismo od 16. I. t. g. uztezah se do sada odgovoriti, jer vas htjedoh jedniem mahom o njekih stvarih izviestiti. Dopustite indi, da vam najprije odgovorim na pomenuto pismo:

Veoma se uzradovah, što se slažete s mojimi misli o Konstantinu Porphyr.; pače slažete se i ondje, gdje mislite, da se ja s vami neslažem t. j. glede na topografični prostor, koga bio bi zauzeo srbski narod u VII. vieku. Ja sada neimam pred sobom rečenu razpravu; jer neimam toliko vremena, da bi ju bio mogô prepisati; ali se dobro sietjam, da sam u njoj na više mjestih tvrdio, da Konstantin mieša političku Hrvatsku i Srbiju svoje dobe s prostorom, kojega oba naroda posjedoše došavši u Illyrik. Isti Konstantin dade mi povod, da potražim, jedali nije hrvatski narod njegda imao Bosnu i jedali ju odmah iz početka ne naseli. Pošto se u toj razpravi nehtjedoh odmaknuti od Konstantina, nehtjedoh se upuštjati ni u pitanje: jedali nije hrvatski narod i Dalmaciju izpod Cetinje rieke bio posjeo, koja bijaše za Konstantina razdieljena na županije, što samostalne, što Srbiji podčinjene? I ja sam toga mnienja od davna bio, da se i u one strane naš narod naseli; ali u riešenje ovoga pitanja upustit ću se prigodom iztraživanja u kritičnu vriednost hrvatskoga ljetopisca i popa Dukljanina. Ovi pisci živući u onih dolnjih stranah znat će nam kazati: šta je isti narod govorio, kojega li plemena bijaše. Dakle — ja htjedoh u Konstantinu ono pitanje samo mimoići; jer mi se vidilo prerano riešiti ga, dok ne

čujemo koga staroga zemljaka. Medju to slobodno izpravite koju rieč ili stavku, ako bi se tobož opirala ovomu momu osviedočenju i budućemu dokazivanju.

Odavle ćete takodje zaključiti, zašto nenavedoh u tablici hrvatskih velikih županov Ljudevita etc.; jer htjedoh samo popuniti Konstantina, koj navadja samo srbske i dalmatinsko-hrvatske vladare; tè eno onom tablicom htjedoh temelj si metnuti za iztraživati u smjesi raznolikih županov i knezov navedenih od naših domaćih ljetopisac bar kakav red; za imati dakle kakovu historičnu osnovu.

Dalnje iztrage, budete li dozvolili, prirediti ću za historički časopis, koga naumiste izdavati i komu se od srca veselim, obećajuć mu najrevniju podporu. Po mom mnienju imao bi se taj časopis izdavati u svezcih 3. 4. 6. itd. put na godinu; za znanstvena iztraživanja nije dobro, da časopis svaki tjedan ili u komadih razdrobljenih izlazi. Dobro bi bilo, da se bar četiri put na godinu izdaje. Isto tako scienim, da bi bilo bolje, da u buduće Arkiv bar dva put u dvih, bilo i manjih svezcih obnaroduje se; naši zemljaci su takovi, da bi radje čestje, bilo i manjega obsega u ruke štogod dobili. Dà kako vam su bolje sve zapreke poznate nego li meni; a znam takodje, da vam uredjivanje dosta truda zadaje; ali šta ćete kad je hist. družtvo na vas spalo; a da ga vi pustite, neznam što bi bilo iz njega? Svu našu književnost nosi njekoliko glav s požrtvovanjem bez primjera. Malo je dobrieh pisac; a još manje štilàc. Dok bude ovako, naša književnost stati će nam uviek na umoru; ni živa ni mrtva. A bit će dotle, dok se broj čitatelj ne umnoži. Nù kako? Kad na to pitanje pomislim, groza me hvata. Ponašamo se s tolikih miliunov; pà nas nije ni miliun, koji gojimo jednu književnost. Razdrobljeni smo u dvie azbuke; što je naša najveća tuga i žalost. Nas latinjakov jest malo; a svi se ni neprenusmo. Dalmacija spava; ona se radje nasladjuje talijanštinom nego li naštinom; pa će se brzo i Dubrovnik odmetnuti. O Bosni ni spomena; hrvatska i slavonska krajina za nas kao drugi sviet; pa što možemo mi kukavci provincialci? Borit ćemo se dok možemo, ali pobjedi slabo se nadati — pa ako nam sudjeno kako narod izčeznuti; da bar kakovu uspomenu za nama ostavimo; da se bar o nas više bude znalo, nego li mi sada znamo: tko bijahu stari Illyri? Ni o srbskoj budućnosti neobećivam si mnogo. Srbski narod jest doduše elastičniji od hrvatskoga, ali i on sve što se tobož više civilizira, sve više gubi svoju originalnost — mi Jugoslovjeni obično preskočismo iz naravskoga stanja na filistarstvo. Nikada nemogosmo constituirati se kano narod slovjenski. Drugi vele: krivi su inostranci; a ja velim: i oni nješto, a mi najviše. Dà kako: inostranac svagdje nastoji otrti značaj narodni i assimilirat ga u svoj; ali uzmaknut će se, čim nagazi na svojski odpor. Nespominjuć velikih narodov, vidimo, kako se malen madjarski narod opira svakoj assimilaciji. Onaj narod, koga „mi sinci ilirskog plemena“ htjedosmo pretočiti u slavjanski živalj!!! dočim će on, bude li tako uztrajao, nadjačati Slovjene u Ugarskoj živuće.

Iza ovoga excursa nastavljam odgovor na vaš cienjeni list.

Više slikarov, navlastito Poljakov, popitah za Radonića, ali neumjedoše o njem ništa. Za tim obratih se na policiju. Činovnik Kotoranin Mavrović pregleda sve zapisnike, te mi izvjesti: „Radonich Francesco di Trieste di anni 72, arrivò a Roma li 10. Marzo 1857, è parti per Firenze verso la fine di Marzo 1857 accompagnato da certa Rosa Brizi, nata di Loreto“. Očevidno da taj imenjak Radonić nije od vas napomenuti „mladi srbski slikar, rodom iz Novog sada“. Zar nije isti slikar putujući u Rim, ostao gdje drugdje n. pr. u Mletcih, Firenzi itd., tè će kašnje uputiti se u Rim? To bi imali znati Novosadjani, dopisuje li s ikojom živom dušom. Medju to izviestit ću vas, ako što o njem doznam.

Kukava Frankopanska porodica, kad je spala na takove ogranke! Sadašnji Barone Trasmondo Frangipani jest prof. ranarstva na rimskom sveučilištu. Bio jesam u njega; bijaše mu veoma drago. Nù njega ganù interes, da iztražujete porodicu Frankopanov. On najme našega cara umoli, da bi ga izvolio uvrstiti med grofove carstva, i povratiti mu koje Frankopansko imanje! Od obitelji Frankopanske neposjeduje nikakove listine. Nacrt o slovj. naselbinah u moliskoj kneževini obeća nam nabaviti.

Prof. Hatalla u Pragi pozivlje se na sliku sv. Petra i Pavla govoreći o glagoljici i cirilici. On ju navadja kao na ponajstariji spomenik cirilicom pisan. Prošli tjedan bijah s Mančunom i jednim prof. slikarstva još bolje razgledat ju. Taj prof. misli, da ima biti starija od dobe Karla Velikoga; dakle starija od IX. vieka; nu da imaše biti prenaslikana (ritoccata). Ali pošto je staklo vrlo prašno, a sada kaptol na tu sliku kroz nas pozoran učinjen, namierava je očistiti: još jednom podjedno razgledati će ju. Kad konačan sud taj vještak izreče,

opet ću o njoj štogod napisati, budi u vašem novom časopisu, izadje li medju to, ili u kom inom.

Djela Theinerova I. knjiga već je od davna gotova, u kojoj listine dopiru do u drugu polovinu XIV. vieka; ali neimajući dost izlivenih brojev, pošto ju tiska u svojoj maloj tiskarni, nije dogotovio kazalo. Medju to jurve ovih dan bit će posvema gotovo; a jučer susretnuvši se sa mnom reče: da će mi ju ovih dan poslati, umolivši me da vas od njegove strane uz vrući pozdrav uprosim, da bi izvolili sakupiti više predplatnikov. Ciena biti će samo 15 franak. Čiem se vremena dočepa, pisati će vam sám. Kad knjigu malko razglednem, napisat ću u koj naš list kratku recensiju i dozvolite li napomenut ću, da se na vas obrate, koji bi ovo za nas važno djelo rado imati, koje u dvih sliedećih knjigah izcrpit će sve, što se nahodi u pap. regestih za povjest ugarsku, hrvatsku, srbsku itd. Rado bi znati, hoćete li počekati ovu knjigu, da vam ju po biskupu Strossmayeru pošaljem, koj će uzkrsovat u Rimu, ili da vam ju pošaljem odpravnikom do Trsta, a odanle brzovozom. — Pošto pošiljanje knjig poštom mnogo stoji, uredio sam s rimskim spedicionerom *Fulviom Caldaniom* (dirimpetto alla dogana di Fera No. 38), da mi se mogu knjige nanj pošiljati kroz tršćjanskoga speditera, *Giacoma Planchera*, s kojim isti Caldani stoji u savezu. Zato što budete imali za mene u buduće, pošljite diligencom ili kakvom drugom prilikom u Trst na Planchera s opazkom, da bi taj isto poslao u Rim na Caldania. Tiem putem i ja ću pošiljati na vas; ako želite počet ću s Theinerovim djelom. Medju to pojedine knjige, kao n. p. svezke svoga izvrstnoga riečnika mogli biste poslati i poštom u nakrst, ako u Austriji takove pošiljke na pošti primaju. Nebude li pako Arkiv dotiskan do ožujka, tad ga možete izručiti g. Mlinariću, da mi ga sa sobom donese. Isto tako ako bi jedared došô naručeni od davna Glasnik srbske slovesnosti.

Onomadne govorah s prof. Henzenom tajnikom ovdješnjega k. pruskoga archeologičkoga družtva, u koje i ja uslied poziva naročitoga stupih. Dao sam mu posliednju knjigu Arkiva; budu mu veoma dragi rimski nadpisi, koje Vrković priobći. Mi se vidi, namjerava na skoro o njih progovoriti u kojoj sjednici; ove se obdržavaju svakoga petka. Na moj predlog rado bi stupiti u savez s našim jugosl. družtvom. Reče mi, da njeko vrieme pošiljaše g. Sabljar Arkiv. S toga ako bi željili stupiti u savez s ovim družtvom, odgovorite i u svoje vrieme rečenim putem pošljite družtvene knjige. Zamjenito poslat će isto družtvo svoj vrlo važan časopis. Pače — vrlo bi nam koristilo, da važnije nadpise itd. amo pošljete, gdje bi se iztraživali i u Bulletinu priobćivali. Tiem bi gradivo za našu povjest raslo. Doisto vriedno bi bilo, da se malko više pobrinemo za rimsku dobu naše povjesti. Pošto rimska povjest u novije doba gorostasne korake učinì, a u nas izkopalo se, osobito u Dalmaciji, više zanimivih nadpisov, našlo se više novac itd., politično, juridično, nabožno itd. stanje domovine prije došastja hrvatskoga i srbskoga naroda moglo bi nam biti mnogo bolje poznato, nego li Katančiću, Blažkoviću, Lučiću, Farlatu itd. Na ovaj dio povjesti imali bi veću pozornost obratiti; jer nam jest neobhodno potrebit za protumačit si duševan život našega naroda u srednjem vieku. Rimska prošlost jest vez za našu slovjensku povjest. Ako bog dà i o tom njeke misli u vašem časopisu, koga željno očekujem. — Drago bi mi bilo, da uvrstite med naše počastne člane ovdješnje arkeologe: dra. Henzena, dra. Brunna i Rossia. Svi tri su izvrstni i učenomu svietu dovoljno poznati.

O mojih njekih obretih u svoje vrieme, jer se ne dadu stisnut u prostor prijateljskoga dopisa. S prepisom Assem. Evangjelistara bit ću na skoro gotov. Tada ću svom silom prepisivati spomenike za našu povjest u knjižnici vatik. Kamo sreće, da imam koga pomoćnika; bar da prepiše, što mu zabilježim. Ali tako sve sám radim bez svake i *naj manje* pomoći.

Gučetić je onomadne pogibeljno bolovao; sad mu nješto bolje, ali će ići u Porto d' Anzo, da malko zrak promieni. I zanj pošljite po jedan iztisak I.—II. svezka vašega Slovnika, isto tako rado bi imati I. *Leptira*.

Oprostite, što vam tako grdo pišem, jer u hitnji pišem neimajući vremena. Imao bi vam još koješta pisati; ali jedna misao iztjera drugu. Drugom prigodom drugo. U pokladah se dobro zabavljajte, ne toliko sebe radi, koliko naše stvari radi. Nastojte, da se narodni duh u život i u iste zabave uvuče; ma po koj arak i manje napisali. Ako nam se sviet otudji, s bogom pisarenje. — Pozdravlja vas grof Gučetić, Mančun, Benzun itd.

Pozdrav i poklon vašoj vriednoj obitelji, gg. Bogoviću, Vukotinoviću, Demetru i ostalim našincem. Da ste zdravo i posietite svojim pismom što skorije

vašega štovatelja

F. R.

XXIV.

1859. 28. svibnja. U Rimu.

Blagorodni gospodine i prijatelju!

Pomislite si, zašto vam tako dugo nepišem. Dobro znate, da početkom travnja podjoh u susret do Jakina našemu predobromu biskupu Strossmayeru, tè za njegova bavljenja u Rimu bijah vazda uz njega i s njim, toli kada činjaše obične posjete, koli kada razgledavaše rimske starine, a inače kod kuće nastojasmo. što ugodnije sate priskrbiti mu. Krom toga, pošto on neimaše vremena, a ja se s njegovimi misli posvema slagah, bilo mi je njeke stvari sastavljati i pisati u njegovo ime. Imenito sastavismo poveću Promemoriu za samoga papu glede na narod slovjenski u obće, a jugoslovjenski napose, kako bi imala ga rimska stolica njegovati, što bi imala učiniti glede na slovjensku liturgiju obojega obreda i glede na novo izdavanje liturgičnih knjig, što za odgojivanje narodnoga svetjenstva i ostala ina, kako vidite za crkvu i za naš narod vele važna pitanja. Ova Promemoria, dà kako latinski pisana, bi vas zanimala; s toga, čiem uzmognem, prepišem vam ju i pošljem. Mogu vas uvjeriti, da Strossmayer svojom izkrenostju i vještinom ovdje veliku pozornost probudì i da sám sv. otac naloži tajničtvu državnomu, da se njegova Promemoria bez oklievanja u pretres uzme, i koliko je možno oživotvori. I doisto sada se nješto radi, te sam i ja njeke poslove dobio. Jedino je šteta, što biskup imade brzo otići radi nastavšega rata; jer on kano biskup imade veću snagu, nego li kanonik siromašni sv. Jerolima. Trebalo bi, da tko od nas dodje do veće časti, s koje mogô bi čvrstje i uspiešnije govoriti, tè jedino radi toga drago bi mi bilo, da ili ja ili koj domoljubni našinac postane Auditorom s. Rotae, za što kako znate radi se o meni u Beču, ali mislim, iz te múke nebude hlieba, prem bi u Rimu svim drago bilo i sve bi učinili, da to jedino od njih zavisi. Moja književna djelatnost bi malo ili ništa trpila; jer kao Auditor nebi imao inoga posla, do pregledavati dotične parnice i sud izreći, a svu pisariju itd. vode odvjetnici i pisari. — Čuste, da Strossmayer prikazà nam 20.000 f., doisto velik dar, ali samo primaknusmo se s njim k svrsi; nù još je nepostigosmo. Uzmite bo 1000 f. kao godišnju kamatu, tè razdielite med sedmero nas, koliko

dodje na svakoga? Zato Strossmayer obećà, da, ako ne prije, o tom povede govor na pokrajinskom saboru u Zagrebu i nada se, da nam i Haulik i kaptol zagr. svoje pokloni. Čiem se malo pokrpamo, otvorili bi kolegij, te bi uzeli takodje bar dva mladića, da se ovdje umjetnosti uče; Strossmayer obeća za to posebnu podporu. Na taj način postao bi naš narodni zavod koristan narodu, inače ostane nam neplodan, kô što mnogi ini po našoj žalostnoj otačbini.

Sada na književno polje. Najprije vam zahvaljujem na poslatom mi daru t. j. drugom svezku vašega sbornika, Leptira i popisa rukopisov. Vi mi valjda zamjeriste, što vam još neposlah ni popunu rečenoga popisa, ni listine za regesta itd. Evo vam razloga. Ja sam našô u novije doba i svaki dan više nahadjam u rimskih knjižnicah, a navlastito u vatikanskoj toliko rukopisov, za nas manje više važnih, da mi trieba počekati priobćiti njihov popis, dok im se bližnje koncu neprimaknem. U barberinskoj knjižnici, gdje mi s velikim trudom podje za rukom tandem aliquando dočepati se kataloga, pobilježih više rukopisov. Ovdje sravnah takodje hist. salonit. Tome arcidjakona netiskanu s tiskanom, dodatke i raznosti izpisah; tè ću vam je priobćiti, kada vam kritički sud o Tominu djelu priobćim budi za taj vaš novi hist. časopis in spe, budi za Arkiv. Med ostalimi nadjoh vrlo krasni, s miniaturami nakrašen, na pergameni s lombardskimi pismeni pisan hrvatski molitvenjak, kako mislim iz XIV. vieka, ako ne stariji. Jezik jest narodan, tè mi sadašnji pisci mogli bismo se iz njega učiti ga. Dojdući četvrtak (jer samo po četvrtcih jest knjižnica otvorena) proučim ga pobližje, a vriedno bi bilo, da ga tko izdaje; jer mislim, da neimamo za sada tako stara i tako liepa molitvenjaka. Šta vi mislite? bili ga htjeo koj zagreb. knjigar izdati? U vatikanskoj knjižnici svaki dan širje polje mi se otvara. Iza velikim trudom prepisana glagoljskoga evangjelistara svakojakim vijuganjem i moljakanjem dobih riedku sreću, da mogu u vatik. kataloge rukopisov zaviriti. Počeh s naj starijim t. j. s onim, u kojem jesu rukopisi vatik. oddjela. Posliedak nadkrili mi svaku nadu; već dosada pobilježih do *trideset* rukopisov, iz med kojih većina posvema jest nepoznata. Osobito za povjest Patarenstva i Bogomilstva njeki budu vele važni. Njeke jurve pregledah i izcrpih ili izpisah; a druge malo po malo. U obće s prvim Custosom nadbiskupom San-Marzanom, meni vele oddanim, ima biti se jako opreznim; netrieba ga odviše mučiti; tè samo

u svoje doba nategnuti. S toga dodjem malo kašnje, ali jedino na taj način svakako do svrhe t. j. da saznadem, što je za nas u tom blaženom Vatikanu. Prije dva dana umolih ga, da bi izvolio sa mnom pogledati u novije kataloge vatik. oddjela; što i je li što od našega Lučića i Gradića Stjepana, pošto slutih, da bi od ovoga mogla biti zaostavština njegova, ostavljena knjižnici vatik. Na moju najveću radost nada i slutnja me neprevarì; jer pod nadpisom „Lucius Joannes“ nadjosmo ubilježena tri kodeksa, a pod „Gradi Steph.“ *osamnaest*, dà kako bit će poznatih, bit će i u Miseellaneih od manje vriednosti. Danas uzeh Cod. 6919., u kojem uz pisma, dopise, epitaphia itd. Gradića jest jedna dissertatia kratka Lučićeva o Illyriku, inače od manje važnosti. Ostalo još nepregledah. U ostalih trih Lučićevih kodeksih slutim, da će biti ili njegovo djelo „De regno Dalmatiae“, ili material nanj spadajući. Uza sve to jesam tek na početku svoga iztraživanja, a s ovom gospodom trieba po lagahno. Dakle kako da vam u tih okolnostih popunim vaš popis rukopisov, koga inače velikom radostju pregledah, kada novi obreti jesu na vratih?

Za vaš bosansko-srbski diplomatar pošljem vam takodje njekoliko listin, prem ih imam malo, koje nebi bile poznate; a scienim, da latinskih nepoznatih u obće jest malo. Ja bijah ih njekoliko izpisao iz papinih regest; ali pošto ih Theiner namierava izdati, te se već tištu, zašto vam jih pošiljati u rukopisu? Onomadne prepisah iz *Codex vatik. 3921.:* jedno pismo Andrije Veneria kneza spljetskoga na Christofora Maurocena dužda mljetačkoga, jedno „regine Mare olim regis Stephani alo honorabili . . . voyvoda Ivaniš“, dva republike dubrovačke na istoga Ivaniša Vlatkovića i na poklisara Nikolu Gundulića. Sva četiri pisma jesu pisana g. 1463. i protežu se na tielo sv. Luke, bivše u Jajcu, te je u njih njekoliko podatkov za bosansku i srbsku povjest. Mislim, da niesu poznata. — Dà — je li vam poznata parnica, koju imadijaše Šimun Bakač biskup zagrebački sa čazmanskimi *dominikani* („Ordinis praedicatorum s. Mariae Magdalenae“)? i nju nadjoh u Cod. Vat. 3924. Parnica biskupa Trogirskoga Salinguera s obćinom trogirskom, o kojoj mi pisaste po Lucievih „Memorie di Traù“ bijaše mi iz vat. kodeksa poznata. Nješto izpisà Farlati, a nješto nije poznato; ali je sve per longum et latum. Nalazi se najme u izvornom dnevniku kardinala Gentilisa, u kom je po njegovu bilježniku sve opisano, što on

učini u Dalmaciji, Hrvatskoj i Ugarskoj. Iz istoga dnevnika Theiner izpisà, što se Ugarske tiče, i priobći u svojih „Monumenta Hungariae“, koja vam preporučam, da ih podupirate; jer on namjerava na ponuku Strossmayerovu u posebnoj knjizi obielodaniti iz tajnoga vatik. arkiva listine, izviestja itd. protežuća se na Jugoslovjene. O tom se baš sada dogovaramo. Izruči mi jednu listinu baš malo prije, hrvatskim jezikom pisanu, koju imao bi polatiniti, ali bi se i naški odtisnula. Dakle i ovdje uztrpljenje; kada budete blizu za tisak diplomatara pripravni, ili sam vam prepišem njeke listine, ili činim ih prepisati. Nù dopustite, da vam svoje mnienje i svoju želju izrečem o vašem željno izčekivanom diplomataru. Ja bih najme sudio, da bi bilo mnogo koristnije za znanost i narodnu povjest izdati u jednom djelu po godinah razporedjene listine za bosansko-srbsku i hrvatsku povjest. Mi ne bismo smieli tako dieliti ove dvie povjesti. Razsudite taj predlog, te nadjete li ga pravedna, oživotvorte ga. Dakle hrvatski i bosansko-srbski diplomatar u Jugoslovjenski. — Milo bi mi bilo, da me izviestite, imate li mnogo bosansko-srbskih još nedotiskanih listin, koje bi glede na bosansku povjest popunile vaša regesta priobćena u Arkivu; ja bi rado ovo doznati radi jednoga posla, o kom još nemogu progovoriti, jer još nije zreo.

Sada nješto o mojih književnih rabotah. Osim manjih sastavàk i života obširnijega Hrvoje vojvode bosanskoga, koga bi priobćio u „Vilah jadranskih“ ili gdje drugdje, tè njekih inih poslov (Regesta, III. odsjek sv. Cyrilla itd.) bavim se razjasnjenjem dobe rimske staroga Illyrika, na koliko se može razjasniti iz epigrafike. U tom imadem u Rimu način, koga nebudem indje imati. Osobito rado bi administrativnu, političnu, vojničku itd. čest rimske dobe u naših stranah proučiti. Sada iztražujem illyrske legate, vojvode, praesides, rectores, sudišta, posade itd. i njihovu povjest. Posao jest vele mučan; jer trieba proći epigrafičke sbirke: Gruterove, Greviove, Muratorove, Orelliove i t. d.; ali će biti od velike koristi za onaj tamni dio naše prošlosti i razjasniti onaj savez, koj med rimskim svietom i našim narodom potonjega vieka obstojaše. Nješto namieravam priobćiti u ljetopisih arheol. družtva, koje me imenova nedavno svojim dopisivajućim članom. U njegovu bulletinu tiska se od prof. Henzena razprava vrlo važnoga nadpisa našasta u Lъžini u Bugarskoj i od vas mi poslata; kad se dotisne pošljem vam ga. Medju to isti Henzen

rado bi imati točniji prepis, nebi li ga mogli putem o. Martića ili koga Bugarina dobiti? U obće nezamjerte, kažem li vam, da svi rimski nadpisi, koje našinci prepisuju, manje više pogrešni su, tè epigrafista ima ih sam svojim umom nadopuniti. Našinci imali bi biti u tom pozorniji. Molim vas, nemojte jih u Arkivu tiskati, dok se točno neizprave. — U ostalom, dà kako taj posao činim, što doma što u arheologičnom zavodu; vrieme za knjižnice jest nepovredivo.

Grof Gučetić, koj vas liepo pozdravlja i moli, da bi mu poslali dubrovačka štatuta, vama za porabu izručena, ljetos svedjer boluje. On bi bio opet razpisao kakovu nagradu, ali poremetjenjem novčanosti u Austriji i on štetu trpi, tè za sada nemože. Mančun vam pisà za svoj lik, ali nezna: kako i koliko bi vam jih poslao, kad se dovrši. Mlinarić (pozdrav) priviknu se malko Rimu i svomu novomu položaju; i on namjerava štogod raditi, ali prije htjeo bi malko knjigi priviknuti, od koje od 10 god. bješe odstupio.

Šta rade zagrebački pisci? O vašoj radinosti i produktivnosti dà kako nitko nedvoji; ali što, kad ste sám samcat. Tko pobližje smatra našu letargiju, on se lje mnogo nepomisli o budućnosti naroda hrvatskoga; poslujmo, da bar uzmognemo dostojnu nadgrobnicu podignuti našoj prošlosti.

Pozdravite svoju vriednu obitelj, kojoj gubitak i ja oplakujem, jer je manje jedan domorodac, isto tako gg. Vukotinovića, Bogovića, Demetra, Horvata itd., a ja nadajući se vašemu odgovoru ostajem

vaš štovatelj

F. R.

XXV.

1859. 9. rujna. U Rimu.

Velecienjeni gospodine!

Nesretni rat, koj u gornjoj Italiji buknu i tisuće junakov svojim obiteljim za uviek otè, pretrgnù i naše uzajemno dopisivanje, koje toliko cienim. Od početka najme rata sve do mira, ili bolje primirja u Vilafranki, bijaše najme ukinuto svako obćenje med austrijskom carevinom i Italijom, a iza mira ponješto povratjeno; ali na Švajcarsku tako, da listovi ili ne dohadjahu u ruke ili jedva izza dvadeset, često i mjesec danov. Možete si misliti, kako mi bijaše na srdcu, kad ne-

primah niti našieh časopisov, niti listov od istih roditeljev mojih! U Italiji — kako vam poznato — umjetno zauzlan čvor nije se razmotao, pače još većma zauzlao; nù ipak dopisivanje nam je olakotjeno, što od prošloga petka svaki petak pošta uredno ide odavle u *Jakin, te odanle parobrodom u Trst.* Ovim putem i ja vam ovo njekoliko redàk pišem, a bit će mi drago, ako se i vi istom prilikom poslužite, toli u dopisivanju, koli u pošiljanju, ako šta za mene imate n. pr. posliednji Arkiv itd. Veliku biste mi takodje ljubav učinili, reknete li g. Demetru, komu liep pozdrav, da bi i on pošiljao nam Nar. Novine put Trsta i Jakina, i to za sada tako da sav tjednev kup pošlje *ponediljak iz Zagreba u Trst,* odkle će utorak u Jakin, ali ima izvana taj put označiti, da ih nebi pošta na Švajcarsku odpremila, te bi jih mi ne samo kasno primali, nego i od svakoga lista 6 bajokov platjali. Drago bi mi bilo, da mi počem od 12. lipnja izostavše brojeve sve na jedanput pošalje — mi bo svaku i naj sietniju viest od kuće t. j. od domovine očekujemo kô ozebli sunce.

Drugo što me na to pismo nuka, jest moj put u Napulj. Moj dobri prijatelj a vaš znanac o. Theiner, koj vas liepo pozdravlja, pošto bavivši se ondje naidje na mnoge rukopise, koji se njegova iztraživanja tiču, odluči sa sobom ponieti njekoliko pisarov, dočim od kralja dobi neograničenu punovlast, da se može poslužiti sa svimi napuljskimi arkivi. On me pozvà sa sobom, tè će me predstaviti za svoga suposlenika tako, da ću i ja moći po svojoj ćudi za se tražiti. Tako liepe prilike nemogoh odbiti; tiem manje što i po svojoj slutnji, što po vašem putopisu mogu zaključiti, da bi se moglo koješta ondje za nas naći. Tako n. pr. pregledavajući i vama po svoj prilici poznato djelo markiza Travita „degli archivii Napolitani“ nadjoh, da u glavnom arkivu leži 377 knjig andegavenskih regestov. Vi ste bar s njekìmi od njih poslužili se, pošto navadjate izvadke iz regestih Karola I. i II., Ladislava i Ferdinanda; nù ništa negovorite o regestih Karla Dračkoga, Giovanne, Karla Martella i t. d. Zato, da si posao olakotimo i radimo u sporazumljenju, želio bi znati: jeda li *vi prodjoste svih 49 knjig Karla I., svih 136 Karla II., svih 11 Ladislava itd.?* jeda li prepisaste njeke listine, i koje, čitave, ili pako u izvadku? U obće na što mislite, da bi imao svoju pozornost obratiti? Želio bi, da me o tom i sličnom izviestite. Ja odputujem nedjelju (11. t. m.) sa željeznicom do Civitàvecchie, a isti dan poslie podne s parobrodom u Napulj, kamo

ćemo doći drugi dan u jutro. Pišite mi indi u Napulj, a ja ću pismo na pošti potražiti — bavit ću se ondje kakav *mjesec dan*. Moći ćemo raditi takodje izvan propisanih satov, a koji dan odletit ćemo na zabavu u Pompeju itd. Taj put bit će mi za korist i za zabavu, koje bi mi baš više trebalo, nego li je sám dajem. Pa ako ne drugo, znat ćemo izvjestno, jeda li i što je tamo za nas izvan onoga, što vi nadjoste. Takav rezultat u znanosti nije samo negativne vriednosti. Kamo sreće, da znamo, jeda li i što se po ostalih povećih evropejskih knjižnicah za našu povjest i književnost nalazi! Tada bi se krug našega truda znatno sûzio.

Kasno doba noći sili me, da zaključim ovo pismo ostavljajući koješta za drugi put. Šta se u nas radi? *Je li se što piše?* ja ništa neznam; jer izim Kat. lista, koj tek ovih dan prispiè, ništa naškoga nečitam. Drago bi mi bilo čitati vašu razsudbu Spomenikov od madjarske akademije izdatih; nagovaram o. Guglielmotta, da jih za kasanetsku knjižnicu nabavi. *Druga knjiga Theinerovih spomenikov ugarskih* gotova jest; baš jučer svrših za nju kazalo. Bit će mnogo važnija od prve; znameniti su listovi Brodarićevi, Bernardina i Krištofa Frankopana, Kružića Senjana itd., a navlastito obširno izviestje barona Burga o Ugarskoj malo prije mohačke bitke. O njoj ću obširnije progovoriti u Kat. listu.

Kako vaša osnova o *hist. časopisu?* — deder nagovorte naše publiciste, da obielodane *kakav valjan politički list*: tà sramota nam, što neimamo ni jednoga. Drugi o nami svašta pišu — a mi neimamo gdje slobodne rieči napisati. Hoće li biti što s narodnieh gimnazijah i osrednjih učionah, pošto *popečiteljstvo dozvoli*, da se uči u narodnom jeziku? Svakom prilikom trieba nam se poslužiti — nami trieba se boriti za narodni obstanak, dočim ini teže za kojekakvimi političnimi ideami, pošto narodan obstanak im je osjeguran.

Ja indi očekujem u Napulj vaš cienjeni odgovor, iz koga rado bi više toga saznati, a ni ja neću ostati dužan. Pozdravlja vas Mančun; sin mu Ivan poslà vam njeko pismo o liku svoga otca, koj jest gotov za vaš slovnik; isto g. Mlinarić i ostali našinci, a navlastito

vaš štovatelj

F. R.

XXVI.

1859. 25. listopada. U Rimu.

Velecienjeni gospodine!

Vaše meni vazda milo pismo od 9. t. m. nezatečè me do duše u Napulju; pošto već 14. t. m. u jutro prispieh u Rim; ali obratih na sve ono svoju pozornost u svom književnom iztraživanju, što bi sami željeli. Ja sam najme nastojao pregledati anžovinske regeste, na koliko mi vrieme dopuštalo bez obzira, jesu li vam bili pri ruci ili ne, kad bijaste u Napulju. Pače ja sam najprije razgledao regeste Karla Dračkoga i Ladislava kralja, od koga vi 11 u izvadku priobćiste znajući, da će u njih najviše žetve biti. Čuvari htjedoše me naj prije zadovoljiti s njekakvimi kukavnimi izvadci; ali ja odmah tražih same regeste u izvorniku. Posliedak moga poslovanja naumih priobćiti napose i‘to: ako bi naskoro Arkiv izdali, najvolio bi u Arkivu. Dotle zadovoljte se s ovimi podatci: ja sam pomnjivo i točno prošô do 36 foliantov; stoga ako napopreko uzmete na svaki foliant 800 listin, pregledah u mjesec dan 28.800 listin. Od ovih s veće strane posvema prepisah, njeke u izvadku, do 89 listin, koje se protežu na jugoslovjensku povjest. Krom tih u tajnom arkivu kr. prepisah njekoliko, imenito tri od biskupa Martinuzzia. Da sam htjeo listine izpisati u izvadku, dà kako mogô bi bio više toga proći, ali nečini mi se praktično izpisivati važnije listine na kratko, osobito nahodeće se u tako odaljenu arkivu, kamo se svaki čas nemože doći. Od Ladislava prepisah 32 listine; više njih od Karla I., Karla II., Karla Martella itd., prepisah ugovore med Karlom I. i Arpadovci, uslied kojih Anžovinci postigoše právo na ugarsku krunu. U obće prepisane listine, na koliko mi bilo poznate, niesu do sada obielodanjene. Šteta što posao bilo pretrgnuti; jer ni ja ni Theiner nebijasmo odlučili ostati u Napulju duže od mjesec dân. Preostadè mi indi pregledati do 300 foliantov! Posliednje tri dneve niesam izpisivao, nego samo bilježio, što nadjoh, tè umolih tamošnje pisare, da mi prepišu i u Rim pošlju. Hoćeli? je drugo pitanje. U tajnom kr. arkivu med Farnezkimi pismi tražismo pisma o našem Kloviu, ali nemogosmo ništa naći. Nije ni čudo, pošto pregledasmo deseti dio ogromnoga blaga, koje ondje zakopano leži. Theiner tražeći spomenike za svoja Acta sabora

tridentinskoga mnogo prepisà, ali još mu mnogo preostà. Sve ono, što u Napulju okušasmo, probudi u nami želju još jednom na prolietje tamo se vratiti, tè — dopusteli talijanske zamršene političke okolnosti — ondje podužе ostati, pregledati zaostavše regeste i arkiv, u kom ima mnogo listin tičućih se tmaste dobe Zapoljine u Ugarskoj i Hrvatskoj. Nebi li meni taj posao providnost odlučila, valjda će se u buduće koj sretniji našinac naći.

Za moga boravljenja u Napulju dosta izpitavah, nebi li se mogô gdje sastati s kojim napuljskim Slovjenom ili bar s čovjekom, poznavajućim ondješnje Slovjene. Ali badava; jedino mi jedan svetjenik, koj ima tamo znanác, obećà, da će njeka moja pitanja u tu svrhu sastavljena tamo odpremiti i u svoje vrieme izviestiti me. Ni Arbanasa iz Kalabrije, ni fr. Bruna nepotražih; jer za nje neznadoh. Zaječevskoga na nesreću nije bilo u Napulju.

Današnjom poštom šaljem g. Horvatu za Kat. list obširniji opis hrvatskoga molitvenjaka, koga će g. Mlinarić (vrativši se u svoj prvobitni djelokrug) drage volje prepisati, čiem se bibl. barberinska taj drugi mjesec otvori. — Od Lučićevih i Gradićevih rukopisih pregledah samo njekoliko knjig, pošto bibl. vatikanska od druge polovine lipnja jest zatvorena. Lučićev original „de regno Dalmatiae“ u trih knjigah jest med njimi. Gradićevi dopisi ne samo sa svojimi zemljaci nego i s glasovitijimi književnici ciele Evrope jesu vrlo zanimivi; ja ih bilježim i namjeravam obielodaniti životopis toga učenoga Dubrovčana. Med njimi jesu i njeki životopisi, imenito Petra Beneše, rimskoga državnoga tajnika, koj još nije priobćen. Ako mi vrieme dopusti, prepisat ću ga, tè bi se mogô tiskati u Arkivu.

Assemanov Evangjelistar, koga prepisah, ako bog da brzo će se tiskat u Pragu. Šafařik, Hattala, Hanka itd. željno ga očekuju. Kô što mi Hattala pisà u ime Nestora Šafařika u Oportu u Portugalskoj i Belfastu u Irskoj imala bi ležati u tamošnjih knjižnicah dva *ilirska*, valjda glagoljska rukopisa. Žele, da se pustim izviestiti, što neću propustiti.

Od Theinerovih monumentov uprav jest dotiskana druga knjiga. Na skoro o njoj obširnije izviestje u Kat. listu. Zanimivija jest od prve. Misli izdat i tretju počam od 1527. na dalje, bude li ga podupirao ugarski episcopat tako darežljivo, kô što za prve dvie knjige. Po Hrvatih arkiv vatik. lje neće progovoriti! S drugom knjigom poslat ćemo i prvu, što ih

biskup Strossmayer našemu muzeu poklonì. Po istoj prilici poslat ću vam prepise listin, što su u mene, za Cod. diplom. isto i Strossmayerovu Promemoriu. Neznam, imate li podpuno izdavanje Migneovo (u Parisu 1855) regest Inocenca III.? On sakupì listine iz vat. arkiva do sada neizdate, tè one, koje Raynald samo u izvadku priobći, on ciele odtisnù. Svakako biste se imali poslužiti za svoj diplomatar oviem izdavanjem, ja pocrpih za svoje regeste.

Rado bi imati ljetošnji zagreb. gymn. program radi Babukićeva mnienja o glagoljici; ja ću o njoj obširno progovoriti u 3. svezku svoga djela, gdje iztražujem: jesu li Slovjeni imali kakovo narodno pismo, kô što Assirci klinovo, Misirci hieroglyphično, Germani runsko itd., prije sv. Cirilla? Kakovo taj obretè? itd. Molim vas, pošljite mi i program i Arkiv knj. V., koje još nedobih. Isto i III. sv. vašega slovnika.

O. Martinov sada piše žitja svih slovjenskih svetac za Bollandistina Acta SS. U Rimu se sada bavi Pypin prof. Petrogradski, koj u I—II. sv. Muzejnika napisà sastavak o novijoj ruskoj književnosti.

Mančuna podoba, vrlo dobro pogodjena jest gotova, tè će vam se s ostalimi stvari (nebude li kasno?) poslati. I sv. Petra i Pavla bit će brzo gotove.

Radujem se Codexu diplom. srbskomu i bosanskomu, isto i Marcellovićevu rukopisu. Valjda njegova važnost vas prinukà; što nepočeste redom chronologičkim. Kod izdavanja ljetopisov pozorna vas činim na vrlo koristni način Wattenbacha, kojim ovaj izda Pertzove kronike austrijske u Pertzovih monum. Germaniae. On najme metnù za temelj onu kroniku, na kojoj se ostale, njezine produžateljice, osnivaju; tè ove dadè otiskati samo od ove dobe, u kojoj postaju originalne i sviedoci očevidci. Tim načinom i znanost i kesa ima veliku korist. — Željeti bi bilo, da se u nas prije obielodane pisci sviedoci, nego li povjestnici. U ovdješnjega knjigara Spithoevera jest jedna lat. dubrovačka kronika, koja dopira do god. 1520.; bit će suvremena. Inače neima nepoznatih dát; a drži ju skupo t. j. 10 škudov.

A propos! Bio sam u svom povratku na Monte Cassinu dva dana; o. Kalafati vas liepo pozdravlja; priredjuje za naš Arkiv prepise njekih starih listin. Kad je dovrši, pošlje ih ili meni ili neposredno vama.

Pošto vam nepodje za rukom utemeljiti posebni hist. časopis, deder tako razdielite Arkiv, da bi u manjih svezcih 3—4 put

*

na godinu izlazio. To bi mnogo koristilo. Za material nećete biti u neprilici. U vas ga je predosta, u mene ga takodje ima. Ja bi vas drage volje svojski podupirao; a sada si mislim: tà svejedno ležao rukopis u mene ili u Zagrebu. — Nješto kašnje mogô bi vam poslati kritička iztraživanja o popu Dukljaninu i hrvatskom ljetopiscu, o Tomi Arcidjakonu, kojega povjest prepisah u bibl. barberina gdjegod se razlikuje od tiskane.

Molim vas, da bi priobćili račun Gajeve tiskarne za I—II svezak moga djela g. Horvatu; pošto će on nješto novac sakupiti, ostalo će iz Senja doći. Isto izručite ove putopisne crtice dru. Demetru za Nar. Novine. Napisah je na brzu ruku, tè ću jih malo po malo nastaviti.

Kako je s hrvatskim jezikom u školah?

Sve gore obećane stvari poslat ću vam što prije, a nadajući se od vas pobližnjih viestih, pozdravljajući gg. Vukotinovića, Bogovića, Demetra itd. ostajem

vaš štovatelj

F. R.

XXVII.

1860. 3. veljače. U Rimu.

Blagorodni gospodine i prijatelju!

Prije njekoliko dan izručih ovdašnjemu odpravniku Caldanu jedan sanduk, da ga u Zagreb put Trsta na vas odpremi. U njem je 800 exempl. Manćunova lika, zatiem od Theinerovih ugarskih spomenikov za narodni muzej, biskupa Strossmayera, Ožegovića i Soića po jedan iztisak u obih tomih, od kojih drugi je tek onomadne izašô, te ću naskoro o njem nešto prosboriti u Kat. listu. Izim ovih poslah vam još četiri, da je razprodate u Hrvatskoj i Srbiji. Svaki stoji 50 franak. Krom Monumenta Hrica. poklonì biskup Strossmayer narod. muzeju još 1 iztisak Theinerovih monum. ruskih, o kojih takodje nešto napisah za Kat. list; ali čini mi se, da se izgubilo. Molim vas, da dotične iztiske shodnom prilikom pošaljete u Djakovo i Senj; meni se nije vidilo slati na svakoga posebno. Troškove će vam biskupi lje namiriti. Za urezavanje Manćunova lika nemate platiti ništa, već jedino za papir i tisak 14 škudov, kô što ćete takodje viditi iz priklopljene im

namire. Ja tiskara platih, a vi ćete mi moći tim načinom vratiti, da položite za gosp. grofa Gučetića 40 f. u ime izdavanja pučkih knjig, a 10 f. u ime nadojduće Kačićeve stogodišnjice, pà će on ovdje meni platiti tih 14 škudov. Inače vi račun izvolte učiniti, tè izviestite me. — Za izručene mi g. 1857. u Zagrebu knjige ja vam dugujem 7 f. 6 kr., jer ostale knjige bijah izručio gg. Pacelu u Rieci, Fiaminu i Potočnjaku u Senju, da je razprodaju. Za Seljanov zemljovid (ako se nevaram) dve forinte; dakle ukupno *9 fr. 6 kr.* A toliko po prilici stati će prepis Filipa de Diversis, koj će bit ovih dan gotov. On me je uprav, kô što i Manćunov lik, zadržavao, što vam niesam poslao prije Theinerova Monumenta. Uredite dakle taj račun, kako bolje i *kako prije* znate i možete, tè me izviestite. Putem Gučetića bilo bi valjda najbolje i s naj manjim troškom.

Prije njekoliko dán prispije u ruke meni i Manćunu vaš poziv, da prispijemo k svečanosti stogodišnjoj našega neumrloga Kačića. Jedan i drugi rado bismo se odzvati mu. Ja ću drage volje sastaviti životopise našega Lučića i Farlata, ako im se nije tko ini oglasio, a možebit još što ino. Želio bi ipak, da mi priobćite kakova data o Lučiću, ako ih imate, tè nebi bila dosada poznata. Manćun bi drage volje urezao lik Lučića, da ima kakav obris — zato mu ga što prije priskrbite i pošljite, ili još kakovi ini snimak, koj bi dolikovao albumu.

Nije tomu zdavna, što sam naišô u vat. knjižnici na ljetopis dubrovački, koj dopire do 1425. god. Veoma je obširan i točan. Iz početka mišljah da je suvremen t. j. iz XV. vieka. Nù čitajuć ga potanje opazih, da mu je pisac Stjepan ili koj ini Gradić i to u XVII. vieku, i da je sastavljen na temelju Ranjinina lietopisa, povjesti portogeza Didaca Pirra., koj — kô što vam poznato — življaše u Dubrovniku u XVI. vieku, izviestij dubrovačkih poklisarov i ostalih listin. Pokazah njeke izvadke grofu Gučetiću, koj me umoli, da je dam prepisati na njegove troškove. Rado bi znati, jeda li vam poznat u kakovu prepisu i jeda li imate Ranjinin lietopis, pošto ga neima med rukopisi u poslatom mi imeniku?

O Didakovoj povjesti („historia“) nikada ništa nečuh.

Prepisah takodje njekoliko listin tičućih se ponajviše dubrovačke povjesti. Neznam, imate li per extensum mir i ugovor sklopljen god. 1385. med Dubrovčani i njekimi zaplienjenimi Francezi? U izvadku čini mi se, da je poznat?

Latinsku darovnicu Stjepana Dušana od god. 1346. sv. Nikoli Barskomu? „Diario fatto da S. Matteo Gondola, ambasciatore di Ragusa“ kod turskoga dvora, u kom opisuje deset dubrovačkih naselbin u Turskoj? Discorso sopra la christianità di Bosna, Servia et Bulgaria fatta a nome del d. S. Gondola? Ovih dan excerpirah historička data iz diel Lampre Crievića, lovorom ovienčanoga piesnika u XV. vieku. U vat. knjižnici su u dvih liepo pisanih knjigah. Zanimivi su njegovi dopisi s Vladislavom kraljem ugarskim, Gjurom varadinskim biskupom itd. U njegovih mnogobrojnih pogrebnih govorih čita se mnogo, meni bar nepoznatih, datov o najznamenitijih Dubrovčanih one dobe, kano o Damjanu, Nikoli, Ivanu Gučeticu, Petru Sorkoviću, Zamanji, Gradiću, Marinu itd. Od osobite su važnosti za književnu povjest one dobe. A ja i obratih osobitu pozornost na onu zanemarenu žaliboże u nas stranu naše povjesti, iz koje bi se moglo vidjeti, da i mi zauzesmo njeko miesto u civilizaciji čovječanstva, dočim nitko nedvoji, da bijasmo junaci na oružju. Zato ćemo vam biti zahvalni, što se toliko uztrudiste u svom slovniku jugoslov. umjetnikov, a želili bismo, da bi i dalje priobćivali naše stare piesnike bar u izvadku.

Ja sam poslovi na toliko obtršen i izcrpljivanjem iz rukopisih (u vat. Corsin. Vallicell. itd.), da mi malo vremena preostaje za što urediti. Medjuto čiem bude de Diversis prepisan (kô što obećah) poslat ću vam ga s uvodom; isto i opazke u hrvatski ljetopis (s raznočtenji) i popa Dukljana; i pošto se ne može jedan oddieliti od drugoga. Pisah vam: nebi li izdali Tomu Arcidj. s dodatkom iz rukopisa netiskanoga u vatik. Barber. i Propag. knjižnicah? Odgovorite mi. Isto tako nedvojte, da kada dodjete do tiskanja Codexa dipl., da ću vam i ja poslati ono malo listin, što ih je u mene. Samo mi obznanite, jer bi jih imao prepisati i urediti. Ele da imam koga prepisavaoca, kamo sreće; tako ja sám moram liepo vrieme trošiti u mekaničnom poslu! S Diversisom poslat ću vam njekoliko glagoljskih listin. Ja ih imam do 60, nù skoro sve XVII. i XVIII. vieka i to bez važnosti, kupovnice itd.

Liepo vas molim, priskrbite mi *Glasnike za srbsku slovesnost;* a imenito listine obielodanjene prof. Jankom Šafařikom. Isto rado bi imati srbske listine gr. Pučića, tè ih ne mogoh ni od sámoga dobiti, jer već razdà otiske.

Gr. Gučetić, koj vas liepo pozdravlja, pita: jeda li je vam prikazô djelo Gjorgja Dobretića (Benigna): „de natura coelestium spirituum. Florentiae 1499.“ Ako je, neka vam bude, ali bi rado znati.

Molim vas, što bi u buduće povećega za me imali, pošaljite na g. Ivana Crnčića u bečki Augustineum. On će putem ministarstva na ovdašnje c. kr. poslaničtvo. Tako me ništa nestoji, i stvari idu sigurnim putem. Istim putem slat ću i ja na vas rukopise itd.

Radujem se, što se u nas na narodnom polju ponješto kreće. Gučetić nije primio Arkiva knjigu V., ali niti od vašega slovnika do sada ništa. Isto ni meni ne stiže u ruke sv. II. slovnika. Pomozte nam.

Još nješto. Onomadne pogovarah se s dr. Henzenom, tajnikom arheol. zavoda, i jednim izmed naj glasovitijih epigrafistov naše dobe, o naših radnjah na historičkom polju; imenito pripovjedah mu, da ste nakan izdavati spomenike za našu povjest. Na što me upità: da hoćete li početi s epigrafikom lat. i grčkom, na koliko se tiče Illyrika? Ja primetnuh, da bi to bilo dobro i po svoj prilici ni vam ne bi bilo nemilo, nù da je ta struka starodavnosti kod nas slabo obradjena. U dalnjem razgovoru popitah ga: nebi li nam on hteo pomagati, ako biste odlučili u I. tomu svojih spomenikov izdati stare nadpise s dotičnimi archeolog. opazkami. Na što on privoli. Dobro promislite ovu stvar. Bez nje (epigrafike) nemožemo ni taknuti se stare historije. Prem još nije dokazato, da u Illyriku prije doša̋tja Hrvatov i Srbov nije bilo slovjenskoga naroda — epigrafika nam je ipak od neobhodne potrebe već zato, da kroz nju prevezemo onaj nit, koj je naše zemlje skapčao s rimskim narodom. Nù, ako bismo šta takova odlučili, pozvali bismo domoljube po Jugosloveniji, da nam šalju nadpise, što u novo doba našaste, što stare u boljem prepisu. Odgovorite mi na to što prije. Ja bi tada (ako dopustite) sastavio jedan kratki poziv, koga bi nas dvoje podpisali i po časopisih obielodanili.

Ako se njeke zaprieke svladaju, o. Theiner s mojom pomoću nakan je u posebnu foliantu izdati listine iz tajnoga Arkiva tičuće se povjesti jugoslovjenske u obširnom smislu. One listine, koje su tiskane jur u Monum. Hung. bi se samo registrovale. On je našô onomadne do 80 tomov papinih regestov XIV. i XV. vieka, kojih se do sada nije nitko ni taknuo, a veli, da ima ih i za nas mnogo. Tiskao bi i izviestja biskupska, nunciatorska itd. o naših pokrajinah. — Sada tiska spomenike za poljsku poviest.

Ovdje je mir za sada; neznamo hoćeli dugo trajati. Ja nakanih na svaki način mjeseca lipnja t. g. malko kući, jer bi rado i svoje posietiti i odmoriti se. Tada ću doći za koje vrieme (ako bog dà) u Zagreb, tè ćemo se o koje čemu točnije sporazumjeti, nego li je možno putem listov.

Rado bi što prije u Zagreb poslati III. sv. moga djela; nù rado bi znati, imate li ondje slov za bugarsku glagoljicu. Za moje djelo bi jih njekoliko trebovao, prem ne toliko, koliko mnijah početkom; jer sam mnogo toga pokratio, da knjiga ne bude odviše skupa prema našim štiocem. O tom pisah i g. Horvatu, ali neimam nikakova odgovora. Molim vas, izviestite me.

Oprostite, što vam toliko molb nalažem. Zapoviedajte i vi samnom. Pozdrav vašoj velecienjenoj obitelji i ostalim našincem. Pozdravljaju vas gg. Mlinarić, Mančun itd., a osobito

vaš štovatelj

F. R.

XXVIII.

1860. 4. travnja. U Rimu.

Blagorodni gospodine!

Scienim, da imaste primiti zahtievane iztiske Theinerovih ugarskih spomenikov, uza nje za biskupa Strossmayera, Soića i Ožegovića po jedan, kô što i obraze Mančunove za vaš slovnik. Teda negda svršen je prepis Filipa de Diversis, koga od njeko vrieme sravnjujem s maticom, sastavljam registar i predgovor tako, da će vam doć u ruke pripravan za tisak. Ako ga ne pošaljem ovaj petak, svakako ću ga drugi i to, da što manje vozarina stoji, kroz ovdašnje c. kr. poslaničtvo na Crnčića u Beč, koj će vam ga dalje brzovozom u Zagreb. Onom prilikom poslat ću vam i prijamnicu od 6 šk. 30 baj.

Ali imam vas ovom prilikom moliti, da bi mi odmah ili poslali 20 šk. 30 baj. t. j. 14 škudov za obraze a 6 šk. 30 baj. za prepis, od kojih odbite medjuto moj dug; ili bar izviestili me, da ste položili za grofa Gučetića 40 f. za izdavanje pučkih knjig, a 10 f. za Kačićevu stogodišnjicu. Posliednje scienim bi bilo priličnije. Gučetić bi mi izručio ovdje ovih 50 f. u škudah po sadašnjem stanju novčanom, a ostalo bi uredili došavši ja u Zagreb. Uprav taj put me nukà, što vam ovu molbu vruće preporučam. Moj biskup najme bi rado, da bi ja sa Soićem išô u Zagreb na sabor pokrajinski kao Theologus. Bivši i onako odlučio lietos moje posietiti, zadovoljiti ću vriednom starcu, tè sam nakanio u prvoj polovini svibnja odavle uputiti se na Jakin i Trst. Zato mi ne samo trieba novac, nego bi rado i ovdje s knjigarom Spithöverom moje račune zaključiti, a znate, da platja sv. Jerolimskog kanonika i sada je tako neznatna, da s njom bez ine podpore nebi mogô niti deseti dio trošiti za književnost, kô što sbilja trošim. Dakle molim vas, odgovorite mi što prije.

Evangjelistar Assemanov poče se tiskati u Pragu. Bit će veoma liepo izdavanje i od neizrečene važnosti za poviest slovjenskoga prievoda sv. pisma i za starosl. philologiu.

Već bih bio poslao za tisak produženje moga djela — da znam, imate li u Zagrebu glagoljskih okruglih (bugarskih) slov; jer ću ih triebovati. Upitah od davna g. Horvata, ali od njega neimam ni rieči.

Pošto mi je III. odsjek tako narastô, da će biti veći od drugoga, razdielit ću ga u dva svezka radi občinstva. Prvi svezak, do 10 tiskanieh tabakov, bit će razdieljen u dvie glave: I. Pismo u Slovjenov prije sv. Cyrilla. — II. Pismo sv. Cyrilla. Dodat će se jedna tablica.

Čujem, da su dva prva odsieka recenzovana u izviestjah petrogradske Akademije; ali jih još nedobih. O. Martinov recenzovat će ih u francezkih Etudes etc. Evo sud Šafařikov: „Spis vaš o sv. Apoštolech našich, pokud o něm z II. sv. suditi možna, velmi mi se libí, vynikaje jak neunavenou pilností vaši ve sbiraní tak i obratností ve spořadaní látky“.

Ovaj III. svezak, prem sam imao gradivo zanj gotovo, neizmierna truda me stojaše; a da nebih bio u Rimu, bio bi imao posvema ini resultat. Osobito za I. glavu u bogatoj knjižnici ovdašnjega pruskoga archeologičkoga zavoda mnogo toga nadjoh, zašto nebih bio ni znao u Hrvatskoj.

Kada dodjem u Zagreb, donest ću vam obećanu razsudu popa Dukljanina, više listin itd. U obće vrieme mi je tako kratko i razciepkano, da nemogu k ničemu doći.

Gr. Gučetić opet vas prosi, da biste mu poslali dubrovačke zakone.

Opetujuć moju molbu ostajem preporučajuć se u vaše velecienjeno prijateljstvo

vaš štovatelj

F. R.

Postscriptum. Theiner vas liepo pozdravlja; već sabiramo naše listine za Monumenta Slavor. mer. Bit će važna sbirka. Sada se tiska „Polonia sacra". Tom I. je skoro gotov. Gledajte! Theiner postadè Slavista.

XXIX.

1860. 12. listopada. U Senju.

Blagorodni gospodine!

Naši meni toli mili uzajemni dopisi obustaviše se, odkada me neima u Rimu. Od tada i ja odstupih od svoga naj ugodnijega življa t. j. od književne radnje, navlaš na historičnom polju. Radovah se, da vas sastanem u Zagrebu; ali ta radost nepadè mi u dio. Bavivši se ondje više od pol mjeseca, nadasmo vam se od dana do dana. Taj je razlog, što nepohitih u vaš Tonimir, kako li se zove imanje, na kom baviste se.

Dok mi se neotvori i sjegurniji put i sjegurnije boravljenje u Rimu, ostanem ovdje u našega vrloga starine biskupa. Ja bih želio što prije u Rim, da nastavim svoju radnju, pa nadajuć se, da se povratim još u rujnu, ostavih ondje sve moje rukopise i bilježke, do nješto malo, što ponesoh sa sobom. U ovo idu i listine, koje prepisah u Napulju, tè uredivši jih onomadne, izručih g. Ottu činovniku, koj na svom povratku iz Beča dodje okô 20. t. mj. u Zagrebu, tè ih vam izruči, da ih s mojim predgovorom odtisnete u dojdućoj knjizi Arkiva.

Imajte dobrotu istom prigodom izručiti ovaj listić rečenom gospodinu i domoljubu.

Vašu sbirku glagoljskih listin željno očekujem; zato biste mi učinili veliko veselje, da mi jih po pošti pošljete, čiem se po 2--3 arka odtisnu. G. prof. Mesić izruči mi u Zagrebu prvih šest arkov.

Svezak III. moga djela izručih g. Stojšiću, samo da neimam neprilike ni ja ni vi.

Neidem li još više mjesecih u Rim: to bi rado još jednom u Zagreb, da se o koječem ustmeno porazgovorimo.

Šta se sada u Zagrebu radi na književnom polju? Šta imate vi pri ruci? da biste mi hteli poslati *nepoznate* do sada i *netiskane* listine i ine *spomenike* tičuće se tatarske navale u Hrvatsku, nebim mario s tim pitanjem ovdje zabavljati se — kada se ga i onako nitko nelatja. Šta velite i mislite? Preporučaje se u vašu dobrotu s pozdravom od strane obiju biskupov, gg. Babića, Fiamina itd. ostajem

vaš štovatelj

F. R.
